

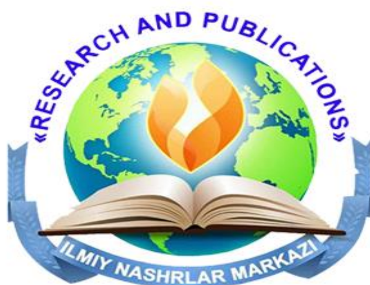

RESEARCH AND PUBLICATIONS

SHARQ FALSFASI

RESPUBLIKA ILMIY-USLUBIY JURNALI

|GOOGLE SCHOLAR|ZENODO|CYBERLENINKA|
|OPENAIRE|RESEARCHBIB|DOI|ISSN|

* ILMIY AMALIY TADQIQOTLAR
* PEDAGOGIK YONDASHUVLAR
* FAN YANGILIKLARI
* TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

-PEDAGOGLAR -MAGISTRLAR -TALABALAR

WWW.REANDPUB.UZ

2023

SHARQ FALSAFASI

ILMIY-USLUBIY JURNALI

BARCHA SOHALAR BO'YICHA

2-SON, 1-JILD FEVRAL 2023 1-QISM

SHARQ FALSAFASI
2023 FEVRAL

EDITOR IN CHIEF
ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH
PREPARING FOR PUBLISHING
HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

BOSH MUHARRIR
ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH
NASHRGA TAYYORLOVCHI
HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

SHARQ FALSAFASI
ILMIY-USLUBIY JURNALI

TAHRIR KENGASH A'ZOLARI

РОЛЬ И МЕСТО СОЦИОЛОГИИ МЕДИЦИНЫ

Гелдиев Арслонбек Ойбек углы
Абдуллоев Алибек Лочин углы
Ташкентский государственный стоматологический институт

Аннотация: в статье рассмотрены роль и место медицины как социального института.

Ключевые слова: медицина, здоровье, социологическая теория, социология здоровья, система здравоохранения, медицинские услуги.

Социология здоровья и медицины является специальной социологической дисциплиной (теорией). Как любая специальная социологическая теория, социология здоровья тесно связана, с одной стороны, с эмпирическими исследованиями, которые поставляют необходимый материал для ее развития, с другой стороны – с общесоциологическими теориями, которые дают возможность использовать общие теоретические разработки, модели и методы исследования.

Становление социологии здоровья обусловлено как достижениями медицинских (социальная гигиена, эпидемиология, организация здравоохранения и др.) наук, так и развитием социологических теорий среднего уровня – социологии семьи, социологии труда, социологии досуга и др.

Одной из ключевых категорий социологии досуга является категория «рекреация». Понятие рекреации формируется на основе междисциплинарного подхода, с привлечением методологии социологии здоровья, геронтологии, социологии труда, спорта и досуга. Исследования таких проблем, как физическая рекреация в сфере досуга человека, стратегии и возможности реализации оздоровительного досуга, оздоровительный туризм, особенности рекреационной деятельности различных социальных групп не могут строиться без привлечения понятийного аппарата, подходов и методов социологии здоровья.

Проблематика, являющаяся смежной для социологии здоровья и социологии труда, затрагивает как общие вопросы состояния и ох- раны здоровья работающих граждан, так и более частные вопросы безопасности труда, реализации предприятиями политики в области сохранения и укрепления здоровья работников

(health management), влияния профессии, образа жизни, обусловленного профессией, на здоровье человека.

Семья, являясь одним из важнейших социальных институтов, формирующих как здоровье индивида, так и отношение к нему, закономерно попадает в предметное поле социологии здоровья. Пограничными (для социологии здоровья и социологии семьи) темами для изучения являются роль семьи в формировании здоровья ребенка, семейный образ жизни как детерминанта здоровья, роль семейного воспитания в формировании здорового образа жизни и др.

Здоровье и здравоохранение в гендерном измерении – популярная тема для исследований как в рамках социологии здоровья, так и в рамках гендерной социологии. На стыке данных отраслевых социологических дисциплин изучаются проблемы гендерного равенства в сфере охраны здоровья, гендерных различий в показателях здоровья, репродуктивного здоровья мужчин и женщин, демографической политики и пр.

Помимо указанных социологических дисциплин социология здоровья тесно связана с социологией спорта и физической культуры, социологией возраста, социологией девиантного поведения. Есть общее исследовательское поле у социологии здоровья и социологии молодежи, социологии управления, социологии культуры и др.

Функции медицины необходимо рассматривать с точки зрения социальной помощи общества всем нуждающимся. Медицина зачастую помогает отдельным людям продолжать выполнять свою социальную роль, тем самым способствуя снижению социального напряжения в обществе.

По мнению А.В. Решетникова, медицина как социальный институт – это:

− огромный народно-хозяйственный комплекс, существующий независимо от нашей воли и желания;

− этот институт не только не зависит от воли людей, но и навязывает им такое поведение, которое, возможно, для многих совсем не желательно;

− медицина интегрирована в традиции и обычаи своего народа, возможно, существует только в неразрывном единстве с ними.

При этом нормы, регулирующие деятельность социального института, обладают существенным своеобразием, спецификой, при- званной обеспечить наиболее эффективное выполнение задач, решаемых данным институтом. Функционирование институтов как относительно независимых специальных форм социальных взаимодействий, в которых применяются специфические нормы регуляций, является важным завоеванием. Специализация институтов органически связана со специализацией норм, писаных и неписаных законов, их регулирующих. Примерами этого являются воинские и другие уставы, профессиональная этика врачей и юристов, которые существенно отличаются друг от друга. Подобная специализация позволила до- биться высокой эффективности организации социальной жизни.

Медицина и здравоохранение решают ряд принципиальных вопросов:

– эффективная диагностика и лечение заболеваний, уменьшение сроков их лечения и предотвращение остаточных явлений и осложнений, проведение профилактических мероприятий;

– понимание и прогнозирование того, каким образом отдельные симптомы или болезни проявляются у инвалидов или группы инвалидов;

– распространение среди населения медико-профилактических знаний, благодаря которым можно уменьшить возможности риска здоровью и в некоторой степени предотвратить болезни.

Исследовательская деятельность в медицине, клиническая практика и профилактическая работа требуют понимания факторов культурного и социального воздействия. Эти факторы влияют на понимание человеком необходимости в медицинской помощи, на формирование его решения обратиться за этой помощью и на его реакцию на предоставляемую медицинскую помощь.

Составной частью медицины является профилактика. Профилактика заболеваний (diseases prevention) – система мер медицинско- го и немедицинского характера, направленная на предупреждение, снижение риска развития отклонений в состоянии здоровья и заболеваний, предотвращение или замедление их прогрессирования, уменьшение их неблагоприятных последствий.

Рассмотрение медицины как социального института с социологических позиций расширяет диапазон теоретических и эмпирических целей и задач социологии здоровья.

Литература:

1.Кром И.Л. Объективизация оценки функционирования института медицинского обслуживания // Социальная политика и социология. 2019. № 2. С. 132-138.

2.Решетников А.В. Социология медицины: руководство. М.: Медицина, 2017. С. 374-405.

3.Самородская И. Профилактическое лечение и доказательная медицина: // Медицинская газета. 2018. N 15. С. 11.

4. Бароненко В. А. Концептуальный подход к проблеме культуры здоровья/ Валеология. №3. 2017. – С.74 – 77.

5. Методология исследования в социологии медицины /Руководство/ А. В. Решетников. М.: ММА им. И.М. Сеченова, 2017.

6. Нурали Нишоналиевич Сиддиқов (2022). СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИДА “ИЖТИМОИЙ ШЕРИКЧИЛИК ТЎҒРИСИДА”ГИ ҚОНУНИНИНГ ЎРНИ. Academic research in educational sciences, TSDI and TMA Conference (2), 91-94.

SHOIR VA DRAMATURG

Toshkent Davlat transport unversieti

Aviatsiya taransporti muhandisligi fakulteti

2 bosqich talabasi G'ofurov Mirzohid Ilhomjon o'g'li

gofurovmirzohid90@gmail.com

Annotatsiya :Maskur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyga "G'azal mulkining sultoni" deya ilk marotaba e'tirof etgan yuksak iste'dod sohibi, nafis va utkir didli, beg'ubor ajib bir inson haqida so'z ketganda kuz ungimizga Maqsud Shayxzodaning yorqin siymosi namoyon buladi. Shu bilan birgalikda Mirzo Ulug‘bek tragediyasi haqida ham sizlarga qisqacha aytib utaman. Mirzo Ulug‘bek haqida aniq faktlar aytib utamiz.

Kalit so'z :Sirtqi, qardosh, qalam sohibi, poytaxt, olim, nashr, tuplami, pedagogika, johil, marifatparvar, davlat arbobi, mohirona.

Uzbek adabiyotining atoqli shoirlaridan biri Maqsud Shayxzoda. Adibimiz birgina yozuvchilik bilan chegaralanib qolmagan. Shunday ekan dramaturg, adabiyotshunos olim va tarjimonlikda uzini sinab kurgan. 1908-yili Ozarbayjonning Oqtosh shahrida tavalud topadi. Ko‘pchilik shoirlarni hayotida uqiganmiz boshlang'ich maktabni uzi tug'ilib usgan shaharda olishgan. Shunday ekan Maqsud Shayxzoda ham uzi tug'ilgan joyda oladi. Keyinchalik oliy pedagogika Institutida sirtqi ta'lim shaklida o'qiydi.Shoirimiz nomi nafaqat o'zbek kitobxonlari, balki qardosh ozarbayjon o'quvchisi uchun ham ardoqli nom ekani hech kimga sir emas. Chunki isdedodli shoir Ozarbayjon diyorida tug'ilib ijodkor sifatida O'zbekistonda, o'zbekler bag'rida ulg'aydi, atoqli qalam sohibi sifatida kamol topadi. 1925 yildan boshlab Derkend shahrida tavalud topadi. . 1928 yilda poytaxtimiz Toshkentga kelgach, turli gazeta-jurnallarda adabiy xodim bulib ish faoliyatini yuritadi. Keyinchalik O'zbekiston Fanlar komiteti qoshidagi til va adabiyot institutida ilmiy xodim vazifasida ishini davom etiradi. Shoirning adabiy faoliyati 1929-yildan boshlandi. Shoirning "Uch sher", "Undoshlarim", "Uchinchi kitob", "Jumxuriyat", tuplamlarining nashr etilishi adabiyotga uziga xos ovozli shoir kirib kelgayotganidan darak berdi. Uzbek adabiyotining buyuk namoyandalari G'afur G'ulom va Oybek kabi otashnafas sanatkorlar

safida ijod qilgan Maqsud Shayxzoda zuvalasi sheriyat shulasi bilan yorilgan kuychi edi. Dostonnavis adibimizning dostonlar "O'rtoq mulk", "Tuproq va haq", "Chirog' ", "O'rtog' ", "Meros", "Ovchi qissalari", "Iskandar Zulqarnayn", "O'n birlar", "Jenya", "Oqsoqol", "Uchinchi o'g'lim", "Nurmat otaning tushi ", kabi dostonlarni adibi bulmish Maqsud Shayxzoda. Ozarbayjon tilida Shayxzodaning ikki jildlik saylanmasida bosilib chiqarildi. Faqatgina 1988 yildagina Jaloliddin Manguberdi" birinchi marta o'zbek tilida yozuvchining "Boqiy dunyo" degan kitobida to'la bosilib chiqarildi.

Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug‘bek" tragediyasida buyuk mutafakkir va davlat arbobi Mirzo Ulug‘bek hayotining so'ngi davrlarini qalamga olingan asar. Bu asarni bilishdan oldin Mirzo Ulug‘bekni hayoti haqida bilib olsa. Asil ismi Muhammad Tarag'ay. 1394-yil Eron Ozarbayjonning Sultoniya shahrida tavalud topadi. Kupchilik insonlarni hayotida buladigan voqealardan biri bu uzi tug'ilgan joydan o'zga yurtda vafot etishgan. Mirzo Ulug‘bek ham 1449-yil Samarqandda vafot etadi. Mirzo Ulug‘bek buyuk o'zbek astronomi va matematigi, bundan tashqari davlat arbobi ham bulgan. Shohruxning o'g'li, Amir Temurning nabirasi. Asarda muallif o'z davri uchun yangilik bo'lgan ilg'or g'oyalarni ilgari surgan marifatparvar olimning johil guruhlar, hokimiyatga intilgan shahrizada bilan bo'lgan keskin ziddiyatlari hamda fojiali hayotini mohirona ochib berilgan asar. Maqsud Shayxzoda Mirzo Ulug‘bek asarini yozishda usha jarayonni o'z ko'zi bilan ko'rmagan bulsa ham, fabuladagi fakt larga asoslanib shunday tasvirlaydiki huddi usha davrda yashagandek. Maqsyd Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" asari unga kata muvofaqiyatlar olib kelgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Shayxzoda ko‘pqirrali iste’dod sohibi edi. U she’rlar va dostonlar bilan birga, juda yuksak badiiy quvvatga ega bo‘lgan dramalar ham yaratdi. Shayxzoda umrining so‘ngida yozishga kirishgan, lekin tugatib ulgurmagan “Beruniy” dramasini hisobga olmaganda ham, uning “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” dramalari allaqachon xalqimizning badiiy mulkiga aylanib qoldi.

Ushbu tragediyada qahramonlar haqida ham tuxtalib utamiz.

Mirzo Ulug‘bek ibn Shohrux - buyuk olim, Movarounnahr hukmdori, 56 yoshda.

Abdullatif Mirzo-uning o'g'li , 30 yoshda.

Ali qushchi - Ulug‘bekning shogirdi va mahrami. Astronom, 35 yoshda.

Sakkokiy-mashhur shoir. Ulug'bekning do'sti, 45 yoshda.

Shayxulislom Burhoniddin, Abbos, Bek Arslon, Ota Murod, Berdiyor, Piri Zindoniy, Mavlono Shamsiddin Muhammad Miskin va boshqa ishtirokchilar.

Bu asar haligacha kitobxonlar nazaridan qolgani yo'q.Bu asrda ko'rishimiz mumkinki Mirzo Ulug'bekning naqadar oqil shoh bo'lganligini.Bu asarda xalqni qanday boshqargani va qanday fafot etganigacha barcha malumotlar jamlangan.Bu asr posponlarning suhbatva elchilarni kutib olishga tayorgarlik bilan boshlanadi.Mirzo Ulug'bekni har qanday holatda ham birinchi navbatda halqni o'ylashi kishini ajablantradi .Uning eng katta boyliklari bu-uning kitoblari edi.Turli davlatlardan unga shogirt bo'lish istagida kelgan shogirdlar ko'p edi .Ziddiyatli holatlarda o'zini bosiqlik bilan va marifatli tutishi ,yaqin kishilarga mehribonligi va g'amho'rlik qilishi ,zindonga tashlangan mahbuslarning adolatli,yoki adolatsiz jazolanishiga befarq bo'lmasligi kabi nihoyatda insoniy ko'p fazilatlar Mirzo Ulug'bek obrazining nihoyatda mahorat bilan yoritilganini ko'rishimiz mumkun.Mirzo Ulug'bekning o'lim oldindan rejalshtriladi Ota Murotning hovlisida o'ldiriladi .Abdulatif bashoratga ko'ra shundan ortiq taxtni boshqara olmaydi. Urushdan keyingi yillarida qatag'onlik jabrini tortgan bulsa xam, uz el-yurtiga fidoiy shoir vatanimiz bulyab keng quloch yozgan zafarli mehnat tinchlik uchun kurash xaqida ham tuxtalib utgan.

Mirzo Ulug'bek faqat zamondosh adiblar emas, balki o'z davridan bir necha asr oldin yashab o'tgan ko'plab shoirlar ijodidan ham chuqur xabardor bo'lib, she'riyatning katta muxlisi va bilimdoni sifatida nom qozongan. Bu tragediyani Agar "Mirzo Ulug'bek" tragediyasida Ulug'bekning nutqiga e'tibor berilsa, u (muallif) nihoyatda ma'rifatli jumlalarni ishlatadi. Masalan:

Bo'hton nima? G'ayirlikning qopag'on iti.

Saltanatki, sultoni yo'q– boshsiz bir tana.

Men shohlikni ma'rifatga qildim dastyor.

Xurriyat, deb bandilikka ko'ngan erkinlar

O'lmay mangu yashar ekan fan haqiqati

Bularning hammasi Ulug‘bekning juda zakiy siymo ekanligini ko‘rsatuvchi dalillardir. Uni romantik shaxs deb ham atash mumkin. Shunday ekan aziz yurtdoshlar siz yani biz tariximizni bilmay turib kelajakni tasavur qilaszmi?

Foydalanilgan adabiyotlar :

1: Sobir Mirvalliev "O'zbek adiblari" Toshkent "Yozuvchi nashriyoti" 2000 yil 60 bet.

2:https://kitobxon.Com

3: X Yusupova "Mirzo Ulug‘bek" Uqituvchi nashriyoti 1994 - yil 20 bet.

4: Yuldashev Q, 9-sinf adabiyoti Yangiyul poligraf servis 2014 - yil 147 bet.

5: https://arboblar.Uz

Biologiya darslarida elektron darsliklardan foydalanish

Abdullayev Salmonbek Murodali o`g`li

Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabas

Xolmirzayev Mahmud Ergashovich

Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabas

Yusupova Mohinur Shuhrat qizi..

Termiz davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti talabas

salmonbekabdullayev2001@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada biologiya darslarida AKT dasturlarining o‘rni , elektron darsliklarni ishlab chiqishga quyilgan bir nechta talablar va elektron darslikdan foydalanish, avzalliklari , ta’lim jarayonidagi ijobiy tomonlari haqida yoritilgan. Hamda biologiya fani darslari uchun ishlab chiqilgan elektron darsliklar asosida ishlash ko’nikmalari shakllantirishga harakat qilingan.

Kalit so’zlar; Ko‘rgazmalilik, tirik ob’ektlar, energiya almashinuvi, fotosintez, oqsillar biosintezi, biotexnologiya, Axborot-kommunikasiya texnologiya.

Biologiya darslarida AKT dasturlarining o‘rni zamonaviy o’qitish tizimida alohida ahamiyatga ega. Uzluksiz ta’lim tizimida tashkilnadigan o‘qitish jarayonining samaradorligini oshirish yuzasidan qabul qilingan me’yoriy hujjatlarda pedagogik va axborot texnologiyalaridan uyg‘un foydalanish muhim vazifa sifatida belgilangan. Tabiiy fanlar, jumladan, biologiyani o‘qitishda axborot texnologiyalardan foydalanish uchun biologiya ta’limi mazmunining o‘zigaxos xususiyatlarini e’tiborga olish zarur: tirik ob’ektlar bilan ishlash, ularda kechadigan hayotiy jarayonlarni kuzatish, tajriba qo‘yish va boshqalar. Biologiya darsliklarida tasvir va diagrammalar ko‘p. Odam tanasining uch o‘lchamda tasvirlangan va har bir organ faoliyati aks ettirilgan virtual taqdimotini tasavvur qiling. Bunday taqdimotlarni o‘quvchilar uzoq vaqt esda saqlaydilar. Hujayraning tuzilishini darslikdan o‘qib tushunish birmuncha murakkab. Ko‘rgazmali tasvirlardan foydalanilsa, tasavvurlar yanada yorqin va tushunarli bo‘ladi. AKTdan foydalanish kundalik

hayotimizning dolzarb talabi hisoblanib, jamiyatni globallashtirishda muhim rol oʻynaydi. Oʻquvchilar yangi tushunchalar haqida rasmiy bilimlarni toʻplamasdan, balki ularni tushunib olishlari juda muhim. Biologiya fanini oʻqitish yanada samarali boʻlishi uchun oʻquv mashgʻulotlari davomida oʻqituvchilar AKT asosida turli ishlanmalar ishlab chiqishlari va undan foydalanishi zarur. Biologiya fani oʻqituvchilari dars oʻqitish uchun samarali AKT yaratishlari uchun Ms Word, Ms Excel, Ms Power Point, Flash, Movie Maker kabi turli dasturiy ta’minotlardan va boshqa “Veb” vositalardan foydalanishlari mumkin. Biologiya fanini oʻqitishda foydalaniladigan axborot texnologiyalari quyidagi vazifalarni bajaradi: Ta’limiy: oʻquvchilarga oʻrganiladigan mavzu boʻyicha asosiy va qoʻshimcha materiallar, asosiy tushuncha va ularning izohlari, turli jadvallar, diagramma, murakkab ilmiy va ishlab chiqarish xarakteridagi tajribalar toʻgʻrisida keng qamrovli bilim berish imkoniyati vujudga keladi; Oʻquvchilarning oʻquv faoliyatini yoʻnaltirish-:oʻquvchilar axborot texnologiyalari mahsullari boʻlgan ta’lim beruvchi, modellashtirilgan va nazorat dasturlari, shuningdek, 172 animatsiyalar vositasida ishlash barobarida, mazkur dasturlar oʻquvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishni ham oʻzida mujassamlashtiradi, ya’ni oʻquvchilarni chuqur va mustahkam bilim olishga yoʻnaltiradi; Koʻrgazmalilik: boshqa oʻqitish vositalaridan farq qilib, axborot texnologiyalari mahsullari boʻlgan animasiyalar biologik jarayonlarni harakat va dinamik tasvirlaydi, shu sababli, oʻqitish jarayonida uning oʻrni beqiyos; Nazorat:biologiya ta’limining barcha shakllari: dars, darsdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari darslarda, shuningdek, darsning barcha bosqichlarida oʻquvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish va baholash, nazoratning haqqoniyligi, muntazamliligi, keng qamrovliligi, takrorlanuvchanligini amalga oshiradi; Rivojlantiruvchi:oʻquvchilarning oʻzlashtirgan bilim, koʻnikma va malakalarini nazorat qilish dasturlaridagi oʻquv topshiriqlarning qiyinlik darajasiga koʻra: reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli va ijodiy xarakterda boʻlishi oʻquvchilarning topshiriqlarni bilimi, ehtiyoji va qiziqishiga mos holda keyingi bosqich topshiriqlarini bajarishga boʻlgan intilishini orttiradi, fan asoslarini mustahkam oʻzlashtirishiga zamin yaratib, shaxs sifatida rivojlanish imkoniyatini vujudga keltiradi; Tarbiyaviy:oʻquvchilarning axborot dasturlari bilan ishlashi natijasida oʻquv va aqliy mehnat koʻnikmalari rivojlantiriladi; Ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish:tabiat va undagi

ob'ektlarni o'rganish ikkita olam (makro va mikroolam)ga ajratilib, biologiya fani o'zining mazmuniga ko'ra, aksar hollarda mikroolam: hujayrada boradigan jarayonlar, masalan, modda va energiya almashinuvi, fotosintez, oqsillar biosintezi, biotexnologiya va gen muhandisligiga doir o'quv materiallarini animasiyalar orqali o'rgatib, o'quvchilarning abstrakt tafakkuri va ilmiy dunyoqarashini rivojlantiradi. Biologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalarining yuqorida qayd etilgan vazifalarini e'tiborga olgan holda, ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish yo'llarini belgilash va amaliyotga joriy etish bugungi kunda dolzarb vazifa sanaladi. Uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatayotgan o'qituvchilarning oldidagi muhim vazifalardan biri o'quvchilarning fan asoslarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarini orttirish, mustaqil va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish asnosida ularning barkamolligini ta'minlash sanaladi. Ushbu muammolarni hal etishda axborot texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalaridan foydalanilgan darslar axborotlarga boy, ko'rgazmali, interfaol bo'lib, vaqtdan unumli foydalanish, har bir o'quvchining o'z tempi bo'yicha bilim olish, o'qituvchida esa, o'quvchilar bilan tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan ta'limni amalga oshirish imkoniyati vujudga keladi, shu bilan bir qatorda o'qitishda natijalarini nazorat qilish va baholash uchun zamin yaratadi. Axborot-kommunikasiya texnologiyalari qo'llanilishi o'quvchilarning hujayra, to'qima, kimyoviy elementlar, atom, molekulaning tuzilishi, modda va energiya almashinuvi, fotosintez, oqsillar biosintezi kabi jarayonlar haqida tasavvur qilishlari, abstraksiyalash va xotirada saqlash imkonini kengaytiradi; 173 o'quvchilarning motivlari va o'zlashtirish darajasi e'tiborga olingan holda zarur hollarda takroran o'rganish va o'quvchilarning bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish imkonini beradi; biologik jarayonlarni animasiyalar tarzida virtuallashtirish o'quvchilarning ko'rgazmaliobrazli fikr yuritish va o'quv materialini to'liq o'zlashtirishga zamin tayyorlaydi; biologiya darsida animasiyalardan foydalanish darsning barcha bosqichlarida o'quvchilarning bilishfaoliyatini faollashtirishga olib keladi. Biologiya fanini o'qitishda quyidagilardan foydalanish mumkin: har bir mavzu mazmuniga asosan ko'rgazmalilikni amalga oshirish, ya'ni multimediali taqdimot materiallari; biologik jarayonlarning animasiyasi; virtual laboratoriya va amaliy ishlar; ishlab chiqarish korxonalariga virtual ekskursiya; biologik jarayonlarning modellashtirilgan dasturlari; biologik jarayonlarning

ta'limiy dasturlari; o'quvchilarning mavzular bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarini nazorat qilish va baholash uchun nazorat dasturlari; o'quvchilarning mustaqil ta'limi va ishi uchun o'quv-axborot saytlari; didaktik o'yinga asoslangan animasiyalar; qiyinchilik darajasi turlicha bo'lgan ijodiy topshiriqlar dasturi; XXI asrga kelib insoniyat hammaga birdek axborot olish imkoniyatini beruvchi ochiq axborot jamiyatini shakllantirish tomon jadal bormoqda. "Elektron" hukumat, "elektron" uy, "elektron" tijorat, "elektron" ta'lim kabi raqamli borliq elementlari hayotimizga kirib ulgurdi va odatiy hol bo'lib qoldi. Endilikda insoniyat elektron resurslardan shunchaki axborot manbai sifatida emas, balki interfaol muhitda ulardan aql bilan foydalanishni maqsad qilib qo'ymoqda. Bu jadal yangilanib borayotgan axborot kommunikasiya texnologiyalari imkoniyatlaridan muloqot darajasida foydalanish, ma'lumotlarni qayta ishlashni talab qiladi. Bunday "aqlli", inson bilan muloqot qiluvchi va o'rgatuvchi elektron resurslarni yaratish o'ta dolzarb va mashaqqatli ish bo'lib, uni yaratishga butun dunyoning eng malakali mutaxassislari imkoniyatlarini birlashtirishni taqozo qiladi. Bu yo'nalishda qo'yilgan salmoqli qadamlardan biri ta'lim sohasida dunyo bo'yicha amalga oshirilishi boshlangan Smart education loyihasini keltirish mumkin. Smart education (aqlli ta'lim) ochiq axborot resurslari yordamida interfaol virtual muhitda amalga oshiriladigan moslashuvchan va induviduallashtirilgan yangi global ta'lim texnologiyasidir. Uning eng asosiy xususiyati uning butun dunyo miqyosida amalga oshirilishi va hammaga birdek axborot olish va keng ta'lim olish imkoniyatlarining yaratilishidir. Smart education ta'lim muhiti, o'z navbatida, uning qatnashchilaridan butun ta'lim jarayonini, foydalanilayotgan metod va texnologiyalarni yangilash va bir tizimga keltirishni taqozo etadi. Xuddi shu maqsadda yevropa Ittifoqi davlatlari o'z ta'lim tizimlarini bir xil standartga keltirish yo'lidan borishmoqda va dunyoning boshqa davlatlarini ham bunga da'vat etishmoqda. Kelajak ta'limi muhiti sifatida e'tirof etilayotgan Yagona yevropa universiteti loyihasi bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan salmoqli qadamlardan biridir. Kecha ta'lim olishning yagona manbai o'qituvchi bo'lib, o'quvchi ta'lim olish uchun sinfxonaga kelishi va o'qituvchi bilan yuzma-yuz muloqot qilishi yoki kitob o'qishi hamda tushunmaganlarini o'qituvchidan so'rab o'rganishga majbur edi. Bugunga kelib, axborot kommunikasiya texnologiyalarini puxta egallagan o'quvchi bilimni nafaqat sinfxonada o'qituvchidan, balki istalgan joyda, internetdagi boshqa bilim manbalardan ham olish imkoniyatlariga ega bo'ldi.

Shu bilan birga, hozirda qoʻllanilayotgan taʼlimning pedagogik va axborot kommunikasiya texnologiyalari oʻqituvchining taʼlim jarayonidagi rolini oʻzgartirmoqda. Oʻqituvchining 174 roli endi faqat bilim manbai emas, balki bilim olishga yoʻnaltiruvchi va bu jarayonni boshqaruvchisi sifatida namoyon boʻlmoqda. Bu oʻrinda interfaol texnologiyalarning qoʻllanishi oʻquvchilarning oʻzi ham bilimlarni bir-birlariga uzatish va yangilarini shakllantirish manbai sifatidagi rolini oshirmoqda. Bundan tashqari, soʻnggi yillarda oʻquvchi yoshlarning Twitter, Facebook kabi ijtimoiy tarmoqlarni ishgʻol qilganliklari va turli qiziqishlar, xususan, taʼlim olish boʻyicha oʻz uyushmalarini tuzib, faol muloqot qilayotganliklari, yaʼni oʻzaro keng muloqot taʼlim muhitining yaratilganligi mazkur taʼlim tizimiga boʻlgan qiziqishni orttirmoqda. Smart education taʼlim muhiti vositalari ham kun sayin oʻzgarib bormoqda. Endi istalgan joydan internetga ulanish imkoniyatining yaratilganligi, mobil kommunikasiya vositalari, “aqlli” doska, “aqlli” ekran va taʼlimning boshqa “aqlli” texnik vositalarining paydo boʻlishi va kun sayin takomillashib borishi Smart education taʼlim muhitida faol bilim olish imkoniyatini yanada oshirmoqda. Bu, oʻz navbatida, bilim manbai sifatida kitob bilan bir qatorda ancha afzalliklarga ega boʻlgan faol, qulay va mobil taʼlim mazmuniga boʻlgan ehtiyojni keltirib chiqarmoqda. Buni birgina kitob va internetda joylashtirilgan maʼlumotlar, taʼlim mazmuni hajmlarini taqqoslash orqali ham anglab yetish mumkin. Internetda joylashtirilgan va kun sayin, soat sayin karralab oshib borayotgan veb resurslardagi maʼlumotlar, yangi bilimlar xazinasidan oqilona foydalanish, internet qulayliklari va texnik imkoniyatlaridan toʻlaqonli foydalanish bugungi kunning dolzarb vazifasiga aylangan. YUNESKO tashkiloti tomonidan eʼlon qilingan XXI asrda “Life Long Learning” -“Butun hayot davomida oʻrganish”, “Barcha uchun taʼlim” taʼlim tamoyillarini amalga oshirish uchun Smart-taʼlim orqali shart- sharoitlar yaratiladi. SMART-taʼlim “har doim, har joyda va istalgan vaqtda” taʼlim olish imkoniyatlarini oshiradi. Taʼlim jarayonida SMART-texnologiyalari turli xil texnik vositalar: smartfon, planshetlar va boshqa shunga oʻxshash qurilmalar yordamida oʻquvchilarga bilimlarni yetkazish hamda intellektual virtual oʻquv muhitini shakllantirish vositasi sifatida qaraladi. Smart education barcha taʼlim jarayonlarini, shuningdek, ushbu jarayonlarda qoʻllaniladigan usullarni va texnologiyalarni keng qamrovli modernizasiya qilishni oʻz ichiga olgan konsepsiyadir. Taʼlim sohasidagi aqlli taʼlim konsepsiyasi Smartdoska,

Smartekran va har qanday joydan Internetga kirish kabi texnologiyalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Ushbu texnologiyalarning har biri kontentni rivojlantirish, uni yetkazib berish va uni yangilash jarayonini yaratish uchun yangi usullarni taqozo etadi. O‘quv jarayoni nafaqat sinfda, balki uyda, muzeylar, kafelar, jamoat joylari kabi istalgan joyda ham amalga oshirilishi mumkin. O‘quv jarayonini bir-biriga bog‘laydigan asosiy element faol ta’lim mazmuni bo‘lib, uning asosida vaqtinchalik va fazoviy chegaralarni olib tashlashga imkon beruvchi yagona birlashtiriladigan “omborlar” yaratiladi. Cmartfonlar, mobil telefonlar, planshetlar va boshqa aqlli qurilmalar sizga qanday yordam berishi mumkin? Maktab o‘quvchilarining ta’lim amaliyotida mobil texnologiyalar quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llanilishi mumkin: internet ensiklopediyalaridan ma’lumotlarni olish; kerakli ma’lumotlarni izlash; tarjimon orqali so‘z yoki iboralarni tarjima qilish; axborotni vizuallashtirish; video ma’ruzalarni tomosha qilish; internetda onlayn rejimida test topshirish yoki anketa savollariga javob berish; turli laboratoriya ishi va tajribalarini o‘tkazish. Faqat “aqlli” qo‘shimchasi bilan yangi texnologiyalarni qo‘llash yangi turdagi 175 ta’limning barcha xususiyatlarini aniqlab bermaydi. Ta’lim sohasidagi aql-idrokka mos keladigan turli xil texnologik yechimlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, biz Smart texnologiyalari deganda quyidagilarni inobatga olamiz: aqlli-doskalar, aqlli-o‘quv qo‘llanmalari, aqlliproyektorlar, interfaol va kommunikativ xatakterdagi o‘quv materiallarini yaratish va tarqatishning dasturiy ta’minotlari. Facebook ijtimoiy xizmatlar, Google xizmatlari va vositalari, Wiki vebsayti, internetda ovozli fayllar yoki videolarni tarqatish uchun podkastlar, bloglar, YouTube video xosting, bulutli texnologiyalar - bularning barchasidan ta’lim olishda foydalanish mumkin. Bloglar o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida qaytar aloqa vositasi sifatida ta’limga qo‘shildi. YouTubeda siz video ma’ruzalarni o‘rnatishingiz va namoyish qilish, Google xizmatlaridan foydalanib, o‘quv jarayonini moslashuvchan va qiziqarli qilish mumkin. Smart-ta’limning keng tarqalishi, birinchi navbatda, internet texnologiyalarini takomillashtirish, ikkinchidan, Wi-Fi, 3G, 4G kabi simsiz texnologiyalarning rivojlanishi va uchinchidan, internetda onlayn ta’lim resurslarining keng tarqalganligi bilan bog‘liq. Interfaol jihoz, masalan, Smart boards interfaol doskasi yordamida axborotlarni uzatish ma’ruzachiga quyidagi imkoniyatlarni yaratadi: maxsus rangli markerlar bilan yozish, o‘quv materialini namoyish qilish, ekrandagi tasvir ustiga

yozma sharh berish va h.k. Shu bilan birga, Smart boards interfaol doskasida yozilgan hamma narsa o‘quvchilarga berilishi, ma’lumotlarni saqlashning turli vositalarida saqlanishi, chop etilishi, darsda qatnashmagan o‘quvchilarning elektron pochtasiga yuborilishi mumkin. Smart boards interfaol doskasida ma’ruza davomida yaratilgan o‘quv materiallari doska ichida o‘rnatilgan video yozuvchi moslama yordamida yozib olinishi, saqlanishi va qayta-qayta namoyish etilishi mumkin. Smart Classroom Suite interfaol o‘quv dasturi kompyuterlashtirilgan sinflarda o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan maxsus dasturiy paket hisoblanadi. Ushbu paket quyidagilarni o‘z ichiga oladi: Smart Notebook™ - hamkorlikda ta’lim olish dasturiy ta’minoti; Smart Notebook™ CE o‘quvchilar uchun dasturiy ta’minoti; Smart Sync™ sinfni boshqarish dasturiy ta’minoti; Smart Response™ -interfaol so‘rovlarni amalga oshirish dasturiy ta’minoti. Smart Classroom Suite dasturi bilan o‘qituvchilar sinfda o‘rganish jarayonini samarali boshqarishlari va darslarni o‘tkazishlari mumkin. Foydalanish oson bo‘lgan vositalar o‘qituvchilarga qiziqarli multimedia darslarini tayyorlashga yordam beradi. Asboblar panelini ishlatish orqali o‘qituvchilar bir tegish bilan Smart Exchange™ veb-saytiga boshqa o‘qituvchilar tomonidan yaratilgan darslarni topishlari yoki o‘z tajribalarini boshqalar bilan baham ko‘rishlari mumkin. Elektron darsliklarni ishlab chiqishga quyilgan talablar. XXI asrga kelib insoniyat hammaga birdek axborot olish imkoniyatini beruvchi ochiq axborot jamiyatini shakllantirish tomon jadal bormoqda. Elektron hukumat, elektron uy, elektron tijorat, elektron ta’lim kabi raqamli borliq elementlari hayotimizga kirib ulgurdi va odatiy hol bo‘lib qoldi. Endilikda insoniyat elektron resurslardan shunchaki axborot manbasi sifatida emas, balki interfaol muhitda ulardan aql bilan foydalanishni maqsad qilib qo‘ymoqda. Bu jadal yangilanib borayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan muloqot darajasida foydalanish, ma’lumotlarni qayta ishlash va qaysidir ma’noda odam o‘rnida o‘ylashga majbur qilishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumakulov, X. Q., and N. A. Makhmudova. "INDIVIDUAL RISK SOME ISSUES ABOUT THE MODEL." Open Access Repository 8.12 (2022): 554-560.

2. Jumakulov, X. Q., and N. A. Makhmudova. "SOLUTIONS OF SOME PROBLEMS ON RISK AND ITS INSURANCE OPPORTUNITIES IN ACTUARIAL MATHEMATICS." Conferencea (2022): 37-41.

3. Kodiralievich, Zhumakulov Khurshijon, Ergashev Akram Ahmadhuzhaevich, and Abdullaeva Kumushbibi. "TEACHING THE SUBJECT" PROBABILITY THEORY" IN KSPI TAKING INTO ACCOUNT THE MODERN EDUCATIONAL CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN." Open Access Repository 8.12 (2022): 262-267. 179

4. Ergashev, A. A., and H. Q. Jumakulov. "INNOVATIVE AND INFORMATION TECHNOLOGIES FORMATION OF STUDENTS'KNOWLEDGE, SKILLS AND ABILITIES." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.12 (2022): 162-168.

5. Usmonova, M., and M. Mo'Minova. "O'QUVCHILARNING BIOLOGIYA FANIDAN KREATIV FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQARO PISA DASTURINING AHAMIYATI." Science and innovation 1.B7 (2022): 1254-1257.

6. Turdaliev, A., M. Usmonova, and R. Matholiqov. "ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚИТУВЧИНИНГ МЕТОДИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ МОҲИЯТИ." Science and innovation 1.B6 (2022): 450-455.

7. MS, Usmanova, and N. M. Abdibannonjva. "Use of Modular Teaching Technology in Biology Education." INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION 1.5 (2022): 272-274.

8. Muydinovich, Rasulov Inom, Mamadjanova Svetlana Valentinovna, and Maxkamova Dilshoda Xabibjonqizi. "THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN MODERN METHODS IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

9. IE, Ravshanova, Shermatova Yo S, and Meliboyev TT. "EMERGENCIES OF A SOCIAL COLOR." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).

ЎЗБЕК ФРАЗЕОЛОГИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ

Термиз давлат университети
Жумаев Бегали Худоймуродович

Аннотация. Ушбу мақолада фразеологик бирликларнинг ўрганилиш тарихи, шаклланиши, фразеологик бирликларнинг паремалардан фарқли, ўхшаш жиҳатлари, фразеологик бирликларнинг семантик ва структур ҳамда фразеологик бирликларнинг лисоний хусусиятлари фактик мисоллар асосида таҳлилга тортилган.

Abstract. This article is analyzed the history and formation of phraseological units, different and similar aspects of phraseological units, semantic and structural features of phraseological units and linguistic features of phraseological units are analyzed based on factual examples.

Абстрактный. В данной статье на фактических примерах анализируются история и формирование фразеологизмов, различные и сходные стороны фразеологизмов, семантические и структурные особенности фразеологизмов и лингвистические особенности фразеологизмов.

Калит сўзлар: фразеологизм, фразеология, ўзбек фразеологияси, фразеологик норма, фразеологик шаклланиш, компонент таҳлил, фразеологизмларнинг функционал-семантик хусусиятлари.

Key words: phraseology, phraseology, Uzbek phraseology, phraseological norm, phraseological formation, component, functional-semantic devices of phraseology.

Ключевые слова: фразеология, фразеология, узбекская фразеология, фразеологическая норма, фразеологическое образование, компонент, функционально-семантические средства фразеологии.

Маълумки, ўзбек фразеологиясининг назарий масалалари дастлаб Е.Д.Поливанов ишларида ўртага қўйилган эди. У рус ва айрим Шарқ тиллари фразеологиясини ўрганди ва шу асосда фразеологияни мустақил лингвистик соҳа сифатида ажратиш ҳақида фикр билдирди.

Е.Д.Поливановнинг таъкидлашича, янги шаклланадиган фразеология соҳаси лексикологияга нисбатан худди синтаксис морфологияга нисбатан эгаллаган ўринда бўлиши лозим. “Синтаксисга тенг келувчи янги соҳанинг шаклланишига эҳтиёж сезилмоқда,- деб ёзган эди. Е.Д.Поливанов, - лекин синтаксис сўз бирикмаларининг умумий тилларини, хусусиятларини ўрганса, янги шаклланадиган соҳа лексемаларнинг ўзаро муносабати асосида юзага келадиган бирикмаларнинг конкрет, индивидуал (лексик) маъно хусусиятлари билан шуғулланади”[1].

Е.Д.Поливанов янги шаклланадиган соҳани фразеология ёки идиоматика деб номлаган эди[2]. Ўзбек фразеологиясининг асосий муаммоларини илмий жиҳатдан ўрганиш ишлари бошланганига қирқ йилдан ошди. 50-йилларгача фразеология ҳали ўзбек тилшунослиги таркибида мустақил соҳа сифатида шаклланиб етмаган эди. Бу даврда фразеологияга доир дастлабки маълумотлар, турғун бирикмаларга оид илк назарий фикрлар грамматика ва стилистикага, айрим ўзбек шоирлари, ёзувчиларининг бадиий маҳорати тадқиқига бағишланган ишларда кўзга ташланади. Бундай ишлар А.Фитрат, Ғози Олим Юнусов, А.Ғуломов, У.Турсунов, А.К.Боровков, Ф.Камол, Х.Зариф, В.Абдуллаев, Н.Маллаев сингари машҳур тилшунос ва адабиётшунос олимларнинг қаламига мансуб эди. Жумладан, А.Саъдий, В.Абдуллаев, Н.Маллаев каби адабиётшуносларнинг Алишер Навоий асарларида турғун бирикмалар, халқ ибораларининг қўлланилишига оид фикрлари ҳозир ҳам ўз қимматини сақлаб келмоқда.

Ўзбек фразеологиясига доир дастлабки ишлар XX асрнинг 50- йиллар бошида юзага келди. Улар қаторига Ш.Раҳматуллаев, Я.Д.Пинхасов, А.Шомақсудов, М.Ҳусаиновларнинг номзодлик диссертацияларини киритиш мумкин[3].

Бу ишларда ўзбек тилидаги ФБлар академик В.В.Виноградовнинг структурал-семантик таснифи асосида таҳлил этилади, ФБлар фразеологик бутунликлар, фразеологик чатишмалар ва фразеологик қўшилмаларга ажратилади. Шунингдек бу

---

[1] Поливанов Е.Д. За марксистское языкознание. – М.: 1931. – С. 61-119.
[2] Поливанов Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. – Л.: 1928. – С. 60-61
[3] Рахматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка. АКД. – М.: 1952. – 16 с.; Пинхасов Я.Д. Фразеологические выражения в языке произведений Хамида Алимджана. АКД. – Ташкент, 1953. – 19 с.; Шамаксудов А.Ш. Язык сатиры Мукими (лексика и фразеология). АКД. – Ташкент, 1956. – 18 с.; Хусаинов М. Фразеология прозы писательницы Айдын. АКД. – Самарканд, 1959. – 18 с.

ишларда ўзбек тилида якка сўзлардан иборат образли иборалар ҳам мавжудлиги таъкидланган. Масалан, Ш.Раҳматуллаевнинг номзодлик диссертациясида *сўфи, қиёмат, қиёматда, охиратда, латта, тузламоқ, қовурмоқ* сингари кўчма маъноси асл, бошланғич маъносидан узоқлашиб, ўзаро омонимлик даражасига етган ёки асл, тўғри маънода қўлланишини деярлик йўқотиб, кўчма маънодагина ишлатиладиган сўзлар фразеологик ёки идиоматик сўзлар деб аталган эди[4].

Ш.Раҳматуллаев ўзининг идиоматик сўзлар ҳақидаги фикрини янада ривожлантириб, ишнинг яна бир ўрнида *она карнай, одамови, нонкўрлик, жонкуяр, жонкуярлик, тилёғлама, тилёғламачилик, узунқулоқ, иккиюзлама, ўзбошимча, ўзбошимчалиик, сансалорлик, миш-миш, ҳаспўшламоқ, бичиб-тўқимоқ, ман-манлик* каби тил бирликларини этимологик жиҳатдан қўшма сўзга тенг идиоматик сўзлар деб таҳлил қилганди[5]. Лекин ўзбек фразеологиясига оид бу ишлардаги энг катта нуқсон шундаки, уларда тилимизнинг бой ва серқирра фразеологик тизимига В.В.Виноградов таснифи нуқтаи назаридангина ёндошилади, туркий тилларнинг, жумладан ўзбек тилининг ўз ички табиати инобатга олинмайди.

Я.Пинхасов, А.Шомақсудов, М.Ҳусаиновларнинг ишларида эса умумхалқ фразеологизмлари билан индивидуал-автор фразеологизмлари ўртасидаги чегара аниқ кўзга ташланмайди, тадқиқотнинг соф лингвистик йўналиши билан адабиётшунослик, бадиий-услубий йўналиши аралаштирилади.

Бу ишлардаги ана шундай нуқсонлар ўз вақтида У.Турсунов[6], А.Коклянова[7]лар томонидан ҳам алоҳида қайд этилган эди. Агар Ш.Раҳматуллаевнинг номзодлик диссертацияси ўзбек тилидаги феъл фраземаларнинг грамматик хусусиятларини ўрганиш ишини бошлаб берган бўлса, олим 1966 йилда ҳимоя қилинган докторлик диссертацияси, шу асосда эълон қилинган “Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари” (1966) номли монографияси билан ўзбек тилидаги фраземаларни луғавий бирлик сифатида ўрганишни асослади. Бу ишда фраземалардаги кўп

---

[4] Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. Номзодлик диссертацияси. – Москва, 1952. – Б. 52.

[5] Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. Номзодлик диссертацияси. – Москва, 1952. – Б. 93-94.

[6] Турсунов У.Т. Состояние и задачи изучения фразеологии узбекского языка // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ, новая серия, выпуск 106. - Самарканд, 1961. – С. 8-9.

[7] Коклянова А.А. О границах фразеологии тюркских языков // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ, новая серия, выпуск 106. - Самарканд, 1961. – С. 99-101.

маънолилик, маънодошлик, вариация, антонимия, шаклдошлик ҳодисалари бой фактик материал (ўттиз мингдан ортиқ карточка) таҳлили асосида чуқур тадқиқ этилиб, фраземаларнинг луғавий бирлик сифатидаги бошқа белги-хусусиятларини текширишга йўл очилган.

Ш.Раҳматуллаевнинг "Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари" номли монографиясида фразеологик синонимлар таҳлилидан кейин чиқарган қуйидаги илмий хулосаси ҳар жиҳатдан асосли: "Ҳар бир фразеологик синонимга тўғри ва тўлиқ характеристика бериш учун уни синонимия уяси ичида олиб, бошқа синонимлари билан қиёслаб ўрганиш зарур. Бунда синонимлар турли-туман нуқталардан текширилади, улар орасидаги ўхшашлик ҳам, фарқлар ҳам таъкидланади. Синонимлар орасида фарқлар қанча оз бўлса, уларни нутқда бир-бирининг ўрнида ишлатишга имконият ортади ва, аксинча бўлса, бундай имконият озаяди. Қай даражада бўлмасин, синонимларни ўзаро алмаштиришга йўл қўювчи контекст мавжуд бўлади. Бундай алмаштириш билан ниманидир йўқотилади, нимагадир эга бўлинади. Худди ана шу "нималардир" синоним иboraларнинг ҳар бирига тилда яшаш ҳуқуқини беради"[8].

Ишнинг кейинги бобида фразеологик вариация ҳодисаси ўрганилади. Бунда олим фразеологик вариацияни фразеологик синонимиядан фарқлашга алоҳида диққат қилади. Ш.Раҳматуллаевнинг талқинича, ҳар қандай фраземани фразеологик вариант дейиш учун қуйидаги белгилар инобатга олиниши лозим:

1) Вариантлар деб қаралувчи қурилишлар турли-туман лексик, грамматик ўзгартишлар туфайли бири иккинчисидан ўсиб чиққан бўлиши, барчаси бир манбага, бир асосга бирлашуви лозим.

2) Вариантлар деб қаралувчи қурилишлар асосида айни бир образ ётиши лозим (бу образнинг вариантларга кўра сўниш сўнмаслигидан, қай даражада ўқилишидан қатъий назар).

3) Вариантлар деб қаралувчи қурилишлар айни бир маънони англатиши лозим (улар ўзаро маънонинг кучли-кучсизлигида, нутқий, стилистик белгиларида фарқ қилиши мумкин).

---

8 Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 131

4) Ўзаро ўсиб чиққан вариантлар қурилишида умумий лексик компонент бўлиши шарт (икки ва ундан ортиқ иборанинг қурилишида умумий лексик компонентнинг мавжуд бўла олишидан қатъий назар)”[9].

Умуман олганда, Ш.Раҳматуллаев тўғри таъкидлаганидек, “вариантлашиш туфайли бир ибора бошқа бир иборага айланмайди, бир иборага хос образ бирлиги, маъно бирлиги сақланади. Вариантлашиш туфайли юз берадиган ўзгаришлар ибораларга хос яхлитликни емирмайди, парчаламайди, балки иборага хос яхлитлик доирасида, шу яхлитлик йўл қўйган даражада воқе бўлади.

Ш.Раҳматуллаев монографиясининг яна бир характерли томони унда фразеологик омонимларни фразеологик паронимлар ва фразеологик параформалардан фарқлашга интилишдир. Олимнинг талқинига кўра, ўзаро фразеологик омонимлар ва фразеологик паронимлар, шунингдек фразеологик омоформалар ва фразеологик параформалар бир-бирга шу қадар ўхшаш бўладики, улардан бири ўрнига иккинчисини хато ишлатиб юбориш мумкин. Агар иборалар ўзаро таркибидаги бирор сўз-компоненти билангина фарқ қилса, уларни фразеологик паронимлар деб юритиш мумкин. Масалан, *кўнгл(и)ни кўтармоқ* - *кўнгл(и) кўтарилди ва кўнгл(и)ни тоғдай кўтармоқ* - *кўнгл(и) тоғдай кўтарилди* каби.

Агар баъзи иборалар бири иккинчисида йўқ грамматик шаклланиш системасига эга бўлса, фразеологик параформалар ҳақида гапириш мумкин бўлади. Масалан, *жон(и) кирди* - *жон(и)ни киргизмоқ ва жон кирди* - *жон киргизмоқ* кабилар.

Ана щу анжумандан кейин юзага келган илмий мақолаларда ўзбек тили фраземаларининг ҳосил бўлиши, грамматик хусусиятлари, синтактик вазифаси, ибора компонентларининг тартиби каби масалалар ўрганилган эди[10]. Худди ана шундай ишлар ўзбек фразеологиясининг назарий ва амалий жиҳатдан ривожланиши учун замин бўлди.

---

9 Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 145.

10 Рахматуллаев Ш. Об одной особенности грамматической структуры фразеологических единиц в современном узбекском языке // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ. новая серия, выпуск 106. - Самарканд: 1961. – С. 86-98; Рахматуллаев Ш. О преобразовании грамматического строения у именных фразеологических единиц // Научные труды ТашГУ, выпуск 211, языкознание. - Ташкент, 1962. – С. 225-230; Ҳайитметов К. Фразеологик бирликларда сўз тартиби масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1966, 2-сон, 49-53-бетлар; Умаров Э. “Ҳазойин-ул-маоний”даги фразеологизмларнинг чегараси ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти, 1968, 2-сон, 65-66-бетлар ва бошқалар.

Ҳамдўстлик мамлакатлари тилшунослигида бўлганидек, туркийшуносликда, жумладан ўзбек тилшунослигида ҳам фразеология доираси ҳозирги кунга қадар **кенг** ва **тор** маънода тушунилмоқда.

Фразеологияни кенг маънода тушунвчи олимлар унинг таркибига **мақоллар, маталлар, афоризмлар** ва бошқа типдаги турғун бирикмаларни киритадилар; тор маънодаги **фразеология** эса *тер тўкмоқ, хамирдан қил суғургандай, дунёни сув босса, тўпиғига чиқмаслик* каби кўчма маъноли турғун боғланмаларни ўрганиш билан чекланадилар.

Ш.У.Раҳматуллаев фразеология доирасини тор маънода тушуниб, ўзбек тили фраземаларини академик В.В.Виноградов ишлаб чиққан структурал-грамматик тасниф асосида ўрганишга интилади. Буни олимнинг иборага берган қуйидаги изоҳидан ҳам сезиш мумкин: *Ибора мустақил туркумга мансуб биттадан ортиқ сўздан таркиб топган бир бутун семантик ҳамда грамматик бирлик сифатида гавдаланади. Ибора луғавий маъно англатиш учун хизмат қилади.*

Шунга кўра *ибора луғавий бирлик ҳисобланади ва у сўз билан қаторга қўйилади.* Масалан, *кўнглидан ўтказмоқ* ибораси *ўйламоқ* сўзи англатган маънони, *кўнгли жойига тушди ибораси* эса **тинчимоқ** сўзи англатган маънони, *эти суягига ёпишган* ибораси эса озғин, қотма сўзлари англатган маънони билдиради. Бу ибораларда биттадан ортиқ сўз ўз маъно мустақиллигини йўқотгани ҳолда бир умумий маъно марказига бўйсунади, ибoрадан бир бутун ҳолда англашиладиган маънони гавдалантириш учун хизмат қилади. Иборадан англашиладиган маъно таркибидаги сўзларга хос лексик маъноларнинг оддий (арифметик) йиғиндиси бўлмай, устама маъно сифатида, шу билан бир вақтда кўчма маъно сифатида гавдаланади”[11].

Ғ.Саломов ўзбек тилшунослиги учун ғоят долзарб муаммолардан бири фраземалар таржимаси билан махсус шуғулланди, шу мавзуда номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди[12], бир неча монографик тадқиқотлар яратди[13].

[11] Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 7-8.

[12] Салямов Г.Т. Лексико-фразеологические вопросы художественного перевода (принципы первода пословиц, поговорок и идиом с русского на узбекский язык). АКД. – Ташкент: 1964. – 31 с.

[13] Саломов Ғ. Мақол ва идиомалар таржимаси. - Тошкент, ЎзФА нашриёти, 1961. - 162 б.; Саломов Ғ. Тил ва таржима (бадиий таржиманинг умумфилологик ва баъзи лингвистик масалалари). – Тошкент, Фан, 1966. – Б. 237-340.

Олим ўз ишларида “**фразеологик ибора**”, “**идиома**”, “**ибора**” каби атамалардан синоним сифатида фойдаланади, бундай тил бирликларини мақол, маталлардан фарқлашга интилади.

Ғ.Саломовнинг таъкидлашича, *Мақол - халқ ақл-идрокининг маҳсули, унинг ҳукми, кўп асрлик тажрибалари мажмуи, турмушдаги турли воқеа-ҳодисаларга муносабатининг ифодасидир*.

Мақол кундалик ҳаётда, кишиларнинг бир-бирлари билан муомалада бўлиши жараёнида туғилади. Халқ мақоли - халқнинг мулкидир. Мақол қайғуси - халқ қайғуси, мақол ғазаби - халқ ғазаби, мақол кулгиси - халқ кулгиси ва мақол кинояси - халқ кинояси демакдир. Мақол ишлатмаган биронта халқ, мақол ижод қилмаган биронта тил йўқ. “Дунёда тилсиз халқ бўлмагани каби, мақолсиз тил ҳам йўқ”,-деб кўрсатади татар ёзувчиси Ноқий Эсанбат”[14].

Агар мақол - турмушда синалган, маълум эзгу, тугал, умумий маъно англатувчи, ихчам бир шаклдаги халқ ҳикмати бўлса, “матал нарса ва ҳодисаларни образли ифодаловчи, тилда кенг ишлатиладиган ибора ва нутқ обoротларидир. *Матал сўзловчининг ўз нутқи мазмунига муносабатини ифодалайди. Матал кишининг хотирасида осонлик билан сақланиб қолади”*[15].

Олим ўзининг “Таржима назарияси асослари” асарида мақол, матал ва идиомани фарқлашга хизмат қилувчи қуйидаги схемани келтиради:

Мақол	**Матал**	**Идиома**
Сўзловчи нодон бўлса, тингловчи доно керак. Бир йигитга етмиш ҳунар оз. Дўстинг учун заҳар ют	Ўзини ака, эчкисини така демоқ. Бургага аччиқ қилиб, кўрпани куйдирмоқ. Қўйнини пуч ёнғоқ билан тўлдирмоқ.	Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ. Оёғини қўлига олиб қочмоқ. Онасини учқўрғондан кўрсатмоқ.

---

[14] Саломов Ғ. Тил ва таржима (бадиий таржиманинг умумфилологик ва баъзи лингвистик масалалари). Тошкент, Фан, 1966. – Б. 256.
[15] Саломов Ғ. Тил ва таржима (бадиий таржиманинг умумфилологик ва баъзи лингвистик масалалари). –Тошкент, Фан, 1966. – Б. 258.

Бу ишда олим “фразеологизм” атамасининг мазмунини ниҳоятда кенг тушунади, унинг таркибига мақол, матал ва идиомалар мазмунини киритади: “Фразеологизм (мақол, матал ва идиомалар)нинг маъноси контекст ичида очилади. Бинобарин, муайян иборанинг маъносини очиш учун уни контекст ичида олиб қараш лозим. Тўғри, икки ёки бир нечта тилда ҳам шаклан, ҳам мазмунан, ҳам маъновий тарафдан айнан мувофиқ келадиган мутлақ эквивалентлар ҳам топилади”[16].

Тадқиқотчи олим А.Э.Маматов қатъий қилиб айтганидек, ”фразеологияни “кенг” ва “тор” маънода тушуниш нотўғри, уни битта маънода тушуниш керак. Улар қандай тил бирликлари деб тасниф қилинишидан қатъий назар, афоризмми, мақол ёки маталми, турғун сўзлашув формулаларими, “қанотли сўзлар”ми, хуллас, агар улар фразеологизмнинг биз берган таърифига мос тушса, ундаги талабларни бажара олса, яъни тузилиши жиҳатидан сўз бирикмасига ёки гапга тенг бўлган, образли, умумлашган маъно англатадиган, лексик элементлари қисман ёки тўлиқ кўчма маънога эга бўлган, луғатларда қайд этилган ҳар қандай турғун лексик-семантик бирликлар фразеологик бирликлар доирасига киритилиши шарт”[17].

Масалан, Х.Ҳолиёров “Ҳозирги замон ўзбек тилида от сўз бирикмалари” мавзуидаги номзодлик ишида сўз бирикмаларини фраземалардан ва бошқа тил бирликларидан фарқлашга интилади. Олимнинг фикрича, “ФБ эркин сўз бирикмалари каби нутқ жараёнида ҳосил қилинмайдилар, балки тилда илгаридан мавжудлиги билан характерланади. Думини хода қилмоқ, аммамнинг бузоғи каби бирликларни сўзловчи “дум”, “хода”, “қилмоқ”, “амма”, “бузоқ” сўзларини

[16] Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 118.
[17] Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент, 1991. – Б. 212.

бириктириш билан нутқ жараёнида ҳосил қилмасдан, балки шу бирликларнинг синонимлари бўлган қочди, анқов сўзларини қандай қўлласа, шундай тайёр ҳолда қўллай берадилар.

Демак, ФБларнинг маъно ташувчи бир уюшма сифатида қўлланилиши уни айрим сўзга яқинлаштирувчи ва эркин сўз бирикмасидан фарқловчи асосий белгисидир”[18].

А.Абдуллаев тилимизда мавжуд бўлган *қўлга олмоқ, қўл қўймоқ, овоз бермоқ, бола кўрмоқ, тилдан қолмоқ, кўздан йўқолмоқ, ишдан чиқмоқ, тилга олмоқ, овозга қўймоқ* каби ФБларни “бошқарув асосида юзага келган бирикмалар” деб ҳисоблайди. Муаллифнинг фикрича, улар давр ўтиши билан сўз ҳолига келиб, бир тушунчани ифодаловчи восита бўлиб қолганлар; бундай бирикмаларда синтактик муносабат йўқолганлиги туфайли булар синтактик бирикма доирасидан ҳам чиқиб қолган[19].

У.Турсунов, Ж.Мухторовлар ҳам “Ҳозирги замон ўзбек тили” номли қўлланмасида *қулоқ сол, назар ташла, кўнгил қўй* сингари феъл фраземаларни қўшма феъллар сифатида талқин этган эдилар[20]

Бу олимлар ўзларининг ана шу фикрларига Ш.Раҳматуллаев билан ҳамкорликда нашр этилган “Ҳозирги ўзбек адабий тили” асарида бирмунча аниқликлар киритишга интилганлар. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун “Ҳозирги ўзбек адабий тили” асарининг уч нашридаги фикрларни қиёслаб кўришнинг ўзи кифоя: “Булардан ташқари, от ва отлашган сўзлар билан қўй, чиқар, ол, боғла, кўр, тут, кечир, ташла каби феълларнинг бирикишидан тузилган фразеологик бирликларни ҳам шартли равишда қўшма феъл ҳисоблаш мумкин: кўнгил қўй, ном чиқар, дам ол, умид боғла, бола кўр, йўл тут, қўлга ол, кун кечир, қадам ташла, фикрга кел, кўздан кечир, йўлга сол кабилар. Бундай феъл бир ёки бир неча от билан бирика олади. Бу хил бирликларнинг маъноси таркибидаги элементларнинг тўғри маъносидан келиб чиқмайди, ҳар икки сўздан яхлитлигича кўчма маъно англашилади”[21].

---

[18] Холиёров Х. Ҳозирги замон ўзбек тилида от сўз бирикмалари. Номзодлик диссертацияси. – Самарқанд, 1966. – Б. 52-53.

[19] Абдуллаев А. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида сўз бирикмаларини ўрганиш масаласига доир // Алишер Навоий номидаги ЎзДУ асарлари, янги серия, 77-чиқиши. – Самарқанд, 1958. – Б. 112.

[20] Турсунов У., Мухторов Ж. Ҳозирги замон ўзбек тили. Морфология. – Самарқанд: СамДУ нашри, 1960. – Б. 138.

[21] Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965. – Б.88.

Қ.Холиқов “Ҳозирги ўзбек тилида ҳаракат феъллари” мавзуидаги номзодлик диссертациясида йўлга тушмоқ, қўлга олмоқ типидаги ФБларни “ҳаракат феълли қўшма сўзлар” каторига киритган эди[22].

Шунингдек, ўзбек фразеологияси бўйича илмий ишлар ҳақида Р.Кўнғуров ва С.Каримовларнинг “Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти”(Самарқанд,1984), С.Каримов ва Т.Жўраевнинг “Ўзбек тили услубияти ва нутқ маданияти” (Самарқанд, 2001), А.Э.Маматовнинг “Нутқ маданияти ва тил нормасига оид ишларнинг библиографик кўрсаткичи”(1- қисмлар, Тошкент, 1990), “Шавкат Раҳматуллаев” (Тошкент, 2006), “Бекмурод Йўлдошев” (Самарқанд, 2007), “Ҳамдам Бердиёров” (Самарқанд, 2008) номли бир қанча библиографияларда ҳам муҳим маълумотлар мавжуд.

Юқоридаги таҳлиллардан таъкидлаш жоизки, ўзбек фразеологиясини ўрганишнинг ҳозирги аҳволи мамлакатимиз тилшуносларининг бу соҳада сезиларли ютуқларни қўлга киритганлигидан далолат беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Коклянова А.А. О границах фразеологии тюркских языков // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ, новая серия, выпуск 106. – Самарканд, 1961. – С. 99-101.

2. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент, 1991. – 292 б.

3. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов. – Л.: 1928. – С. 60-61

4. Поливанов Е.Д. За марксистское языкознание. – М.: 1931. – С. 61-119.

5. Рахматуллаев Ш. О преобразовании грамматического строения у именных фразеологических единиц // Научные труды ТашГУ, выпуск 211, языкознание. - Ташкент, 1962. – С. 225.

[22] Халиков К. Глаголы движения в современном узбекском языке, АКД. - Самарканд, 1967. – С.10-27.

6. Рахматуллаев Ш. Об одной особенности грамматической структуры фразеологических единиц в современном узбекском языке // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ. новая серия, выпуск 106. - Самарканд: 1961. – С. 86-98.

7. Рахматуллаев Ш.У. Основные грамматические особенности образных глагольных фразеологических единиц современного узбекского языка. АКД. – М.: 1952. – 16 с.

8. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент: Фан, 1966. – Б. 131

9. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. Номзодлик диссертацияси. – Москва, 1952. – Б. 52.

10. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. Номзодлик диссертацияси. – Москва, 1952. – Б. 93-94.

11. Саломов Ғ. Мақол ва идиомалар таржимаси. - Тошкент, ЎзФА нашриёти, 1961. - 162 б.

12. Саломов Ғ. Тил ва таржима (бадиий таржиманинг умумфилологик ва баъзи лингвистик масалалари). Тошкент, Фан, 1966. – Б. 256.

13. Салямов Г.Т. Лексико-фразеологические вопросы художественного перевода (принципы первода пословиц, поговорок и идиом с русского на узбекский язык). АКД. – Ташкент: 1964. – 31 с.

14. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1975. – Б. 7-8.

15. Турсунов У.Т. Состояние и задачи изучения фразеологии узбекского языка // Вопросы фразеологии, Труды СамГУ, новая серия, выпуск 106. - Самарканд, 1961. – С. 8-9.

16. Холиёров Х. Ҳозирги замон ўзбек тилида от сўз бирикмалари. Номзодлик диссертацияси. – Самарқанд, 1966. – Б. 52-53.

17. Хусаинов М. Фразеология прозы писательницы Айдын. АКД. – Самарканд, 1959. – 18 с.

18. Ҳайитметов К. Фразеологик бирликларда сўз тартиби масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти, 1966.

19. Шамаксудов А.Ш. Язык сатиры Мукими (лексика и фразеология). АКД. – Ташкент, 1956. – 18 с.

The structure of syntactic stylistic devices in literary texts.

Djalilov Marufjon Mirtemirovich,

Senior teacher of Uzbekistan

State University of World Languages

Umurzakova Dilnoza Davranbekovna

master of Linguistics at Uzbekistan

State World Languages University

ABSTRACT:

This article's main goal is to highlight the significance of repetition in textual formulation, which is based on the features of oral form of speech and syntactic stylistic devices that communicate the structural meanings of the latter. In order to properly address this issue, it is crucial to examine how syntactic stylistic devices contribute to the development of functional linguistic styles. This will help to demonstrate the significance of these devices in presenting the major ideas and context of literary texts. . As analyzing any kind of literary text syntactic stylistic devices, that is repetition, chiasmus, stylistic inversion, gradation, ellipsis, antithesis, parallel construction, detached construction and enumeration have the greatest impact. However, according to results of analyzing, repetition is one of the widely used within these syntactic stylistic devices by contrast other models of speech.

KEYWORDS:

Repetition, syntactic, stylistic devices, literary text, scattered, thematic, functional.

INTRODUCTION

It is important to note right away that there is still more work to be done as evidenced by the findings of current fundamental linguistics studies. Numerous studies in the fields of cognitive linguistics, comparative linguistics, and pragmalinguistics have been conducted recently, and some advancement has been made. I. Arnold, I.R. Galperin, as well as researchers from the Uzbek linguists U.D. Ashurova, M.R. Galieva, and J. Jumabaeva, conducted numerous stylistic studies.

The purpose of this work is to shed light on the significance of stylistic devices, particularly repetition in textual formulation that is based on the traits of oral form of speech and stylistic devices which is articulated the structural meanings of the syntactic stylistic devices. The term "syntactic stylistic devices" (abbreviated as "SDs") is used in the following sections of the article. It is made clear during the theoretical analysis of the work that it is crucial to examine the function of syntactic SDs in the development of functional

linguistic styles in order to support the significance of these SDs in presenting the major logic and contextual meanings in literary writings. . One of the main object of studying the role syntactic SDs in the interrelation of the text and different structural meaning and the full disclosure of the meaning of literary texts and contextual meaning. We know, analyzing the syntactic stylistic means is a significant in establishing close interrelationship in stylistics. Interrelation of the text and various content meanings and the role of syntactic SDs in the full disclosure of literary text and contextual meanings to simplify concepts in the study of theory.

THE MAIN FINDINGS AND RESULTS

Stylistic devices are intentional combinations of expressive and figurative language elements at many levels (phonetic, graphic, grammatical, lexical, and textual) with dynamically changing functions, such as amplification, displacement, or generalization. [1, p.10]. Expressive means are set of morphological, syntactical, world-building of forms language, which may be used for emotive enhancement of speech and logical accentuating. Expressive means are part of speech.

English's syntactic SDs can be split into three categories:

1. Syntactic SDs rely on the purposeful deletion of some sentence components to reduce the sentence model. Aposiopesis, asyndeton, and ellipsis are all members of this category.

2. Syntactic SDs, which extend the sentence model by include new features or by purposeful repetition. Repetition, enumeration, chiasmus, and polysyndeton all belong to this group.

3. Syntactic SDs rely on purposeful sentence fragmentation or a disruption in the grammatical phrase's set word order. This category includes rhetorical devices such as inversion, detachment, parallel construction, and rhetorical query [2, pp. 139–158].

employing aesthetic techniques and expressive methods frequently seen as a type of linguistic deviation. Joseph, a French linguist, claims The artistic approach of Vandries is always a response. It is an argot and goes against common language. It takes many shapes. [3, p.251]. SDs of expressive means are those that are syntactic. That together make a full syntactic framework, which is regarded as their most typical characteristic. One of the Syntactic SDs is the techniques for generating using syntactic-intonation expressiveness in literature and the arts fulfill a particular methodological task. Specific syntactic turnovers are known as syntactic SDs. that aid in enhancing the emotional impact of speech, This involves repetition, parallelism, and its kinds, ellipses, antithesis, stylistic inversion, and gradation.

Repetition is one of the most widely utilized syntactic SDs in literary language. A SD called repetition is most frequently employed to convey extiment. Speech that is emotionally charged tends to be brief, logical, and repetitive of the same ideas. With the goal of

discovering the solution, numerous conversations about repetition are conducted. The New Fowler's Modern English Usage argues that repeats in typical grammatical constructions might sometimes be unintentional in the beginning. If the same words are repeated too close together, repetition might be unwanted. One issue that is regularly brought up is incorrect usage. For instance, Preminger and Brogan assert that its excessive use by poets is the root of its incorrect use [6, p. 1035]. According to McArthur, repetition is typically avoided in formal writing "for the purpose of economy and in favor of a tradition of exquisite variation." [7, p.862]. We can observe the repetition of certain words and in some cases word combinations in the spoken language. E.g. "She shricked loudly: "where is my baby? But where is my baby? I want to know where is my baby?" (A. Bennet.). In this sentence we can see that the phrase "where is my baby?" is repetition, however according to some opinions, it doesn't fulfilled a SD here. It simply expresses a certain excited state of the speaker. Since an ecstatic person's speech is constantly fragmented and irrational, it is normal to utilize repeated words, phrases, word groups, and sentences. The majority of linguists believe that repetition is not a standard deviation (SD) if it reveals the speaker's ecstatic emotions, as seen in the prior case. . The scientific observers which follows to this idea, consider that repetition doesn't show emotional state but just concentrate on logical emphasis of the utterance. On the contrary, we are against this idea as we consider that repetition is one of the syntactic SD and have its origin in the emotive language. Describing logical emphasis in the sentences are really very crucial in case of repetition. By repeating certain words, word combinations, phrases or clauses, readers are reminded of their importance and is used them as key words, phrases, clauses or sentences of the text by writers. As it has been contradicted above, repetitio ought to be considered as a SD when it is not only repeated for logical emphasis but also to indicate a speaker's emotional state.

Repetition is classified according to its structure and compositional design.

1. If the repeated words, word combinations or phrases come at the beginning of the sentences or clauses, it is called anaphora. E.g. "Ignorant of how soarnes had watched her, ignorant of Fleur's reckless desperation…- ignorant of all this everybody felt aggrieved ". (Galsworthy).

   Preminger and Brogan comment that anaphora is favored because its structure reinforces the meaning of words.

2. The opposite to anaphora is epiphora (or epistrophe) which "repeats words at the ends of clauses, lines or stanzas" [6, p. 73]. If the repeated unit is placed in the final of the phrases, sentences or clauses this type of words or word combinations is called epiphora. E.g. " The clerks rattle me. The wickets rattle me, the sights of money rattle me, everything rattles me".
3. In some cases, a syntactical unit which is placed at the beginning, is repeated at the end and it is called frame repetition. This structural type of repetition mostly used in poetry and it is most effective in singling out paragraphs. Our hands have met , but not our hearts; Our hands will never meet again. Friends, if we have ever been Friends, we can't

now remain: I only know I loved you once, I only know I loved in vain. Our hands have met, but not our hearts. Our hands will never meet again. (Thomas Hood).

4. The fourth model of repetition is anadiplosis. In this type of repetition an utterance words or phrases are repeated in the last also at the beginning of the next sentences or clauses. E.g. “All service ranks the same with God, With God whose puppets, best and worst, are we”. (Robert Browning). Anadiplosis serves to emphasis the most important parts of the sentences.

A word, a phrase, a clause, or a sentence appears multiple times across the entire text in accordance with classification. Although the scattered repetition model's goal is the same as that of all other models of repetition, it differs structurally from every other kind of repetition that now exists. Because dispersed repetition is evident throughout the text without any discernible pattern, we came to the conclusion that it is scattered repetition.

E.g. His mouth had been open for some time, but he extended it wider. It was dry and cracked. He made a feeble attempt to utter "Posse." ("The final Bullet," M. Kantor).

Another result of investigation is called thematic repetition. In this type of repetition, without any certain types of repetition, the theme of the text is repeated. Modern researchers indicate A. Coppard's short story “Tribute” as a good example of thematic repetition. E.g. The country paid them tribute, and therefore, as the Regents' wealth continued to flow in, they helped their country more and more; they even lent the tribute back to the country and received yet more tribute for that

Conclusion

In conclusion, repetition is frequently viewed as unwanted and careless. It is debatable if repetition is helpful or not as a result. It is generally accepted that repetition can be harmful, but only if it is done carelessly or insufficiently. "Linguists are therefore faced with the paradox that repetition is widely utilized, yet frequently avoided," writes Aitcheson in this regard.

[8, p.18]. In contrast, Quirk claims that lexical repetition is typically avoided because it can come off as intrusive. Additionally, he emphasizes that repetition is acceptable in legal terminology to avoid misunderstanding. However, repetition is frequently utilized to create emphasis in non-specialized writings [9, p.144].

There is no simple way to respond to the topic of whether repetition is good or bad. In their book "The King's English," H.W. Fowler and F.G. Fowler state that "we have repeat instances that are good in themselves; we have repetition examples that are neither very good nor particularly evil in them, but that offend simply by recurrence." [10, p.211]. Repetition might be seen as helpful or worthless depending on how well the speaker uses it, to sum up these topics. By examining the sources, it can be said that two new types of repetition, scattered and thematic repetition, have been identified in modern English in addition to the old model of repetition. The emotional intensity of both fresh forms of repetitions is comparable to others although both of them are less mentioned in the research works.

REFERENCES

1. Babelyuk O. A. (2011), Stylistic means and

devices through the prism of linguistic synergetics, Bulletin of the Kiev National

Linguistic University. Series: Philology, T. 14, No. 1, pp. 7-17.

2. Morokhovsky A., Vorobyova O., Likhosherst N., Timoshenko Z. (1984),

Stylistics of the English language, Kiev: The head publishing house of the publishing association "Vishcha shkola", 241s.

3. Vandries J. (2004), Language. Linguistic introduction to history, M.: Editorial URSS, 410 s.

4. Shomaksudov A., Rasulov I., (1983), O'zbek tili Stilistikasi., Toshkent., 230 s

5. Ben A. (1886), The Stylistics and Theory of Oral and Written Speech, K. Soldatenkova, M., 293 s.

6. Preminger, Brogan, (1993), The new Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics, Princeton, New Jersey Princeton university press, p 1035.

ПЕРЕХОД К БИОМЕДИКАЛИЗАЦИИ И ГЕНЕТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

Дилмуродов Азиз
Ташкентский государственный
стоматологический институт, 3 курс

Аннотация: в статье рассмотрены социально-философские проблемы развития феноменов биосоциальности, генетизации и биоидентичности.

Ключевые слова: биосоциальность; биоидентичность; биополитика; генетизация; этика генетики; медикализация; неидентичность; редкие заболевания.

Развитие биотехнологий способствовало стремительной биосоциализации современного общества. Речь идет о кардинальном сдвиге в процессе восприятия человеком самого себя, о новых формах самопонимания, маркерами которого становятся понятия из области генетики.

Биосоциальность и биоидентичность — феномены, описывающие важнейшие глобальные и локальные процессы развития современной биомедицины, которые определяют интересы все большего числа людей, рассматривающих собственную жизнь сквозь понятийно-категориальную сетку современной генетики и сложившихся под воздействием развития современных биотехнологий практик.

Концепт «биосоциальность» приобрел особую популярность в последнее десятилетие. Его появление связывают с именем П. Рабиноу, предсказавшим появление новых форм коллективных идентичностей (биоидентичностей) и стратификации общества на основании биологических (генетических) показателей. Биосоциальность тесно связана с тенденцией биомедикализации общества. Чем больше имеется сведений о том, какое влияние оказывают гены на здоровье человека, траектории его жизни и поведение, тем более привлекательно использовать результаты биомедицинских открытий в социальной сфере.

Возможность обработки больших данных позволяет осуществлять масштабные проекты в области здравоохранения (например, персонализированную медицину) и выявлять связи между генетическими профилями и глобальными социоэкономическими показателями, идентифицировать конкретные болезни как характерные той или иной локальной группе. Такие современные проекты, как биобанки, уже невозможно рассматривать в отрыве от технонауки и

социогуманитарной рефлексии о генетизации общества и формировании новых форм биоидентичности.

Генетизация оказывает, с одной стороны, серьезный ятрогенный эффект, а, с другой — порождает новый порядок общественных отношений и новые способы координации жизни социума и образования коллективных идентичностей, а также новую биополитическую повестку, в рамках которой учитывается особая активность пациентов, их способность к самоорганизации и отстаиванию своих прав. Так, пациенты с орфанными заболеваниями создают локусы биосоциальности (онлайн-сообщества, группы поддержки, фонды, волонтерские организации) с целью обеспечения собственных прав на охрану здоровья в условиях недостатка общественных ресурсов для обеспечения нужд здравоохранения.

Как происходит формирование нового биосоциального сообщества? Немаловажную роль здесь играет эмоциональная вовлеченность пациентов либо членов их семей, наличие общих разделяемых ценностей и общей заинтересованности в достижении определенных целей, например, получение финансирования от государства на покупку лекарственных средств или поиск спонсоров для создания онлайн-платформ по обмену пациентским опытом или же привлечение исследователей или фармкомпаний в целях проведения клинических исследований и разработки лекарственных препаратов.

Как происходит процесс биосоциализации?

На первой стадии очень важным становится эмоциональный накал. Это стадия «коллективного вскипания», характерная для различных феноменов, связанных с объединением людей, и проанализированная еще в 1912 г. Э. Дюркгеймом для описания вызывания взаимно разделяемых эмоций и необычного состояния общего возбуждения с исключительно сильными чувствами. Дюркгейм утверждал, что, когда люди выражают похожие виды эмоций, они становятся более сильными и перерастают в коллективную страсть.

Несмотря на то, что сообщества объединяют индивидов с общей биологией, то, что их объединяет, не биологическое, а социальное. Коллективное выражение

эмоций, например, на организуемых пациентами или их представителями конференциях приводит к формированию устойчивых социальных связей.

На следующей стадии последовательно проводится в жизнь принцип конвергенции усилий. Он работает на разных уровнях общественной жизни, оказывая влияние и на формирование научного знания, и на процесс распространения клинических данных об орфанных заболеваниях, и на конкретные политические шаги по защите прав пациентов. Данный принцип также воздействует на процесс получения научного знания о редких нозологиях. Речь идет о гражданской науке — участии в клинических исследованиях, заказе определенных исследований группами больных и их представителями с характерным для этого процесса поиском спонсоров, т. е. о формировании научной повестки не только учеными, но прежде всего пациентскими организациями.

Биографический опыт орфанных пациентов разных стран мира отражает феномен сплетения процессов объективации пациента (осуществляющейся посредством формирования научной картины заболевания, изменяющейся под воздействием объективных данных о нем) и личной истории проживания этих данных, индивидуальной адаптации к полученной информации о болезни, задающей персональный экзистенциальный смысл генетически обусловленному диагнозу. Телесность пациента с тем или иным орфанным заболеванием, подвергающаяся на протяжении всей своей жизни биомедицинским манипуляциям и непрерывному технологическому воздействию, может рассматриваться в качестве гибридной формы, где сплетается органика, знание, технологии и экзистенциальный опыт персональной истории болезни.

Немаловажную роль в выстраивании конкретной биографической траектории играют семья и общественные организации, от которых исходит принцип конвергенции усилий. В этой связи особенное значение приобретает так называемый синдемический подход к проблеме биосоциальности.

Синдемиком называют совокупность двух или более заболеваний или других биологически опасных состояний. Наиболее часто они проявляются в условиях неравенства здравоохранения (health inequality) (бедности, стигматизации и т. д.).

Поэтому население, благодаря таким взаимодействиям, испытывает дополнительные трудности при лечении. Классический пример синдемического подхода в области здравоохранения — это учет в прагматике медицинских действий эволюции того или иного заболевания. Например, распространению ВИЧ часто сопутствует развитие туберкулеза. При болезни Паркинсона многие пациенты страдают от излишней дневной сонливости. Следовательно, дополнительные усилия здравоохранения и материальные средства должны быть направлены на решение не только основной проблемы, но и связанных с нею сопутствующих проблем. По аналогии в отношении орфанных заболеваний зачастую наблюдается ситуация, когда заболевание (например, муковисцидоз) сопровождается развитием депрессии. Кроме необходимых курсов антибактериальной терапии больным требуется психологическая или психиатрическая помощь.

Однако в контексте синдемического подхода целесообразно лечить не только заболевание или сопутствующие ему негативные состояния и проблемы, здесь в целом важна социальная составляющая проблемы здоровья. Лечение заболеваний с учетом социальной компоненты является неотъемлемой частью перспективы синдемиков. Необходимость лечения ВИЧ сопряжена с борьбой с бедностью, это касается и многих других заболеваний, в том числе редких. Больной, страдающий недугом, имеет большие шансы на выживание и лучшее качество жизни, доступ к необходимым лекарствам при решении материальной проблемы. По аналогии решение экологических проблем или просветительство может оказать влияние на снижение частоты того или иного заболевания и на создание благоприятного фона (среды) для уже заболевших.

Интенсивное развитие тенденции генетизации, характерной чертой которой стало утверждение власти генетики во многих сферах человеческой жизни, актуализирует вопрос о ее границах. Как сохранить индивидуальную свободу в контексте разветвляющихся и всеохватывающих тенденций генетической медикализации? Как должен отстоять себя человек перед биотехнологической экспансией, посягающей на проникновение в самые интимные области человеческого существования, в частности, оказывающих влияние на формирование

демографической политики в целом и конкретные решения в частной жизни, например, в репродуктивной сфере.

Сквозь социальные описания нозологии всегда проглядывает своеобразный «лик» вечности, преподнесенный современному человеку в образе генетического кода. Он преподносится как основание его идентичности, некая устойчивость его бытия, не зависящая от трансформаций социального мира. И каким бы человек ни был, отражаясь во взгляде другого то в роли обычного ученика, то в образе успешного карьериста, медицина постоянно будет сталкивать его с генетическим, информационным образом самости. Он и смертен и бессмертен. Его можно запросто стереть или записать на диск, передать потомству, изменить, подкорректировать, улучшить, увековечить, предать огласке или осудить за несовершенство.

Развитие генетических технологий принесло современному человеку
новое знание, связанное с генетическими характеристиками человека, его персональной генетической информацией. Полученное знание все чаще рассматривается в качестве основания стратификации индивидов с целью дальнейшего лечения и выбора траектории помощи пациенту, в том числе оказания ему не только медицинской, но и социальной поддержки. Так, современная индивидуализированная (персонализированная) медицина имеет дело с теми группами пациентов, для которых существует лечение и в меньшей — с теми пациентами, которым науке и медицине на данном этапе их развития предложить пока нечего.

В последнем случае генетизация приобретает вполне очевидные евгенические коннотации, оказывая влияние на процесс принятия решения о рождении / нерождении ребенка и в целом на проектирование желанного / нежеланного образа человечества. Так, неблагоприятный прогноз относительно здоровья плода подразумевает определенную ментальную категоризацию по нозологии, способу ведения родов, выбору дальнейшей медикаментозной и психологической поддержки матери и ребенка, но и может также способствовать развитию практики элиминации плода.

Феномен генетизации, таким образом, отражает не просто информирование о диагнозе и рисках, но и порождает определенные стратегии толкования, их интерпретации, имеющие отношение к праву на жизнь или смерть. Они формируют траектории развития человека и его судьбу и оказывают психологическое давление на процесс принятия решения. В горизонте человеческих ожиданий, а впоследствии и на практике проводится категоризация пациентов и их близких не только по медицинским, но и, в конечном итоге, по этическим критериям.

В свете этих проблем рассмотренный нами феномен образования биосоциальных групп является своего рода компенсационным механизмом, позволяющим индивиду отчасти устранять негативное давление генетизации. В то же время феномен биосоциолизации необходимо рассматривать комплексно, учитывая как ее положительные, так и теневые стороны. Процесс биосоциализации, позволяющей выделять пациентов в группы, сформированные по генетическому признаку, не должен стать альтернативой общей социализации и приводить к минимизации социальности, замыканию пациента на своей болезни в пределах своей группы, к своего рода онтологическому карантину, невозможности полного взаимодействия с социумом. Немаловажными здесь являются расширение спектра возможностей пациентов с орфанными заболеваниями и создание соответствующей социальной инфраструктуры как необходимой для обеспечения приемлемого качества жизни пациентов с орфанными заболеваниями биополитической траектории.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1.Попова, О. В. (2019) Тело как территория технологий: от социальной инженерии к этике биотехнологического конструирования // Человек. Т. 30. № 6. С. 156–173.

2.Димонд Б.Ю. (2020). М.Локусы биосоциальности и нормативные практики: «Канон+» РООИ «Реабилитация». 352 с.

ИНСОННИ ОВҚАТЛАНИШИ ВА ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ

Нарзуллаев И.С., Ўзбекистон Миллий университети ҳарбий тайёргалик ўқув маркази фронт орти ва молиявий таъминот цикли ўқитувчиси

Аннотация: Мазкур мақолада инсонни тўғри овқатланиши, организмда моддаларни алманишуви, инсон организимини энергетик эҳтиёжлари, организимни узлуксиз янгиланиб бориши ва инсонни овқатланиш режимлари тўғрисида маълумотлар келтирилган.

Аннотация: В данной статье представлена информация о правильном питании человека, обмене веществ в организме, энергетических потребностях организма человека, постоянном обновлении организма, режимах питания человека.

Калит сўзлар: ассимиляция, метоболизм, моддалар алманшинуви, озиқавий ва энергетик қиймат, овқатланиш рациони, баланслаштирилган овқатланиш.

Ключевые слова: усвоение, обмен веществ, пищевая и энергетическая ценность, пищевой рацион, сбалансированное питание.

Инсоннинг ҳаёт фаолияти тўғридан-тўғри овқатланиш билан боғлиқ. Таом энергия олиш учун, организмда тўқималарни тузиш ва тиклаш учун ҳамда физиологик жараёнларни амалга ошириш учун зарур.

Озиқавий моддалар ошқозон-ичак трактида, тўқималарда ва ҳужайраларда мураккаб кимёвий ўзгаришларга дуч келади: синтез реакциялари ёки тўқима элементларини тиклаш (***ассимиляция***) билан бирга организмда, унинг таркибига кирувчи структураларни бузиш жараёнлари узликсиз оқиб ўтади (***диссимиляция***). Бу жараёнларнинг динамик тенглиги инсон танасининг вазнини ва унинг тўқималар таркибини доимий нисибийлигини таъминлайди.

Организмда оқиб ўтаётган ва унинг ҳаёт фаолиятини таъминлаётган ассимиляция ва диссимилияция жараёнларининг ҳамжиҳатлиги, ***моддалар алмашинуви*** ёки ***метоболизм*** деб номланади.

Моддалар алмашинуви пластик ва энергетик эҳтиёжлар учун овқатни ҳазм қилишда организмда бўлиб ўтаётган биокимёвий жараёнларни мураккаб комплексини ўзида акс эттиради. Моддалар алмашинуви оқсилли, углеводли, ёғли, витаминли, минералли, сувли, шунингдек, энергетиклиларга фарқланади.

Инсон организмини узликсиз янгилаб борилиши, уни маълум бир меҳнат ва турмуш шароитлари ҳамда иқлим хусусиятлари билан боғланган физиологик эҳтиёжларига тўғри келадиган тўла қимматли овқатлар билан ўз вақтида таъминланишини талаб этади.

Озиқа маҳсулотларини тўла қимматлилигини тавсифлаш учун кўпинча қуйидаги учта тушунча қўлланилади: таомнинг озиқавий, биологик ва энергетик қиймати.

Маҳсулотнинг барча фойдали хусусиятлар кўрсаткичлари мажмуини акс эттирувчи ***озиқавий қиймат*** тушунчаси кенгроқ қўлланилиб, унинг таркибидаги турли озиқавий моддаларни (оқсиллар, ёғлар ва бошқаларни), таъмини ва энергетик қийматини тавсифлайди.

Маҳсулотлар озиқавий қийматининг миқдори интеграл ҳисоблаш усули билан акс эттирилиши мумкин, унинг негизида озиқ-овқат маҳсулотлари учида мавжуд бщлган озиқавий моддаларнинг (%да) организмнинг физиологик эҳтиёжларига мослиги ётади (1-жадвал).

Биологик қиймат тушунчаси, маҳсулотларни ҳазм бўлиши ва аминокислотали таркибни баланслаштирилиши билан боғлиқ бўлган оқсилнинг таркибий қисмлар сифатини акс эттиради.

Энергетик қиймат деганда организмда 1 г модданинг оксидланишида ажралиб чиқадиган энергияга айтилади. Асосий озиқавий моддаларнинг энегетик қиймати ёки калориялиги ўртача қуйидагиларни ташкил этади: оқсиллар - 4,0 ккал, ёки 16,7 кДж, углеводлар - 4,0 ккал, ёки 16,7 кДж, ёғлар - 9,0 ккал, ёки 36,7 кДж.

1-жадвал

Меҳнат интенсивлигини турли гуруҳлар бўйича меҳнатга қобилиятли ёши катта аҳоли учун оқсиллар, ёғлар, углеводлар ва калориялиликка бўлган физиологик эҳтиёжлар (кунига)

Меҳнат жадаллигини гуруҳлари	Ўсмирлик гуруҳлари, ёш	Эркаклар					Аёллар				
		оқсиллар, г		ёғлар, г	углеводлар, г	Калориялилиги, г	оқсиллар, г		ёғлар, г	углеводлар, г	Калориялилиги, г
		жами	шу жумладан ҳайвонники				жами	шу жумладан ҳайвонники			
I	18 дан 29 гача	91	50	103	378	2800	78	43	88	324	2400
	30 дан 39 гача	88	48	99	365	2700	75	41	84	310	2300
	40 дан 59 гача	83	46	93	344	2550	72	40	81	297	2200
II	18 дан 29 гача	90	49	110	412	3000	77	42	93	351	2550
	30 дан 39 гача	97	48	106	399	2900	74	41	90	337	2450
	40 дан 59 гача	82	45	101	378	2750	70	39	86	313	2350
III	18 дан 29 гача	96	53	117	440	3200	81	45	99	317	2700
	30 дан 39 гача	93	51	114	426	3100	78	43	95	358	2600
	40 дан 59 гача	88	48	108	406	2900	75	41	92	344	2500

Меҳнат жадаллигини гуруҳлари	Ўсмирлик гуруҳлари, ёш	Эркаклар					Аёллар				
		оқсиллар, г		ёғлар, г	углеводлар, г	Калория-лилиги, г	оқсиллар, г		ёғлар, г	углеводлар, г	Калория-лилиги, г
		жами	шу жумла-дан ҳайвон-ники				жами	шу жумла-дан ҳайвон-ники			
IV	18 дан 29 гача	102	56	136	508	3700	87	48	116	441	3150
	30 дан 39 гача	99	54	132	504	3600	84	46	112	427	3050
	40 дан 59 гача	95	52	126	483	3450	80	44	106	406	2900
V	18 дан 29 гача	118	65	158	602	4300	-	-	-	-	-
	30 дан 39 гача	113	62	150	574	4100	-	-	-	-	-
	40 дан 59 гача	107	59	143	546	3900	-	-	-	-	-

I-гуруҳ - кўпроқ ақлий меҳнат билан банд бўлган ишчилар; II-гуруҳ - енгил жисмоний меҳнат билан банд бўлган ишчилар; III-гуруҳ - ўрта ва оғир меҳнат билан банд бўлган ишчилар; IV-гуруҳ - оғир жисмоний меҳнат билан банд бўлган ишчилар; V-гуруҳ - ўта оғир жисмоний меҳнат билан банд бўлган ишчилар.

Овқатланиш, бу инсон организмининг оптимал ўсиши ва ривожланиши, соғлигини сақлаш ва умрини узайтириш учун асосий омил бўлиб ҳисобланади. Овқатланишнинг қуйидаги учта тури мавжуд: рационал, даволаш-профилактик (касбик касалликларни профилактикаси) ва парҳез (ўткир юқумли касалликларни сурункали касалликларга ўтишини ва касалликлар қайталанишини профилактикаси).

Организмни физиологик эхтиёжлари қопланадиган ва нормал метоболизми таъминланадиган овқатланиш ***рационал овқатланиш*** деб номланади. Баланслаштирилган овқатланиш ва овқатланиш режими бундай овқатланишнинг асосий тавсифлари ҳисобланади. Шунинг учун баланслаштирилган овқатланиш тўғрисидаги замонавий илмий маълумотларга кўра инсоннинг ҳаётий фаолиятини таъминлаш учун организмнинг жисмоний фаоллик коэффициенти ва асосий алмашинув бирилигига, яъни ақлий ва жисмоний меҳнат фаолиятининг хусусиятларига, ёшига, жинсига, турмуш кечириш тарзига, асаб-ҳиссиётлик босимига, жисмоний ривожланишига, атроф-муҳит ва иқлим шароитларига ҳамда бошқа шартларга боғлиқ ҳолда унинг организми ҳар куни маълум миқдордаги озиқавий моддаларни истъемол қилиши зарур.

Баланслаштирилган овқатланишнинг принципига асосан турли озиқавий моддалар (оқсиллар, ёғлар, углеводлар ва бошқалар) овқатланиш рационларида энг мақбул бўладиган нисбатларда бўлиши керак. Асосий эътибор, инсон организмида синтезланмайдиган ёки етарли бўлмаган тезликда ва етарли бўлмаган миқдорларда

синтезланадиган, лекин нормал алмашинув учун зарур бўлган моддаларга қаратилади.

Эссенциал деб номланувчи бундай моддаларга баъзи бир аминокислоталар, тўйинмаган ёғли кислоталар ва витаминлар киради.

Баланслаштирилган овқатланиш принциплари, овқатланиш рацион-ларидаги алоҳида моддаларни ўзаро боғланишини аниқловчи, кимёвий жараёнларни тавсифловчи, организм ҳаёти негизида ётувчи алмашиниш реакциясининг жами йиғиндисини ифодалайди.

Таом истъемол қилишлар, уни максимал даражада ҳазм қилиниши таъминловчи шароитларда амалга оширилиши керак. Овқатланиш режими, яъни овқатланишларни сони, уларнинг оралиғидаги танаффуслари ва рационни алоҳида овқатланишларга тақсимланиши овқатни ҳазм қилиш даражасига сезиларли таъсир кўрсатади.

Тўрт маҳаллик овқатланиш энг мақбулроғи ҳисобланади, лекин уч маҳаллик овқатланиш кенгроқ тарқалган. Бир- ва икки маҳаллик овқатланиш мумкин эмас, чунки бундай ҳолатларда ейилган овқат миқдори билан ошқозон меъда шираси ажралиб чиқиши орасида номутаносиблик хосил бўлиб, овқатни тўлиқ ҳазм бўлмаслигига олиб келади.

Уч маҳаллик овқатланишда нонушта, тушлик ва кечки овқат, тўрт маҳаллик овқатланишда - қўшимча иккинчи нонушта ёки полдник (тушлик билан кечки овқат оралиғида ейиладиган овқат), ва беш маҳаллик овқатланишда - иккита нонушта, тушлик, полдник ва кечки овқат кўзда тутилади.

Нонуштанинг асосий мақсади - организмни зарур бўладиган озиқавий моддалар билан таъминлаб уни жадал меҳнат фаолиятига тайёрлаш. Таом истъемол қилгандан 2-3 соатдан кейин ҳазм қилинадиган маҳсулотлар организмда шимиб олинади ва энергия манбаи сифатида фойдаланилади.

Тўрт маҳаллик овқатланишда биринчи нонуштанинг (ишгача) каллориялиги суткалик рацион умумий калориясининг 25-30% ташкил қилиши керак.

Нонуштага сабзавотлар ва ёрмалардан гарнир билан гўшт ва балиқ таомларини, салат, винегрет, тухум, сутли сочма бўтқалар, сабзавотли ёки ёрмали котлетлар ва ш.ў. бериш мумкин. Ҳар кунлик нонушта таомномасига сариёғни қўшиш тавсия қилинади. Озиқавий марказни фаоллаштириш учун балиқ ва гўшт масаллиқларини киритиш мумкин. Нонуштани бир стакан чой, қахва, сут билан якунлаш зарур. Иккинчи нонушта ишдаги танаффус билан тўғри келиши керак.

Танаффусдан кейин овқатни ҳазм қилиш жараёни ишчининг иш қобилиятига салбий таъсир кўрсатмаслиги учун иккинчи нонуштанинг калориялиги суткалик рационнинг 12...15% ташкил этиши керак. У бир стакан суюқлик (чой, қахва, қатиқ) ва булочка ёки бутерброддан ташкил топган.

Иш куни тугаганидан кейин организмда бўлиб ўтган кўп хилдаги харажатларни ўрнини тўлдириши керак бўлган суткалик рационнинг асосий қисми (35...40%) тушликка тўғри келади.

Биринчи нонуштадаги каби овқатни ҳазм қилинишини фаоллаштириш учун тушликни турли хил газаклардан (салат, винегрет ва бошқаси) мақсадга мувофиқ, улардан кейин шу каби иштаҳани қўзғатувчи иссиқ биринчи таомлар, чунки уларнинг таркибида ошқозон меъда шираси секрециясини кучайтирувчи экстрактив моддалар мавжуд. Айниқса иккинчи таомлар (гўштли, балиқли ва бошқаси) ошқозон меъда шираси жуда кўп миқдорда келиб тушишига муҳтож.

Калориялиги бўйича суткалик рационнинг 15...20% кечки овқатга тўғри келади. У уйқудан 1,5...2 соат олдин истъемол қилинади ва енгил ҳазм бўладиган маҳсулотлардан (сутли, ёрмали, сабзавотли таомла) ва иссиқ ичимликдан ташкил топиши керак.

Кечки овқатланишга асаб тизимини қўзғатувчи таомларни бериш тавсия қилинмайди: аччиқ газаклар, қуюқ чой, кофе ва бошқалар. Шунингдек, гўштдан таомларни режалаштириш ҳам мақсадга мувофиқ эмас, чунки унинг оқибатида марказий асаб тизимининг юқори бўлимларида қўзғатиш ва тормозлаш жараёнларига фаол таъсир кўрсатади, бу эса, тунгги вақтларда организмни нормал дам олишини издан чиқаради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 6 апрелдаги 282-сонли қарори “Ўзбекистон Республикаси ДХХ органлари ва бўлинмаларида шахсий таркибнинг овқатлантиришни ташкил этиш бўйича аусорсинг хизматларини кўрсатиш тартиби тўғрисида низомни тасдиқлаш тўғрисида”.

2. Вазирлар маҳкамасининг 2019 йил 3 декабрдаги 966-сонли қарори “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг озиқ-овқат таъминотини янада такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида”.

Ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy tizimlarga ta'siri

Abdullayev Ilxom Xujayorovich

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: samexpoler@gmail.com

Annotatsiya

Hozirga kelib ommaviy axborot vositalari (OAV) va ijtimoiy tarmoqlar orqali olinadigan axborotlar har bir inson hayotida doimiy ehtiyojga aylandi. Bu esa OAVlarning yagona maqsadi axborot tarqatish degan fikrni anglatmaydi. Shunga ko'ra, ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy hayotimizda tutgan o'rni va asosiy funksiyalarini tushunish zarurati tug'iladi. Quyida ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy hayotga, inson va umuman jamiyat rivojlanishiga ta'siri kuchayib borishi, shuningdek, ushbu ta'sirni samarali boshqarish zarurati mavzusiga murojaat qilamiz.

Kalit so'zlar: OAV, axborot, dezinformatsiya, reklama, TV dasturlar, ma'lumotlar, mualliflik nuqtai-nazari.

Ommaviy axborot vositalarining zamonaviy jamiyatdagi o'rni ularning hozirgi voqea va jarayonlarga tezkor munosabatda bo'lishi va ularni efirga uzatish qobiliyati bilan belgilanadi. Qisqa vaqt ichida jamiyat barcha ommaviy axborot vositalari sodir bo'layotgan voqealarga bir xil baho beradigan holatdan turli ommaviy axborot vositalarida bir xil haqiqatga qarama-qarshi qutbli baho berishgacha bo'lgan tez yo'lni bosib o'tdi. Bugungi kunda turli ommaviy axborot vositalarida (televidenie ko'rsatuvlari, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalarda, gazetalar va boshqalar) qandaydir "psixotrop qurol" ko'pincha tilga olinadi, go'yoki bu qurol sirli kuchlar tomonidan jamiyatga ta'sir qilish uchun foydalaniladi. Ammo, aslida, bu qurol dunyodagi eng qadimiy qurollardan hisoblanadi, uning nomi axborot ta'siridir. Ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish jarayonida jamiyatga axborotni joriy etishning o'ziga xos usullari ishlab chiqilmoqda: dezinformatsiya, aldash va niqoblash usuli; sukunat; ayyor statistika; "namunaviy so'rovlar"; tushunchalarni almashtirish; ona tilini yo'q qilish; mubolag'a (pashshadan fil yasash); "umumiy fikr"ga taqlid qilish; hodisalar va jarayonlarga bilvosita bosim va boshqalar. Ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda axborot tarqatish juda oson bo'lib bormoqda. Biror jamiyatga biror axborotni singdirish uchun shu jamiyatdagi ommabop OAVlarni va ijtimoiy tarmoq sahifalarini yollash kifoya qilmoqda. Xorijiy so'zlar, iboralar, maqollar, qadriyatlar, turmush tarzi elementlari kundalik hayotga intruziv tarzda kiritilmoqdi, chet el tovarlari reklamasidan foydalaniladi, begona mezonlar va stereotiplar qo'llaniladi. Bu jarayonning ilhomlantiruvchilari, mijozlari yaxshi tushunib turibdiki, til va madaniyatni yo'q qilsangiz, millatni, xalqni o'ldirasiz. Bugungi kunda televidenieda rivojlanayotgan, ma'rifiy va intellektual dasturlarning yetishmasligi yoki mavjudlarini ham kerak auditoriyalarga yetib bormayotganligini aytish mumkin. Deyarli barcha dasturlar: sport, musiqa, adabiyot, san'at haqida O'zbekiston televideniyesida "

biznes"ga aylandi. Milliy madaniyatimizda xos bo'lmagan odatlar, buyumlar, barcha narsalar doimiy ravishda reklama qilinadi. Ushbu turdagi reklama axborot kanallariga ega bo'lganlarning mafkurasi, dunyoqarashi, qadriyatlarini ta'sir etishdir. Asosiy e'tibor o'z dunyoqarashi, e'tiqodi, mezonlari, axloqiy va estetik me'yorlari yetarlicha barqaror bo'lmagan yoshlarga qaratiladi. Ijtimoiy tarmoqda shakllangan virtual haqiqat to'g'ridan-to'g'ri inson faoliyatining ma'naviy tarkibiy qismiga asoslanadi, bu esa xayolotni, hayotiy haqiqatlardan uzoqlashishini kuchaytiradi. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlardan ilhomlanishadi, ularga taqlid qilishadi, ulardek kiyinishga, ulardek bo'lishga harakat qilishadi. Shu sababli ham OAVlardagi, yoki ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarning yoshlarga ta'sirining ahamiyati juda katta. Yoshlarni axborotlarni to'g'ri tahlil qila oladigan, to'g'ri xulosa chiqara oladigan, kerakli yoki keraksiz axborotlarni ajrata oladigan, vatanparvar yoshlarni tarbiyalashning ahamiyati hozirga kelib yana ham oshib bormoqda. Chunki insonning axborot bazasi uning psixologiyasi, aqliy va amaliy faoliyatining asosidir. Qadimgi davrlardan bir mashhur fikr mavjud "Kimki ma'lumotga ega bo'lsa, u dunyoning egasidir", deyiladi Bugungi kunda uni quyidagicha ifodalash mumkin: "Ommaviy axborot vositalari kimga tegishli bo'lsa, u jamoatchilik fikrini boshqaradi".

Bugungi kunda dunyo taqdirini ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki ular shaxsni iqtisodiy, madaniy, siyosiy, ijtimoiy qadriyatlar bilan tanishtirishni ta'minlaydi. Ommaviy axborot vositalari faoliyatining natijasi jamiyat hayotning eng xilma-xil masalalaridan keng xabardor bo'lishidir. Ommaviy axborot vositalari asosiy ijtimoiy institutlardan biri bo'lib, hozirda u ilgari boshqa ijtimoiy institutlar (diniy, nikoh, siyosiy, iqtisodiy, ta'lim) tomonidan bajarilgan funktsiyalarning aksariyat qismlari o'rnida foydalanilmoqda. Ommaviy axborot vositalari jamiyat hayotidagi barcha jarayonlarni kuzatadigan oynadir. Biroq, bu oynada obyektlar tanlab ko'rsatiladi va aks ettirishga loyiq bo'lgan narsa tomoshabinlarga ko'rsatiladi. Ommaviy axborot vositalari ma'lumotni qanday bo'lsa shunday shaklda emas, balki voqealarga bo'lgan mualliflik nuqtai nazarni taqdim etadi. OAV ma'lumotlari ham faktlarni, ham ushbu faktlarni baholashni o'z ichiga oladi, ularni auditoriya qabul qilishi yoki qabul qilmasligi mumkin, lekin har qanday holatda ham (hisobga olingan holda) auditoriyaning nuqtai nazari shakllanadi. Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikrini shakllantiradi va ularning bu masalaga qanchalik mas'uliyat bilan yondashishi ularning qanday "shakllantirish"iga bog'liq. Subyektiv talqin bilan OAV xalqni inqilobga ko'tarishi mumkin, yoki ular - konstruktiv ishga ko'tarishlari mumkin. Ommaviy axborot vositalari haqiqiy kuch, aql va yuraklarni boshqarishning haqiqiy yo'lidir. Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari deyarli butunlay mamlakatni nazorat qiladi, saylovlar, siyosiy va moliyaviy inqirozlar taqdirini hal qiladi.

Xulosa qilib aytganda, ommaviy axborot vositalari faoliyati jamiyat hayotini xolis aks ettirgan holda, jamiyatda ro'y berayotgan eng muhim voqealar haqidagi xolis axborotni tarqatishda ko'rsatilishi kerak. Ommaviy axborot vositalari so'z va matbuot erkinligi tamoyillarini tan oladigan demokratik mamlakatlarda qabul qilingan jurnalist etikasi,

xolislik va mustaqillik tamoyillariga amal qilishi, axborotni tahrirlash va to'g'rilashga intilayotgan tashqaridagi va ichkaridagi bosimlarga qarshi turishi kerak, deb hisoblaymiz. Muayyan tashkilotlarning yoki OAVning o'zining ijobiy yoki salbiy nufuzi jurnalist etikasi va mustaqillik tamoyillarini qabul qilishi va o'z xodimlarini ushbu tamoyillardan chetga chiqishga majburlamasligi kerak.

Adabiyotlar:

1. http://www.dnp.ru/
2. Матвеев В. Информационное воздействие на человека и на общество // ОБЖ. - №4. – С. 33-36

The ways to reflect affective emotions (anger, joy, horror, admiration) and their expression in literary texts

Tursunxo'jayev Jahongir Jovdatovich

English teacher Uzbekistan state word language university

Ergasheva Guli Buranovna

Masters of Linguistics at Uzbekistan state word language university

Abstract: The first part of the abstract of this paper demonstrates how understanding the variety of ways that emotional responses modulate ongoing attention leads to what I refer to as the puzzle of emotional attention, which is based on the idea that various emotions (such as fear, happiness, disgust, admiration, etc.) have various attentional profiles. The mystery surrounds why this is the case, and a solution entails illuminating why certain emotions have the various attentional profiles that they do. After that, it gives an explanation of the functional roles played by various emotions in relation to their evaluative themes, further illuminating their individual attentional profiles and resolving the conundrum of emotional attention. Then it describes how these attentional profiles are represented in the nature of emotional experience and its.

Key words; fear, happiness, disgust, admiration have different attentional profiles

Introduction

Emotion and attention may be tightly related, according to empirical studies and daily experience. Much of what catches our attention outside of controlled experimental environments, in the "natural environment," does so because it has emotional importance. Footnote1 Consider the case below. I'm taking a leisurely stroll in the park when a barking Alsatian comes darting at me from nowhere, and I'm instantly seized with terror. Unwillingly focusing on the emotionally salient object is a component of my terror response. This is not all, though. The emotional response further modulates the character and direction of ongoing attention once attention is so captured. As the dog gets closer, I 'fixate' on its movements, maintaining attention on it, and for as long as this dog remains a threat to me, it *consumes* my (ongoing) attention, resulting in a *narrowing* of my 'attentional gaze'.

We can discern two essential ways in which emotion and attention interact based on examples like the ones mentioned above. In the beginning, emotionally charged stimuli merely passively draw attention. In many situations, this takes the shape of what is referred to as "selective attention" in philosophical and psychological literature. Footnote2 This typically manifests as a diachronic attention shift, involving "overt" attention in the sense of moving one's sensory apparatus (typically a sense organ) to achieve the best orientation for learning about the "selected" object (for instance, moving one's head so that the object stimulates the fovea, the area of the eye that produces the highest degree of visual acuity. There is another effect after this attention-getting quality that characterizes our emotional responses. The emotional state (together with the continued awareness of the emotional

stimuli) further regulates the way we are attending to the object of our emotion, or as I will put it, modulates ongoing attention, as we saw in the example of the fear-response above. This paper's first objective is to demonstrate how understanding the variety of ways that emotional responses modulate ongoing attention leads to what I refer to as the puzzle of emotional attention, which is based on the idea that various emotions (such as fear, happiness, disgust, admiration, boredom, etc.) have various attentional profiles. The mystery is why this is the case, and one way to solve it is to explain why different emotions have different attentional profiles (Sect. 2). Then, I give an explanation of the functional functions of various emotions in relation to their evaluative themes, which clarifies and further explains the various attentional profiles of various emotions (Sect. 3). Following that, I outline how such attentional profiles are reflected in the character of emotional experience and its attentional phenomenology (Sect. 4). The resulting picture is a more detailed account of the connections between emotion and attention than is currently on offer in the philosophical literature, and a substantive account of the distinctive attentional profiles of different emotions.

Let me first discuss the overarching rationale for concentrating on the function of attention in particular in emotion. As you will see in what follows, concentrating on the unique attentional profiles of various emotions gives us additional criteria for individuating various emotional kinds. In relation to this, the attentional focus enables us to emphasize the distinctive functional roles of emotions and groups of emotions in connection with their "evaluative themes," tying these together in what I hope to demonstrate is illuminating for understanding emotions and distinct emotion-types. Last but not least, describing how the attentional profiles of emotion impact the nature of emotional experience and its attentional phenomenology promises to illuminate emotional phenomenology further.

Methods and analysis

Returning to our distinctions in the introduction, we might be tempted to think that we can capture the way emotion affects attention by modelling all cases after fear-responses (or consonant negative emotions). This would run as follows: in any given emotional response, there is an initial instance of attention capture followed by a maintaining of attention of the emotional object, which involves a 'narrowing' of attentional focus. Insofar as this kind of view has it that the structure of attention in emotional response is 'capture' followed by 'consumption', we can call this (following Michael Brady) the 'capture-consumption' model.Footnote5

However, this view looks to be problematic. Reflection on everyday experience and a growing body of empirical research suggests that positive emotions, such as happiness and joy, have effects on ongoing attention (after initial attention capture) which are significantly different from the kind of consumption of attention that is paradigmatic of fear-responses (and consonant emotions). For example, happiness leads to a widening rather than a

narrowing of attention, which in many cases shifts attentional focus away from the initial emotional stimuli.Footnote6 Also, the character of ongoing attention in some appreciation emotions involves a 'zooming out' effect, focusing on global features of the object which contrasts with the 'zooming in' effect we see in the case of fear-responses. Emotion psychologist Nico Frijda describes the kinds of attentional modulations connected with the emotional-response of joy in similar terms: 'it is in part aimless, unasked-for readiness to engage in whatever interaction presents itself and in part readiness to engage in enjoyments'.Footnote7 These descriptions are somewhat vague, but they nonetheless suggest that the 'capture-consumption' model involves an unwarranted generalisation from how attention works in the case of fear (and similar negative emotions).

Whether this is a plausible thing to say about the specific attentional profile of happiness, and whether it has the means to capture the subtlety of the way different emotions affect attention—see Sect. 3.2 for a somewhat different picture—we might ask the following question. Are there forms of *ongoing attention* in certain emotions which are plausibly constitutive in Brady's sense—that is not merely being the downstream focusing on objects strictly 'other' than the of the original emotional event—but nonetheless don't involve the *persistence of attentional focus* which is the hallmark of the 'capture-and-consumption' model? Arguably there are at least two key examples. First consider disgust: disgust, which is standardly classified as a negative emotional-response—and so one which we might expect to involve the kind of narrowing of attentional focus and persistence of focus—typically has an effect on the ongoing modulation of attention which involves *turning away* from the 'offensive stimuli', such that there is no narrowing of attentional focus on the object of the emotional-response, but rather a modulation of attention which seems geared towards *not* keeping attention fixed on the object or event that elicited it. The more precise attentional profile of disgust will concern us latter, but it exhibits a 'constitutive' attentional profile, that doesn't fit the capture-consumption model. Alternatively, consider the way boredom exhibits 'attentional drift', in which attention is not widened per se, but rather disperses or perhaps it just 'lost' (rather than say 'consequentially' focusing on some other object). Indeed, the feeling of a *loss or scattering of attention* characteristic of certain forms of boredom points to an interesting attentional phenomenon, which is sufficiently distinctive of that type of emotion, and which the capture-consumption looks too simplistic to capture.

The exposition so far should have made it clear that my focus is in the modulation of ongoing attention in emotional responses as it relates to the objects or stimuli of the emotional response. In other words, the emphasis is on the modulation of our continuing relationship with the emotional objects. Footnote15 Note that one can pause to consider if it makes sense to speak of an ongoing relationship to the object of emotion in the examples listed when continuing attentional focus is enlarged or widened, such as in the pleasant feeling of happiness. It is debatable whether it does or not because continuous attention may be regulated in enjoyment to only slightly 'wander away' from the initial emotional object while constantly maintaining. In any case, the attentional phenomena and ongoing

attentional modulations I will be concerned with are not merely the 'narrow case', exemplified in the fear-response case, of ongoing *selective attention* or 'fixation', but will be seen to cover range of distinctive attentional phenomena and modulations, such as *mental turning away, vigilance, mental drift, dwelling, ruminating* and others. It this context it also worth noting that my focus will principally be on detailing *actual changes* in the character and direction of ongoing attention in emotional episodes, as manifest in the emotional episodes themselves, rather than *mere dispositions* to such changes (this will be clear in the foregoing analysis; see .

Conclusion

Let me surmise what has been achieved in this paper. We began by outlining the puzzle of emotional attention. I then argued that a plausible solution to that puzzle appeals to emotions' functional roles as tied to specific evaluative themes, which has implications for what attentional modulations would best serve those functional roles. Several concrete cases were considered, and the account was shown to be a promising way of understanding why distinct emotions have the attentional profiles they do and what those attentional profiles amount to. In the final section, I sketched how such attentional profiles 'leave their mark' on and connect with emotional phenomenology. What we have therefore been provided with is a richer account of the relation between emotion and attention than has so far been offered in the philosophical literature, which will be of use to those seeking to better understand the connections between emotion and attention.

References

- Alloy, L., & Abrahamson, L. (1988). Depressive realism. In L. Alloy (Ed.), *Cognitive processes in depression* (pp. 441–485). Guilford Press.
- Berninger, A. (2015). Thinking sadly: An adverbial account of emotion. *Philosophical Psychology*, *29*(6), 799–812.
- Brady, M. (2013). *Emotional insight: The epistemic role of emotional experience*. Oxford University Press.
- Brady, M. (2014). Emotion, attention and the nature of Value. In S. Roeser & C. Todd (Eds.), *Emotion and value* (pp. 52–71). Oxford University Press.
- Campbell, J. (2002). *Reference and consciousness*. Clarendon Press.
- Carrasco, M., Ling, S., & Read, S. (2004). Attention alters appearance. *Nature Neuroscience*, *7*(3), 308–313.
- Damasio, A. R. (1994). *Descartes' error: Emotion, rationality and the human brain*. Putnam.

- De Sousa, R. (1987). *The rationality of emotion*. MIT Press.
- Deonna, J., & Teroni, F. (2012). *The emotions: A philosophical introduction*. Routledge.

Androgen allopetsiya diagnostikasi va patogenetik da'vosini optimallashtirish

Toshkent tibbiyot akademiyasi t.f.d. ***Tashkenbayeva U.A.****;*

Toshkent tibbiyot akademiyasi 3-kurs magustratura talabasi ***Normurodov Xurshid***

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Androgen allopetsiya diagnostikasi va patogenetik da'vosini optimallashtirish masalalari keng yortib berilgan. Shuningdek, mamlakatimizda Androgen allopetsiya diagnostikasi va patogenetik da'vosini rivojlantrish bo'yicha amalga oshirilayotgan jarayonlar tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *Androgen allopetsiya, allopetsiya diagnostikasi, patogenetik da'vosi, androgenik alopesiya jarayoni.*

Bemorning tanasida gormonlarning ko'pligi yoki etishmasligi butun salbiy hodisalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday qilib, erkak jinsiy gormonlarining ko'pligi ter bezlarining ishlashini buzishi va bemorning sochlari intensiv ravishda tusha boshlagan androgenik alopesiya jarayonini boshlashi mumkin. Kasallik ikkala jinsda ham uchraydi va asosiy gormon omil bartaraf etilsa davolanadi. Tibbiy statistika ma'lumotlariga ko'ra, erkaklar va ayollardagi androgenik alopesiya bir xil omil - erkak jinsiy gormonlarining ortiqcha ishlab chiqarilishi va soch follikulalaridan ularga haddan tashqari sezgirlik bilan bog'liq. Bundan tashqari, patologik jarayonga quyidagilar ta'sir qiladi:

-bemorda yomon odatlar mavjud;

-ovqat hazm qilish tizimi kasalliklari;

-irsiy omil;

-ovqatlanishning buzilishi, muvozanatsiz ovqatlanish;

-surunkali stress holati;

-androgen ishlab chiqarishga ta'sir qiluvchi gormonal guruhning dori-darmonlarini qabul qilish;

-genitoüriner tizim ishidagi buzilishlar.

Bundan tashqari, ayollarda androgenik alopesiya gormonlarni ishlab chiqaruvchi o'smalar rivojlanishi, tuxumdonning polikistik kasalligi yoki menopauza paytida gormonal uzilishlar tufayli yuzaga kelishi mumkin.

Androgenetik alopesiyaga hamroh bo'lgan alomat - bu yog'ning haddan tashqari ishlab chiqarilishidan kelib chiqqan yog'li bosh terisi.. Androgenetik alopesiyaning sababi, genetik

moyilliklardan tashqari, bosh terisining haddan tashqari kuchlanishidir. Androgenetik alopesiya asosan 50 yoshdan oshgan erkaklarga ta'sir qilsa-da, uning birinchi belgilari ba'zan o'smir o'g'il bolalarda kuzatilishi mumkin. Ushbu holatning eng oson alomati soch chizig'ini orqaga qaytarish jarayonidir - u bemorning chakkalari va peshonasidan boshlanadi, so'ngra parietal tomon chuqurroq harakat qiladi. Gamilton va Norvud tasnifiga ko'ra, biz shunchalik ko'p ajratishimiz mumkin Erkaklarda androgenik alopesiya rivojlanishining 7 bosqichi.

1. 1-darajali - o'smirning tabiiy deb ataladigan soch chizig'i, chuqur burilmagan;
2. 2-darajali - oldingi soch chizig'ining yumshoq resessiyasi, yumshoq egilishlar, etuk soch chizig'i deb ataladigan;
3. 3-darajali - soch chizig'ini chuqurlashtirish, oldingi soch chizig'ini yanada tortib olish, kallikning dastlabki bosqichi;
4. 4-daraja - soch chizig'i aniq orqaga chekinishi, parietal qismida yupqalash, old qismini tepadan ajratib turadigan chiziq;
5. 5-darajali - parietal qismdan yuqori qismini ajratib turadigan chiziq torroq bo'ladi, ko'rinadigan ingichka bo'ladi;
6. 6-darajali - kellik joylari bittaga birlashadi, ularning sirt maydoni ortadi. Oksipital qismda sochlar mavjud, qolgan qismlarda sochlar yo'q yoki juda kam uchraydi.

7. Erkaklarda androgenik alopesiya ushbu kasallik sub'ektiga xos bo'lgan klinik ko'rinish asosida tashxis qilinadi. Shifokor birinchi navbatda sochli bosh terisini juda ehtiyotkorlik bilan tekshiradi, bu esa chandiqsiz alopesiyaning xususiyatlarini ko'rsatadi. Bundan tashqari, diqqatning chetida sochni tortib olishni o'z ichiga olgan tortishish testi deb ataladi. Shubha tug'ilsa, biopsiya ham qo'llaniladi.

Androgenetik alopesiyaga shubha qilingan taqdirda, qo'shimcha tekshiruv sifatida trikogramma yoki trikoskopiya o'tkaziladi. Trikogramma - sochni mikroskopik tekshirish. Sinov paytida taxminan 50 dan 100 gacha soch to'planadi. Buning yordamida soch o'sishining individual fazalarining nisbatlarini aniqlash mumkin (anagen, katagen, telogen). Trikoskopiya esa videodermoskopiya usuli yordamida sochni baholashga asoslangan. Sinov paytida sochni tortib olishning hojati yo'q.

Davolash kursining asosiy maqsadi gormonlarning haddan tashqari ko'payishini to'xtatish, shuningdek kuchli kellik keltirib chiqargan omillarni yo'q qilishdir. Ayollar uchun bu polikistik tuxumdon kasalligini davolash yoki ortiqcha androgen hosil qiluvchi o'smani olib tashlash. Erkaklarda tabiiy soch turmushini tiklash uchun gormonlar ishlab chiqarishni to'xtatish kifoya. Dori kursining asosi soch follikulalariga stimulyatsion ta'sir ko'rsatadigan minoksidil yoki uning analoglarini o'z ichiga olgan mahalliy preparatni qo'llashdir. Menopoz davrida ayollarda androgenik alopesiyani davolash uchun ko'rsatilgan vositadan foydalanishga ruxsat beriladi.

Xulosa qilib aytish mumkinkui, davolash kursiga quyidagilar kiradi:

akupunktur;
bosh terisini massaj qilish;
mezoterapiya;
lazer terapiyasi;
darsonval qurilmasidagi elektr stimulyatsiyasi;
elektroforez;
ozon terapiyasi va boshqalar.
Androgenetik alopesiyaning terapevtik ta'sirini tezlashtirish va kuchaytirish avakado, jojoba va qora smorodina o'simlik moylari bilan biologik qo'shimchalar va vitamin komplekslarini, maxsus niqoblarni va sochlar uchun spreylarni olishga imkon beradi. Agar soch to'kilishi jarayoni qaytarilmasa, jarrohlik aralashuvi bilan boshning boshqa qismlaridan soch follikulalari bilan terini ko'chirib o'tkazish mumkin.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Giornale Italiano di Dermatologia e Venereologia 2014 February;149(1):15-24. https://www.minervamedica.it/en/journals/dermatologia-venereologia/article.php?cod=R23Y2014N01A0015. Accessed February 1, 2021. [PubMed]

2. Kelly Y, Blanco A, Tosti A. Androgenetic alopecia: an update of treatment options. Drugs. 2016;76(14):1349- 1364. [PubMed] [Google Scholar]

3. York K, Meah N, Bhoyrul B, Sinclair R. A review of the treatment of male pattern hair loss. Expert Opin Pharmacother. 2020;21(5):603- 612. [PubMed] [Google Scholar]

4. Ethics and dermatology: finding harmony in daily practice - practical dermatology. https://practicaldermatology.com/articles/2009- jan/PD0109_06- php. Accessed March 25, 2021.

5. Adil A, Godwin M. The effectiveness of treatments for androgenetic alopecia: a systematic review and meta- analysis. J Am Acad Dermatol. 2017;77(1):136- 141.e5. [PubMed] [Google Scholar]

6. Van Neste D, Fuh V, Sanchez- Pedreno P, et al. Finasteride increases anagen hair in men with androgenetic alopecia. Br J Dermatol. 2000;143(4):804- 810. [PubMed] [Google Scholar]

7. Fischer TW, Burmeister G, Schmidt HW, Elsner P. Melatonin increases anagen hair rate in women with androgenetic alopecia or diffuse alopecia: results of a pilot randomized controlled trial. Br J Dermatol. 2004;150(2):341- 345. [PubMed] [Google Scholar]

8. Lolli F, Pallotti F, Rossi A, et al. Androgenetic alopecia: a review. Endocrine. 2017;57(1):9- 17. [PubMed] [Google Scholar]

UDK 623.64

Navruzov Raxmat Mahmydovich, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi kata o'qituvchici, rezevdagi podpolkovnik.
rahmatnavruzov99@gmail.com ***тел:*** *90-174-98-17*
Iminjanov Mansur Myhammadjanovich, Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti harbiy tayyorgarlik o'quv markazi o'qituvchici, rezevdagi podpolkovnik.
тел: *93-998-82-87*

ZAMONAVIY NAVIGATSIYA TIZIMLARINI QO'LLASHNING ISTIQBOLLARI

Annotasiya: *Usbu maqolaning dolzarbligi shundaki, Qurolli Kuchlarda zamonaviy navigatiya vositalarining qo'llanilishi va harbiy xizmatchilarning pozitsiyalanish uchun sun'iy yo'ldoshlar asosiy tizimlarni tanlash to'grisida asjsiy ma'lumotlar berilgan. Navigatiya vositalarini qo'llash tartibi, imkoniyatlari va ylar yordamida bajaradigan vazifalar yoritilgan.*

Tayanch so'zlar*: Sun'iy yo'ldoshlar, davlat geodezik tarmoqi, GPS, GLONASS va* GALILEO *tizimlari, navigatiya vositalari (priyomniglar).*

ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ НАВИГАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Аннотация: *Актуальность данной статьи заключается в том, что в ней приводятся сведения о применении современных средств навигации в Вооруженных силах и о выборе военнослужащими базовых систем спутников для позиционирования. Описаны процедуры применения инструментов навигации, возможности и задачи, которые они выполняют.*

Ключевые слова: *Спутники, государственная геодезическая сеть, системы GPS, ГЛОНАСС и GALILEO, средства навигации (приемники).*

PROSPECTS FOR THE USE OF MODERN NAVIGATION SYSTEMS

Abstract: *The relevance of this article lies in the fact that it provides information about the use of modern means of navigation in the Armed Forces and about the choice of basic satellite systems for positioning by military personnel. The procedures for using navigation tools, the capabilities and tasks they perform are described.*

Keywords: *Satellites, the state geodetic network, GPS, GLONASS and GALILEO systems, navigation aids (receivers).*

Kirish. XX asrga kelib navigatsiya sohasida sun'iy yo'ldosh orqali pozitsiyalanuvchi priyomniklarni qo'llash muhim va ahamiyatli texnologik yangilik bo'ldi. Bir qancha jangovar mashinalarda o'rnatilgan navigatsiya apparatlari yordamida joy obyektlariga nisbatan o'z joylashuv o'rnini aniqlash mumkin. Topograf, geodezist va geolog mutaxassislar tomonidan koordinata aniqlash maqsadida bajariladigan o'lchash ishlarida tayanch geodezik punktlar (davlat geodezik tarmog'i (DGT), maxsus geodezik tarmog'i (MGT)dan foydalaniladi. Ammo ob-havo sharoiti, joyning geodezik tayanch punktlar bilan

jihozlanganlik hamda jangovar mashinalarning navigatsiya apparatlari bilan ta'minlanganlik darajasi har doim yuqorida aytib o‘tilgan uslublar yordamida pozitsiyalanish imkoniyatini beravermaydi. Shu bois komandirlarning jangovar ishida sun'iy yo‘ldosh orqali pozitsiyalanishning ahamiyati ortadi.

Pozitsiyalanish deganda yer yuzasidagi turli obyekt yoki kuzatuvchining joylashuv o‘rnining koordinatalarini aniqlash maqsadida sun'iy yo‘ldoshlar tizimidan foydalanib amalga oshiriladigan o‘lchash ishlari tushiniladi.

Hozirgi kunda sun'iy yo‘ldosh orqali pozitsiyalanishning eng asosiy tizimlari bu AQShning GPS hamda Rossiya federatsiyasining GLONASS tizimlaridir. 2010 yillarga kelib bir vaqtning o‘zida ikki tizimning ham sun'iy yo‘ldoshlaridan foydalanib pozitsiyalanadigan apparatlar qo‘llanila boshlandi. Aynan shunday apparatlarning aniqligi yuqoriroq bo‘lib, obyekt koordinatalarini eng kam xatolik bilan aniqlash imkoniyatini beradi. Bunday apparatlar boshqalariga nisbatan ko‘proq sun'iy yo‘ldoshni ko‘ra oladi va buning natijasida qabul qilinayotgan signallarning barqarorligi ta'minlanadi.

Boshqa tomondan qaraganda ikki tizimda ishlovchi apparatlarning narxi bir tizimda ishlaydiganlarinikidan birmuncha qimmatroq bo‘lib, ularga ikkala tizim sun'iy yo‘ldoshlaridan to’lqin (signal) qabul qiladigan alohida-alohida chiplar o‘rnatilgan. Tabiiyki, olinayotgan signallarning ko‘pligi apparatning ishlash tezligini biroz pasayishiga olib keladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

GPS tizimi AQSh hukumatining boshqaruvi ostida bo‘lib, hukumat tizimning aniq ishlashi va ish qobiliyatiga javobgardir. AQSh Mudofaa vazirligining tizimdan fuqarolarning foydalanishiga qaratilgan siyosati hamda federal radionavigatsiya rejasiga ko‘ra hukumatning tizim ishini vaqti-vaqti bilan korreksiyalashi yoki sun'iy yo‘ldoshlarning noqulay joylashuvi natijasida joylashuv o‘rnining aniqligi vaqtinchalik yomonlashishi mumkin.

GPS tizimi 1993 yilda AQSh Qurolli Kuchlarida rasman tadbiq qilingan. Dastlabki apparatlar Thales Navigation kompaniyasi tomonidan nisbatan soddaroq tarzda ishlab chiqilgan. Apparatlarning O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarida qo‘llanilib kelinayotgan «MERIDIAN - PLATINUM» va “Mobile Mapper” kabi modellari shular jumlasidan.

2012/16/18 yilarda esa AQSh ning yana bir kompaniyasi - “Garmin” maxsuloti bo‘lgan “Montana-600/680/700” priyomnigi Qurolli Kuchlarimizga tadbiq qilindi. Bunday modeldagi navigatsiya apparatlari yordamida quruqlikdagi qo‘shinlar quyidagi imkoniyatlarga ega bo‘ldilar:

priyomnikning va unda proeksiyalangan nuqtalarning geografik va to‘g‘ri burchakli koordinatalarini aniqlash;

gorizont tomonlari va harakatlanish azimutlarini aniqlash;

harakat tezligi, sarflangan vaqt va masofani hisoblash;

500 tagacha bo‘lgan nuqtalar bo‘yicha ma'lumotlar bazasini yaratish;

harakat marshrutlarini loyihalashtirish va shu marshrutdan adashmasdan samarali harakatlanish;

manzilga eltadigan eng qisqa va qulay yo‘lni aniqlash;

qarama-qarshi marshrutni belgilash.

Bugun AQSh harbiylari navigatsiya apparatlarining KILSWITCH hamda A-PASS kabi modellaridan foydalanadilar. Bunday apparatlar eng qulay va aniq ishlaydigan boʻlib, harbiylarning yer sharining hyech qanday nuqtasida adashmasliklarini ta'minlaydi.

Hozirgi kunda AQShning harbiy Havo Kuchlari yangi avlod navigatsiya tizimini ishlab chiqishga kirishdi. Ikki yirik harbiy korporatsiya: BAE Systems va Northrop Grumman korporatsiyalari bilan har birining bahosi 47 million dollardan oshadigan shartnomalar NAVWAR deb nomlanuvchi yangi harbiy navigatsiya vositalari, hamda yuqori aniqlikdagi raketalar va boshqa “aqlli” qurollarning yangi, yanada aniqroq ishlaydigan, radiotoʻsiqlardan ishonchli himoyalangan datchiklarini ishlab chiqish maqsadida imzolandi.

Mazkur navigatsiya tizimidan ommaviy qirgʻin qurolini nishonga yoʻnaltirish maqsadida ham foydalanish mumkin, yana shuni e'tiborga olish lozimki, AQSh harbiylari tomonidan dunyoning istalgan boshqa hududlari uchun signallar aniqligini yomonlashtirishi yoki butunlay oʻchirib qoʻyishi mumkin. Buning natijasida oʻsha hududdagi barcha priyomniklar ishlamaydi, samoletlar va kemalar orientirlana olmaydi. AQShning sun'iy yoʻldosh navigatsiyasi ustidan bunday hukmronligi Yevropa mamlakatlari, Rossiya, Xitoy, Hindiston, Yaponiya kabi boshqa qudratli mamlakatlarni qoniqtirmaydi va ular oʻz sun'iy yoʻldosh navigatsiyasi tizimini yaratishga kirishdilar.

Dunyoning yana bir qudratli davlati - Rossiyada sobiq Ittifoq davrida 1982 yilda GLONASSning birinchi sun'iy yoʻldoshi fazoga uchirildi, ammo faqat 1993 yilda Rossiya federatsiyasida GLONASS sun'iy yoʻldosh tizimi ishlab chiqildi. Boshdanoq bu tizim harbiy maqsadlar uchun moʻljallangan boʻlib, aynan shu maqsadda qoʻllanilib kelmoqda.

Umuman olganda GLONASS tizimi GPS tizimiga juda oʻxshash va maqsadlari ham bir xil. Ammo ma'lumotlarning aniqligi jihatidan GLONASS timi GPS tizimidan keyinroq

turadi. Modernizatsiya Rossiyada har doim ham koʻp vaqt talab qilgan. Shu sababli mamlakatning harbiy qismlarida haligacha 2003 yilda ishlab chiqarilgan, keyinroq 2009 yilda takomillashtirilgan GROT-M navigatsiya apparatlaridan foydalanilib kelinmoqda. Mazkur apparatlar hajm jihatidan kattaroq boʻlsada, turli tabiiy sharoitlarga chidamligi hamda aniq ishlashi bilan ajralib turadi.

Ammo shuni hisobga olish kerakki, GPS tizimi GLONASS tizimidan sakkiz yil avvalroq yaratildi, va XX u asrning 90-yillarida takomillashish jihatidan juda ildamlab ketdi. Oʻtgan yillar davomida GLONASS mutaxassislari mana shu masofani deyarli yoʻqqa chiqarishdi, hamda GLONASS tizimining GPS dan oʻzib ketishini va'da qilishmoqda.

Yevropada AQShning GPS va Rossiyaning GLONASS tizimlariga qaram boʻlmagan mutlaqo mustaqil GALILEO sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimi mavjud boʻlib, undan oʻz joylashuv oʻrnini 1 m dan 9 m gacha aniqlikda aniqlash, barcha turdagi transport qutqaruv xizmatlarini ma'lumotlar bilan ta'minlash, harbiylarga, politsiyaga, oʻt oʻchiruvchilarga, davlat organlari va aholiga xizmat koʻrsatish maqsadlarida foydalaniladi.

Tabiiyki, butun yer sharini qamrab oluvchi sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimiga ega boʻlish juda katta mablagʻ talab etadi. Shuning uchun Hindistonning IRNSS va Xitoyning Beidou sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimlari sun'iy yoʻldoshlarning yetarli emasligi tufayli faqat mazkur mamlakatlar va ularga yondosh davlatlar hududlarini qamrab olgan xolos.

Ammo 2020 yilga kelib Xitoyning Beidou sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimida yana 35 ta sun'iy yoʻldosh ishga tushirilishi, hamda undan oʻz joylashuv oʻrnini 10 m gacha aniqlikda, harakat tezligini 0,2 m/s gacha aniqlikda, astronomik vaqtni esa 0,5 sekundgacha aniqlikda aniqlash imkoniyatini yaratish koʻzda tutilmoqda.

Sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimidan foydalanish natijasida yuqorida aytib oʻtilganlardan tashqari quyidagi vazifalarni bajarish imkoniyatlari yaratiladi:

1. *Obyektlar harakatini monitoring qilish.*

Obyektlar harakatini monitoring qilish - sun'iy yoʻldosh navigatsiya tizimi asosida tuzilgan, uyali yoki radioaloqa texnologiyalari va uskunalari, hisoblash texnikalari va raqamli kartalar bilan jihozlangan tizimdir. Uning ishlash prinsipi obyektning makondagi va vaqt bilan bogʻliq koordinatalarini yozib borish va tahlil qilishga asoslangan.

Mazkur tizim quyidagi vazifalarni hal etish imkoniyatini beradi:

obyektning yoki transport vositasining joylashuv oʻrni, harakatlanish yoʻnalishi va tezligi, yoqilgʻi sarfi, sovitish tizimidagi haroratni toʻxtovsiz koʻrsatib borish, notanish joyda harakatlanish yoʻnalishini aniqlash va toʻgʻri ushlash;

ma'lumotlarni toʻplash va eng ma'qul harakatlanish marshrutini tanlash;

obyektning harakatlanish marshrutini kartada yozib borish va bu orqali uning harakatini nazorat qilish;

harakatlanish davomida xavfsizlikka oid ma'lumotlarni uzatish.

Tizimda yuqorida aytib oʻtilgan vazifalarni toʻliq bajarish uchun unda quyidagi komponentlar boʻlishi zarur:

obyekt yoki transport vositasida GPS yoki GLONASS nazoratchilar yoki trekerlar. Ular sun'iy yoʻldoshdan kerakli ma'lumotlarni olib GSM yoki CDMA, koʻproq sun'iy yoʻldosh va ultr qisqa toʻlqinli aloqa vositasida monitoringning server markaziga uzatadi;

monitoringning maxsus dastur bilan ta'minlangan server markazi. Markaz ma'lumotlarni to‘plash, qayta ishlash, saqlash va tahlil qilish vazifasini bajaradi;

obyekt yoki transport vositasi harakatini monitoring qiluvchi dispetcher kompyuteri.

Sun’iy yo‘ldosh orqali monitoring qilish tizimi qo‘mondonlik va shtablarning qo‘shinlar va transport harakatini kuzatish va nazorat qilish borasidagi ishlarning sifati va samaradorligini oshiradi, hamda transportlarning harakatlanishi uchun sarflanadigan yoqilg‘ini o‘rtacha 20-25% ga kamaytirish imkoniyatini yaratadi.

2. GLONASS/GPS/WAAS tizimlaridan foydalanib raqamli karta yordamida aviatsiya obyektini navigatsiyalash.

Bu vazifani bajarishda maxsus dasturlardan foydalaniladi. Shunday dasturlardan biri NaviMap dasturidir. Mazkur dastur samolet uchuvchisiga uchish kursi va koordinatalari haqidagi ma'lumotlardan tashqari, yon atrofdagi eng yaqin aerodrom, uchish-qo‘nish maydonchalari va ularning xarakteristikalarini bevosita displeyda raqamli karta vositasida ko‘rsatadi.

NaviMap dasturi sameletning bort kompyuteriga quyidagi tashqi vositalarni ulash orqali ishlaydi:

foydalanuvchining o‘rni va tezligi haqidagi ma’lumotlarni beruvchi GLONASS/GPS/WAAS (GPS, GLONASS yoki GPS+GLONASS) datchiklar. Bu datchiklarning o‘rnida GNSS-transponderlar ham qo‘llanilishi mumkin. Bunday transponderlar nafaqat samoletning joylashuvi va tezligi haqidagi, shunday transponder o‘rnatilgan boshqa samoletlar to‘g‘risida ham ma’lumotlarni bera oladi;

yuqori aniqlikda ishlovchi elektromagnit kompas;

boshqa uchuvchi obyektlar haqida ma'lumot beruvchi maxsus qidiruv qurilmalari.

Dasturni qo‘llash natijasida aviatsiya navigatsiyasida quyidagi imkoniyatlarga ega bo‘lish mumkin:

raqamli karta yordamida real vaqt davomida uchishni navigatsiyalash va buning natijasida samoletlarni boshqarishda va uni yerga qo‘ndirishda xavfsizlikni oshirish;

samoletga yaqinlashib kelayotgan boshqa uchish apparatlarining xavfli yaqinlashuvini oldindan aytib berish;

uchish kursini deyarli xatolikllarsiz aniqlash.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, sun'iy yo‘ldosh orqali navigatsiyalash tizimlarini harbiy sohada qo‘llashning istiqbollari juda katta. Bu orqali kelajakda jangovar harakatlarga tayyorgarlik ko‘rish, ularni tashkillashtirish va tezkorligini salkam ikki baravarga oshirish, sarflanadigan vaqtni esa ikki baravarga kamaytirish mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari jangni tashkillashtirish va olib borish uchun zarur bo‘lgan ma'lumotlarning aniqligi va tasvir sifati, almashish tezligi sezilarli darajada oshadi.

Dunyoning ko‘pchilik davlatlarida yaratilayotgan va qo‘llanilayotgan o‘ta zamonaviy qurollar va harbiy texnika jang olib borishda tezkorlikni oshirishni va aniqlikni talab qilayotgan bir paytda, mamlakatimiz Qurolli Kuchlarida ham sun'iy yo‘ldosh orqali navigatsiyalash tizimlaridan foydalanish samaradorligini oshirish eng muhim vazifalardan bi bo‘lib qolaveradi. Buning uchun Qurolli Kuchlarimiz miqyosida shu sohada faol ilmiy izlanishlar olib borish, rivojlangan chet mamlakatlar tajribalarini chuqur o‘rganish va tahlil qilish, eng yangi fan va texnika yutuqlari asosida yaratilgan vosita va qurilmalar bilan

Qurolli Kuchlarimiz qo‘shinlarini ta'minlash hamda ularni qo‘llay oluvchi mutaxassislarni tayyorlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Харисов В.Н., Петров А.И., Болдин В.А. «Глобальная спутниковая радионавигационная система GLONASS». - М.:ИПРЖР, 1999 г.

2. Навигаторы в армиях разных странах, Internet-журнал Американский Вестник», 2016 г.

3. В.В. Малышев, В.В. Куршин, «Навигация авиационного потребителя с использованием цифровых карт», статья в internet - страница «Узнай GPS и GLONASS».

4. "MONTANA-600" GPS PRIYOMNIGI VA UNDA ISHLASH, ўқув қўлланмаси, ЎР ҚК БШ топографик таъминоти бўлими, Тошкент-2018 й.

5. Internet - GARMIN International. - http://www.garmin.com.

UZLUKSIZ TA’LIM MILLIY O‘QUV DASTURI ASOSIDA AMALIY FANLARNI O‘QITISH NAZARIYASI

Z.YO’LDOSHEVA

Qashqadaryo viloyati, Kasbi tumani 9- umumiy õrta ta’lim maktabining boshlanģich sinf õqituvchisi

Annotasiya: Maqola Uzluksiz ta’lim Miiliy o‘quv dasturi asosida amaliy fanlarni o‘qitish nazariyasi xususida bo‘lib, unda Amaliy fanlar o‘quv dasturining mazmun-mohiyati va amaliy fanlarni o‘qitish nazariyasi haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Amaliy fan, musiqa, tasviriy san’at, chizmachilik, texnologiya, jismoniy tarbiya.

Fan va texnologiyalar taraqqiyotining jadallik bilan amalga oshishi, raqamli iqtisodiyotga o‘tish bilan bog‘liq jarayonlar yangi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Bu esa, o‘z navbatida, globallashuv va integrallashuv sharoitida barcha sohalarda kuchli raqobat muhitini shakllantirib, pirovardida ta’lim sohasiga nisbatan yangi talablarni qo‘ymoqda.

Prezidentimiz nutqida keltirilganidek, dunyo miqyosidagi keskin raqobatga bardosh bera oladigan Milliy ta’lim tizimini yaratish zarurati paydo bo‘ldi. Shuningdek, umumiy o‘rta ta’limni yangi rivojlanish bosqichiga ko‘tarish maqsadida ilg‘or milliy va xorijiy tajribalar, xalqaro baholash dasturlari talablarini inobatga olgan holda o‘quv dasturlari, o‘qitish metodikasi va ta’lim sifatini baholash tizimini takomillashtirish vazifalari belgilab berildi.

Uzluksiz ta’lim Milliy o‘quv dasturi 6 komponent – umumiy o‘rta ta’limning malaka talablari, umumta’lim fanlarining konsepsiyalari, o‘quv reja, fanlarning o‘quv dasturlari, o‘qitish metodologiyasi va baholash tizimidan iborat.

Uzluksiz ta’lim Milliy o‘quv dasturining barcha komponentlari takomillashtirildi va uning asosida 2021-2022-o‘quv yilidan boshlab 1-, 2-sinflar uchun to‘liq to‘plamda, yangidan joriy etiladigan fanlar bo‘yicha 1–6-sinflar darsliklarining yangi avlodi yaratildi. Uzluksiz ta’lim Milliy o‘quv dasturi 2021-2022 o‘quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich

tajriba-sinovdan o‘tkazilib, 2026-2027 o‘quv yiliga qadar to‘liq amaliyotga joriy etilishi kutilmoqda.

O‘quvchilarni ma’naviy dunyosini boyitish, borliqni idrok etishda uning yaxlitligi, takrorlanmasligi va uyg‘unligini anglash, hayotiy tasavvurini amaliy faoliyatida ifodalash orqali tafakkurini o‘stirish, ijodkorlikni rivojlantirish, innovatsion g‘oyalarni yaratish hamda kundalik hayotga tatbiq etishga o‘rgatish amaliy fanlar blok-moduli orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, o‘quvchilarni ma’naviy, badiiy, axloqiy madaniyatini rivojlantirib, ijodiy mahorat, badiiy-estetik didini o‘stirishda, kasb-hunarga yo‘naltirish bilan birga, jismonan baquvvat bo‘lib, sog‘lom turmush tarziga amal qilish, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va harbiy xizmatga tayyorlash, hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirish amaliy fanlar tarkibida olib boriladi.

Hozirgi kunda yangiliklar, yuqori texnikaviy-texnologik innovatsiyalar, ma’lumotlar oqimining o‘sib borishi hayotning barcha jabhalarida to‘rtinchi texnologik inqilobni yuzaga keltirmoqda. Shaxsning qiziqishlari va jamiyatning talablari o‘zgarmoqda. Kundalik hayotni ilmiy-tadqiqot, texnika taraqqiyoti konsepsiyalari bilan ta’limning integrativ yondashuvini STEAM ta’limini joriy etadi. Bunday yondashuvdan maqsad - ta’lim berish orqali butun dunyo taraqqiyoti va iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlashda maktab, jamoatchilikni jalb qilib, ilmiy savodxonlik, raqobatbardoshlikni targ‘ib qilishga qaratilgan. Ilgari mehnat darslarida qizlar faqat fartuk tikishni, o‘g‘il bolalar yog‘ochga va metallga ishlov berishni, tasviriy san’at va chizmachilik darslarida rasm va chizmalar, qalam bilan qo‘lda chizishni o‘rganishgan bo‘lsa, hozirga kunda buning o‘zi yetarli bo‘lmay qoldi. Bugungi kunda butun dunyo maktab o‘quvchilarini robototexnika, modellashtirish, konstruksiyalashtirish, programmalashtirish, 3D-loyihalashtirish va boshqa ko‘plab yangiliklar qiziqtirmoqda. Bunday qiziqishlarni amalda sinab ko‘rish uchun yanada murakkabroq bilim, ko‘nikma, malakalarni egallash va kompenesiyalarni shakllantirish zarur bo‘ladi. Bu o‘rinda nafaqat bilish va uddalay olish, balki tadqiqot olib borish va ixtiro qilish talab etiladi. STEAM ta’limi DTS asosida beriladigan bilim, ko‘nikma va malakalarning ilmiy jihatdan qanday qilib kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatish orqali sinfdagi dars mashg‘ulotlari va maktabdan tashqari ta’lim jarayonida o‘quvchilarning o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarib ko‘rish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan

ijodkorligini tarbiyalash, yangiliklar yaratishga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Musiqa madaniyati o‘quv predmeti o‘quvchilarning ma’naviy, badiiy va axloqiy madaniyatini rivojlantirishga, milliy g‘urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o‘stirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘zbek, klassik va zamonaviy san’at haqidagi boshlang‘ich bilimlarni o‘zlashtirishga, musiqiy asarlarni tinglab tushunish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash hamda hayotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirish ko‘zda tutilgan.

Tasviriy san’at o‘quv predmeti o‘quvchilarda tasviriy savodxonlikni rivojlantirishga, badiiy-estetik tafakkur va emotsional sezgirlikni o‘stirish orqali ijtimoiy hayotda zarur bo‘lgan bilimlarni egallashga xizmat qiladi.

Chizmachilik o‘quv predmeti o‘quvchilarning grafik savodxonligi, fazoviy tasavvuri va tafakkurini rivojlantirishga, texnik detal va buyumlarning chizmalarini o‘qish va uni tuzish qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘quv predmeti o‘quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

Texnologiya o‘quv predmeti o‘quvchilarda texnik ijodkorlikni, qobiliyatni, tafakkurni rivojlantirish, dars jarayonida tabiiy, metall va metallmas materiallarga texnologiya asosida ishlov berish usullarini o‘rgatish orqali kasb-hunarga yo‘naltirishni yanada kuchaytirish, hunarmandchilik asoslari, ishlab chiqarish va ro‘zg‘orshunoslik asoslari, elektrotexnika ishlari, elektronika asoslari, ijodiy loyiha tayyorlash texnologiyasi, kasb-hunarga yo‘llash bo‘yicha o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirishni ko‘zda tutgan.

O‘quv predmetini o‘qitish orqali o‘quvchilarning texnik ijodkorlik qobiliyati, kreativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

Jismoniy tarbiya o‘quv predmeti o‘quvchilarni jismonan sog‘lom, baquvvat, vatanga sadoqatli bo‘lish ruhida tarbiyalash orqali jismoniy sifat: kuch, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik hamda egiluvchanlik malakalarini rivojlantirish, o‘quvchilarning salomatligini saqlash, ularning jismonan yetuk bo‘lib yetishishi uchun shart-sharoitlar yaratish va mashg‘ulotlarda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik o‘quv predmetini o‘qitishda o‘quvchilarga harbiy qasamyod, harbiy ish asoslarini, zaruriy harbiy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar, shuningdek, harbiy chiniqish, ruhan bardam bo‘lish, fuqaro himoyasi va tibbiy bilim asoslarini egallash hamda ularni hayotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirish ko‘zda tutilgan.

Amaliy fanlar blokidagi fanlar o‘zaro ona tili va adabiyot, matematika, biologiya, kimyo, fizika, geografiya va boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘qitiladi. Dars jarayonida quyidagi fan yo‘nalishlari bilan o‘zaro aloqalar amalga oshiriladi: Ona tili va adabiyot darslarida amaliy fanlar blokiga oid atamalar bilan so‘z boyligi boyitiladi, og‘zaki va yozma nutq birligi orqali atamalar qo‘llaniladi; Tarix darslarida milliy an’analar, urf-odatlar, o‘zbek va jahon san’ati tarixi, sport turlarining kelib chiqish va rivojlanish tarixi, harbiy san’at tarixi bilan tanishadilar; Matematika darslarida turli matematik o‘lchovlar, bolalar fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va hisob-kitoblardan foydalanadilar; Geometriya darslarida yassi va fazoviy hajmiy shakllar: diagonal, to‘rtburchak, parallelepiped va tekis prizma, piramida, silindr, konus va sharlarni simmetriyasini o‘rganadilar; Fizika darslarida mexanik harakat, kinematikaning asosiy tushunchalari, mexanik ish va kinetik energiya, mexanik ish va potensial energiyalarni qo‘llash, yorug‘-soya munosabatlari, mexanik, dinamik, statik harakatlar, ballistika, spektr ranglarning hosil bo‘lish qonuniyatlaridan foydalanadilar; Kimyo darslarida metallar va ularning birikmalari, eng muhim materiallar va ularni ishlab chiqarish asoslari, bo‘yoqlar, kimyoviy qurollar, portlovchi moddalar, ularning turlari va xususiyatlarini biladilar; Biologiya darslarida jonzotlar, hasharotlarning plastik-anatomik tuzilishi va o‘simliklarning turlari zaharlovchi moddalar, organizmda moddalarning almashinuvi, hamda ranglarini o‘rganadilar; Geografiya darslarida dunyodagi tabiiy resurslarni olinishi va qo‘llanishi hamda iqtisodiyotda tutgan o‘rni, tabiat va uning elementlarini (osmon, tog‘lar, adirlar, kengliklar, daraxtlar, daryolar va h.k.) geografik joylashuvi, topografik xaritalarni o‘qish, haqidagi ma’lumotlardan foydalanadilar; Informatika darslarida o‘rganilgan turli grafik dasturlarga innovatsion yondashgan holda, tasvirlar, formatlar, raster tasvirlar, ularning parametrlaridan foydalanishni, tasvir maydonlarini tanlashni, chizmalar chizishni, qo‘shinlarni avtomatik ravishda boshqarish asoslarini, diagramma tuzishni o‘rganadilar.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

2. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi (1–11-sinf). – Toshkent, 2020. http://uzviylik.tdi.uz/

3. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi veb-sayti: www.markaz.tdi.uz.

FIZIKA O'QITISHDA DASTURIY TA'LIM VOSITALARIDAN FOYDALANIB MUQOBIL ENERGIYAGA OID KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Zulunova Moxlaroyim

Madaminov Jaxongir

Tojidinova Dilxumor

Andijon davlat universiteti

Fizika-matematika fakulteti talabalari

Annotasiya: Ushbu maqolada fizika o'qitishda dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanib muqobil enegiyaga oid kompetensiyalarni shakllantirish to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, fotobatareya tuzilishi va ishlash prinsipining animatsion namoyish etilishi tahil etilgan.

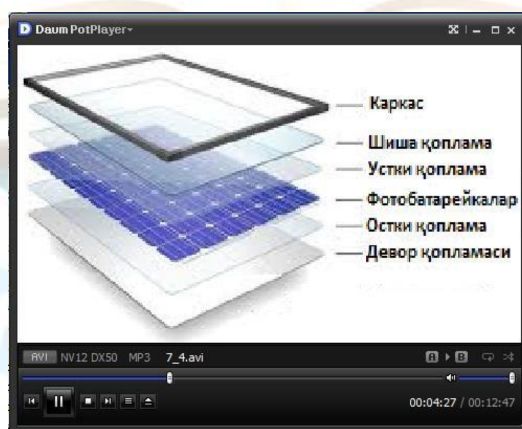
Kalit so'zlar: muqobil energiya, kompetensiya, fizika ta'limi, yarimo'tkazgichlar, elektron darslik, virtual labaratoriya, multimedia texnologiyalari, didaktik vositalar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 1 martdagi "Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4512 sonli farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi qarori hamda 2019 yil 21 maydagi "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida"gi O'RQ-539 sonli O'zbekiston Respublikasining qonuni mamlakatimizda muqobil energiya manbalarini tadqiq qilish, xalq xo'jaligida foydalanish va rivojlantirish borasidagi ishlarning huquqiy asosi bo'lib xizmat qilmoqda [1, 2, 3].

Mamlakatimiz ta'lim tizimida xalqaro ta'lim standartlariga muvofiq mutaxassis kadrlar tayyorlashni yo'lga qo'yish, zamonaviy mutaxassis kadrlar bozori talablariga javob beradigan yuqori malakali, raqobatbardosh, yuksak kasbiy va intellektual, tanlagan ta'lim yo'nalishi bo'yicha innovatsion texnologiyalarni tatbiq eta oladigan kadrlar tayyorlash ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ta'lim muassasalarida

ta'lim jarayonini tashkil etishda innovatsion texnika va texnologiyalarni qo'llash, ta'lim jarayoniga milliy va jahon ta'lim tajribasida mavjud yondashuvlarga asoslangan tashkiliy-pedagogik mexanizmlarni tadbiq etish hamda takomillashtirish orqali mamlakatimiz intellektual resurslari potensiali ulushini oshirish alohida ahamiyat kasb etadi [4].

Jumladan fizika ta'limida muqobil energiya, muqobil energiya manbalari va qurilmalari, ulardan xalq xo'jaligida foydalanishning qonuniy asoslari, muqobil energiya manbalaridan foydalanishning ekologiya va atrof muhit sofligini saqlashdagi ahamiyatiga oid kompetensiyalarni shakllantirishda dasturiy ta'lim vositalari ya'ni elektron darsliklar, elektron masalalar to'plami, elektron o'quv-uslubiy majmualar, virtual laboratoriya stendlari, multimedia vositalari, elektron o'quv trenajorlari va bilimlarni nazorat qilishning kompyuterli tizimilaridan foydalanish ta'lim oluvchilarning motivatsiyasi hamda ta'lim sifati samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [5,6]. Misol tariqasida fizika fanidan "Yarimo'tkazgichlar. Yarimo'tkazgichlarda aralashmali o'tkazuvchanlik" mavzusini o'qitishda nazariy ma'lumotlar bilan birgalikda yarimo'tkazgichli qurilmalarning volt-amper xarakteristikasini aniqlashda virtual laboratoriya stendlari, yarimo'tkazgichlarning amaliyotda qo'llanilishi misolida fotobatareykalar, ularning tuzilishi va ishlash prinsipi aks etgan animatsiyalardan foydalanish ta'lim oluvchilarning mavzu yuzasidan chuqur bilim olishini ta'minlaydi (1-rasm).

1-rasm. Fotobatareyka tuzilishi va ishlash prinsipining animatsion namoyish etilishi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, fizika ta'limida qayta tiklanuvchi (muqobil) energiya, muqobil energiya manbalari, muqobil energiya manbalari qurilmalari, ulardan xalq xo'jaligida foydalanishning o'rni va muqobil energiya manbalaridan foydalanishning atrof-muhit ekologik sofligini saqlashdagi ahamiyatiga oid

kompetensiyalarni shakllantirish muhum ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu borada elektron darsliklar, virtual laboratoriya stendlari, multimedia, elektron didaktik vositalar ya'ni dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanish yaxshi samara berishi olib borilgan tadqiqotlar natijasida o'z isbotini topdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013 yil 1 martdagi "Muqobil energiya manbalarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-4512 sonli farmoni. www. lex. uz.

[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi qarori. www. lex. uz.

[3]. O'zbekiston Respublikasining qonuni. "Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida"gi O'RQ-539 son. 2019 yil 21 may. www. lex. uz.

[4]. S.Q.Qahhorov, H.O.Jo'rayev, "Fizika ta'limida geliotexnologiya" – Toshkent.: "Fan" , 2009.

[5]. S.Q.Qahhorov, H.O.Jo'rayev, N.M.Hamdamova. Ispolzovaniye uchebnix materialov po istochnikam alternativnoy energii v integratsii na urokax fizike. Innovatsii v nauki. Nauchniy jurnal. №5(93). Novosibirsk. 2019.

[6]. H.O.Jurayev. Ways of Using Educational Materials on Alternative Energy Sources at Physics Lessons. Eastern European Scientific Journal. –Düsseldorf, 2017.

CHET TILLARINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA SAMARALI O'RGANISH.

Rahimova Dilfuza

Andijon viloyati, Shahrixon tumani, 38-maktab o´qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi kunda yuqori kasbiy malakaning asosiy talablaridan biri chet tillarini mukammal bilish bo'lib qoldi. Xalqaro muloqot tillar o'rtasida yetakchi o'rinni egallab kelayotgan ingliz tilini o'rganishga alohida e'tibor berilayotgani ham bejiz emas. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ingliz tili o'qitish, o'rgatish ilmiy yondashuv asosida, davrtalablariga to'la javob bera oladigan yangi axborot-kommunikatsiya va pedagogik texnologiyalar joriy etilishi asosida yangi sifat darajasiga ko'tarilib bormoqda.

Kalit so´zlar: modellashtirish, konseptual asos, klassifikator, kasbiy adabiyotlar, metodik yondashuvlar, qo´shimcha matn.

Yurtboshimiz I.Karimov «Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch» nomli asarlarida ta'kidlanganlaridek: «Agar O'zbekistonimizni dunyoga tarannum etmoqchi, uning qadimiy tarixi va yorug' kelajagini ulug'lamoqchi, uni avlodlar xotirasida boqiy saqlamoqchi bo'lsa avvalambor bo'lajak buyuk yozuvchilarni, buyuk shoirlarni, buyuk ijodkorlarni tarbiyalashimiz kerak».

Demak, kasb-hunar kollejlarida ingliz tilida qo'shimcha matnlar o'qitish texnologiyasiniishlab chiqish va shu maqsadda kasbiy dasturlarni tuzish tamoyillarini amalga oshirishda, chet tillarni chuqur o'rganishga qaratilgan har bir ilmiy izlanishlarga alohida e'tibor zarur bo'ladi. Bu modellashtirilayotgan dasturda konseptual asosni oldindan belgilab olish demakdir. O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimiga ingliz tilida kasbiy qo'shimcha matnlar o'qitish texnologiyasiga ham yuqorida qayd etilgan vazifalarni hayotga tatbiq etish masalalarining bir qirrasi deb qarash mumkin. Mutaxassislar tayyorlash jarayonlarida ta'lim tizimi ustuvorligini, jumladan, chet tillar o'qitish yangi-yangi texnologiya-mexanizmlarini joriy qilishni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, tafakkurning ifodasi, xalqlar o'rtasidagi aloqa, ma'naviy va boshqa muloqotlar til orqali namoyon bo'ladi.

Bunday texnologiyalar ta'lim tizimida o'z aksini topishi chet tili o'qitish saviyasini o'stiradi. Chet tilida, jumladan, ingliz tilida mutoala qilish malakalarini shakllantirishga yordam beradi. Kasb-hunar kollejinig har bir kasbiy yo'nalishi bo'yicha, shuningdek,

ingliz tilini mukammal o'zlashtirganlarga istiqboldagi ehtiyojlarni belgilash bo'yicha tarmoqlar metodikasini yaratishimiz (bular Klassifikator, malakali tavsiflar va Davlat ta'lim standartiga muvofiq amalga oshiriladi) lozim.

Ta'lim va tarbiyani kelishish va ularning o'zaro bog'liqligi, uzluksiz ta'lim tizimida ingliz tilini o'zlashtirgan mutaxassislar tayyorlashda izchillikni ta'minlash bunda samarali shakllar va usullarni, yangi qo'shimcha matnlar o'qitish texnologiyasi metodikasini joriy etish va shu kabi boshqa ilg'or ta'lim uslublaridan keng foydalanish ijobiy natijalar garovidir.

Kasb-hunar kollejlarida mutaxassislar tayyorlanayotgan soha yo'nalishlaridan kelib chiqqan holda, ingliz tili o'qitish jarayonida qo'shimcha matnlar texnologiyasini qo'llash bo'lajak mutaxassislarni til o'rganish imkoniyatlarini oshiradi. Bunda muqobillik usullaridan
ham foydalanish mumkin, ya'ni boshqa davlatlarning ta'lim tizimidagi muqobil uslublarini qabul qilish yo'li bilan o'quvchi, talabalarga bo'lgan talabni qondirish, bashoratlashga yuqorida qayd etilgan barcha yondashuvlardan turli kombinatsiyalarda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Chet tilida munosabatlar shartlari nutq, qo'shimcha kasbiy matnlar o'rganishning ko'plab turlarini bilish davr talabi ekanligini ko'rsatib beradi. Boshqa tillar mohiyatini kamsitmagan holda, ayniqsa, ingliz tilida muloqot qilishda, nutqini tushunish mutolaa qilish va
yozish, nutqiy faoliyat amaliyotida, ixtisoslik, mutaxassisligi bo'yicha keng tarmoqli va kasbiy adabiyotlarni o'qishda ularga tushuntirish annotatsiyalar, tezislar, shuningdek, yozma axborot almashish jarayonlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati yaqqol namoyon bo'ladi va aniqlanadi. Metodist olimlarimiz, ta'kidlaganlaridek, talabalar matn mazmunini obrazga kirib ifodalash, matnda aks etgan voqelikni, unda ishtirok etayotgan personajlar fikrini bayonidan boshqa, o'z fikr-mulohazalarini ham suhbat mavzusiga qo'shimcha tariqasida bayon etishi, o'quvchini lug'at boyligini ortishiga ingliz tilida to'g'ri fikrlashga yordam beradi. Bunday uslubdan o'quv jarayonida to'g'ri foydalanilsa, o'zlashtirish bo'yicha ham, o'qitish muddatlari bo'yicha ham, ingliz tilini mukammal o'rganishda ham ijobiy natijalarga erishishga imkon

yaratiladi.

O'quv jarayoniga yo'naltirilgan qo'shimcha matn dasturlari qo'llanilishi ingliz tili o'qitish masalasini munosib ravishda hal etishga yaxshi imkon beruvchi metodik yondashuvlarning biridir. Bunday metodika asosida o'qitishga yondashuvlar hozirgi kunda milliy uslubiyatda keng tarqalib bormoqda.

Mana shu barcha yondashuvlar sof ko'rinishda emas, turli kombinatsiyalarda foydalanilgan holda namoyon bo'ladi. Ingliz tili o'qitishda bunday yondashuv e'tibordan chetda qolib ketmasligi zarurligini aytib o'tish muhim, chunki bu kabi yondashuv texnologiyasi

hisobiga boshqa texnologiyalarga qaraganda, qator o'quv masalalarini ancha muvaffaqiyatli hal etish mumkindir. Kasb-hunar kollejlarida ingliz tili darslarida nutqni rivojlantirish uchun kompyuter texnika vositalari, magnit disklaridan foydalangan holda, turli dasturlar asosida axborotni, matn mazmunini qabul qilish osonlashadi.

Qo'shimcha matn mohiyatidan kelib chiqib, kompyuter vositasida ta'limiy til o'rganish bo'yicha turli o'yin shaklida yaratilgan dasturlar vositasida tuzilgan kompozitsiyani yozib ko'rsatish yoki so'zlab berish taklif etilishi, yoki oldindan ajratib olingan rasmlar yordamida ma'lum vaziyatni yaratish so'ngra o'sha kompozitsiyani so'zlab berish kabilardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, matnning qismlari yoki matndagi mazmun bo'yicha suhbat o'tkazish nutqni rivojlantirish uchun foydalidir. Bunda o'quvchilarda olgan bilimlarini amalda qo'llashlari uchun so'z boyliklarini kengaytirish, izlanish faoliyatida ishtirok etish imkoniyatlari yaratiladi.

Matbuot, davriy nashrlar, ommaviy axborot vositalari materiallaridan foydalanib qo'shimcha matn mavzularini tayyorlash mumkin. Qiziqarli izlanishlar va ilmiy kashfiyotlar haqidagi matnlarni o'quvchilar qiziqish bilan o'rganadilar. Matnda tushunishga qiyin bo'lgan

qandaydir so'z birligi yoki iboralar bo'lsa, ularni o'quvchilar tushunib olishlariga yordam beradigan va bir muncha soddalashtirilgan sharkllarini ko'zda tutish lozim. Bunday ishlar natijasida o'quvchilar olgan bilimlarini amalda qo'llash, o'z bilim doiralarini kengaytirish hamda

izlanish jarayonida qatnashish uchun ularda imkoniyat paydo bo'ladi. Eng quvonarli tomoni til o'rganish bilan bir qatorda, talabalarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internetning beqiyos imkoniyatlaridan keng foydalanishga qiziqishlari ortadi.

Ingliz tiliga o'qitishda yangi g'oyalar, texnologiyalardan foydalanilgandagina rivojlanishga, taraqqiyotga erishish mumkin bo'ladi. Mashg'ulotlar jarayonida ularga amal qilinsa, yaxshi samara berishi shubhasizdir. Qo'shimcha matn o'qitish texnologiyasidan foydalanishdan maqsad, ta'lim olishda eng umumiy g'oyalar bilan o'quvchilarni tanishtirishdan iboratdir. Bu texnologiya shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni aks ettiradi, har bir o'quvchining
bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashlarigina emas, balki uning rivojlanish individual xususiyatlarini hisobga olgandagina unumli, ijobiy natijalarga erishish mumkindir.

O'qilgan qo'shimcha matnni tushunganligini tekshirishga mo'ljallangan mashqlar quyidagicha ifoda etilishi mumkin: Answer the questions on the text Tashkent. Savol-javob mashqlaridan o'qilgan matnni o'zlashtirilganini bilish uchun, foydalanilganda ayrim savollarni
soddalashtirish mumkin.

So'nggi paytlarda darsda bunday uslubdan foydalanishga e'tibor kuchaymoqda. So'nggi ilg'or metodikalarga tayanib, ingliz tili darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlari deb ularning nutqiy ko'nikmalarini shakllantirish va takomillashtirish, berilgan topshiriq bilan o'quv jarayoni
uslublari ma'lum tartibda nutqiy malakalarini rivojlantirishga oid mustaqil ishlarni tushunamiz.

Shunday qilib, chet tilini o'rganish hozirgi davr talabi ekan, o'sib kelayotgan yosh avlodga til o'rganishning yangi uslublarini, «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ga asoslangan holda ishlab chiqib, o'qish jarayoniga tavsiya etish olimlar, mutaxassislar oldida turgan dolzarb
masalalardan hisoblanadi. Iste'dodli yoshlarimizning o'z qiziqqan sohalarida yetuk mutaxassislar bo'lishlari uchun, avvalambor chet tilini jumladan, ingliz tilini mukammal bilishlari zarur. Demak, texnologiyalarni joriy qilish, o'qitish uslublarini davr talabiga

javob berishini ta'minlash pedagog-olimlarning kechiktirib bo'lmas asosiy vazifalaridir. Mutaxassislar tayyorlash va malakasini oshirish ham dolzarb ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar

1.Ishmuxammedov .G.J "Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari " T.2004
2.B.Ziyomuhamedov.Sh.Abdullayeva. "Ilg'or pedagogik texnologiya" T.2001
3.N.N.Azizho'jayev . Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. T.2002

*O. L. O`rinov**

Usmon Nosir umr yo`li va ijodiy merosi: tahlillar va tadqiqotlar

Annotatsiya

Ushbu maqola atoqli shoirmiz Usmon Nosirning qisqa va mazmunli umri va uning ijodiy merosi tadqiq qilingan. She`riyatidagi xalqchillik, yurt qayg`usi va iztirobi tahlil etilgan.

Kalit so`zlar: adabiy muhit, lirik qahramon, adabiyot

Abstract

This article examines the short and meaningful life of our famous poet Usman Nasir and his creative legacy. People's patriotism, country's sorrow and suffering in his poetry are analyzed.

Key words: literary environment, lyrical hero, literature

Usmon Nosir she'riyati, avvalo, hayotiyligi, jozibadorligi va isyonkorligi, ayni chog'da, sodda va ravonligi bilan kitobxon qalbidan chuqur o'rin olgan. Shundan bo'lsa kerak, shoir she'rlari hamon davralarda tez-tez yod aytiladi: 30-yillarda ko'zga ko'ringan va el og'ziga tushgan iste'dodli shoir Usmon Nosir 1912 yil 13 noyabrda Namangan shahrida dunyoga keldi. Yoshligi Qo'qondagi bolalar uyida o'tgan Usmon o'rta maktabni bitirgach, 1931 yildan boshlab Alisher Navoiy nomidagi Samarqand Pedagogika akademiyasining til va adabiyot fakul`tetida Amin Umariy, Adham Hamdamlar bilan birgalikda tahsil oldi.Usmon Nosirning ilk she'rlari maktabda o'qib yurgan vaqtlaridayoq matbuotda ko'rina boshlagan edi. Shoirning «Quyosh bilan suhbat» (1932), «Safarbar satrlar» (1932), «Traktorobod» (1934), «Yurak» (1935), «Mehrim» (1936) kabi she'riy to'plamlari, «Norbo'ta» va «Naxshon» dostonlari birin-ketin nashr qilindi.[23]

Usmon Nosir adabiyot olamiga ancha yosh paytlaridanoq qadam qo'ygan bo'lsa-da o'z so'zi va ovoziga ega yetuk ijodkor ekanligini isbotlay oldi. Shoirning har bir she'ri olovli qalbining ovozi o'laroq ijod ixlosmandlarining yurak-yuragigacha yetib borgani, millionlar dilida bir nur misoli balqiganiga tarixning o'zi guvoh. Nainki, o'z davri va ayni bugungi kun

---

* *O`rinov Odilbek Laziz o`g`li* – *O`zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi o`qituvchisi*

[23] *O'tkir Rashid. Adabiyot 8- sinflar uchun darslik majmua 2-qism.*

o‘quvchilari uchun ham uning ijodi ulkan ahamiyat kasb etadi. Taniqli adabiyotshunos olim, tarjimon va munaqqid Ibrohim G‘ofurovning quyidagi so‘zlari esa fikrimizning yaqqol dalilidir: “Usmon Nosiriy oldida bizning hech uzib bo‘lmaydigan so‘ngsiz qarzimiz bor. Har safar Usmon Nosirni xotirlaganda, har safar uning so‘zidan — she’rlari va dostonlaridan bahrador bo‘lganda, doim shu qarz moziydan uzatilgan bir qo‘l kabi odamning yelkasidan tutadi”

Uning «Norbo’ta»(1932) asarida O’zbekistondagi fuqarolar urushi mavzui, «Naxshon»da qardosh arman xalqi farzandlarining ozodlik uchun intilishlari kuylangan bo’lsa, antik dunyodagi qullar kurashi «Nil va Rim» kabi poetik asarlarida o’z aksini topdi. Usmon Nosirning «Yurak» she’ri shoirning insoniy xarakterini va ijodiy taqdirini o‘zida mujassam etgan she’rlar sirasiga kiradi. Shoir Yurak obrazini o‘zining ilhomi, ijodiy intilishlari, his-tuyg‘ulari, orzu-o‘ylarining mujassam timsoli deb biladi. Ya’ni uning Yurakka murojaati, aslida, o‘z shaxsiga, ijodiga murojaatidek yangraydi. Va bundan tashqari «Yo‘lchi» she’rini o‘qirkanmiz, chinakam muxlis ko‘ngli bir narsani aniq ilg‘aydi. U ham bo‘lsa, lirikqahramon —shoir ko‘pchilik oddiy odamlar singari yetishish mumkin bo‘lgan orzular ko‘yida yurgan odam emas. Uning talpingan manzili «murodga qasd qilib yugurish»ni talab qiladi. Bu manzillarga yetmoq hali ne-ne mehnatva g‘amni, qanchalar shiddatli bo‘ronlarni uning boshiga solajak... yana shunisi aniqkim, Inson bolasi yaralibdiki, qullikka, erksizlikka, mutelikka qarshi kurashib keladi. Tabiatan erk farzandi bo‘lgan shoir uchun o‘zidan minglab yillar ilgari o‘tgan insonlar qismati ham begona emas. U erksizlikning har bir qurbonini o‘z tug‘ishganiday ko‘radi, zolimlardan ularning xunini so‘raydi.[24] Mazkur she'r go‘yo Usmon Nosirning o‘zini kutayotgan og‘ir erksizlik, surgun zulmatlariga oldindan ko‘targan isyonidek yangraydi! .Usmon Nosir ham ijodida ana shuhaqiqat formulasini bergani,unga yechimni tarix va bugundan qidirgani kaltakbo’lib boshiga kulfat keltirdi.

Ham o’tmish, ham bugun,ham kelajak uning dilrabo she’rlariga mavzu bo’ldi.U o’tmishda zulm,istibdod iskanjasida ezilgan benavolar,qullarning fojiasini o’z davri tuzumi bilan qiyosladi. Farqni topolmagach, “Qiynalaman. Tirishaman. Hushim parishon”, - deya

---

[24] *Murodova M. Men – davrning kichik parchasi. ziyouz.uz elektron sayti // Fitna*

mahzunlanadi. Biz oldingi darslarimizda Usmon Nosir va u yashagan davr haqida bahslashgan edik. Ijodkor ruhiyatini ochuvchi,yangi bahslarga sabab bo'lguvchi yana bir ilhom hosilasi borki,usiz biz Usmon Nosir she'riyatini to'la anglay olmaymiz. Bu she'r umr bahorining 23-sida yozilgan bo'lib,u *(6 band; har bir band 14 misra, umumiy 84 satr)* "Nil va Rim"dir.UsmonNosirnafaqat adabiyotni, balki dunyo tarixi, falsafasi, san'atini ham chanqoqlik bilan o'zlashtirishga, buyuklarga ergashib ijod qilishga oshiqardi.Shu bois uning bitiklarida katta g'oyalar, badiiy tafakkurning erkin parvozlari, fikrning o'tkir yolqinlariyaqqol aks etardi.[25]

O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov Usmon Nosir haqida shunday deydi: "Usmon Nosir deganda biz kimni tushunamiz? U shunday iste'dod egasiki, bamisoli tekkan joyini kuydirguvchi olovdir. Usmon Nosir ulug' va abadiy she'riyatning diydasidan oqib ulgurmagan shabnamdir. U hali qahqahaga aylanmay lablarimizda manguga qotib qolgan nim tabassumdir. Uning she'rlari ko'z kabi tirik, jonli, tutquch bermasdir.

Biz Usmon Nosirni qadrlaymiz. Chunki u she'riyatning tabarruk, muqaddas dargohida anvoyi bir chaman, sira xazon bo'lmaydigan mo'jiza bog' yaratib ketdi" – Abdulla Oripov bildirgan ushbu ta'rifni dalillash maqsadida shoir tilidan aytilgan ushbu misrani keltiramiz:

Olovdek lovullab dil yonur,
Baxtliman janglarga yarasam.

Shoir dastlabki jumlada dilining olovdek lovullab yonishini aytadi, bu Usmon Nosirning naqadar jo'shqin, bitmas-tuganmas shijoat sohibi ekanining yaqqol dalilidir. Shuning uchun ham Abdulla Oripov Usmon Nosirga "Bamisoli tekkan joyini kuydirguvchi olovdir", deya ta'rif beradi. Ushbu she'rning ikkinchi misrasida esa Usmon Nosirning yurtiga, xalqiga, jamiyatga, insoniyatga naf'i, foydasi tegadigan bo'lsa, hattoki janglarga kirishni ham baxt deb sanaydi. Bu ham shoirning yuksak insoniy fazilatlarining yorqin ifodasidir. Fikrimiz davomi sifatida shoirning "Yurak" she'riga, o'z yuragiga murojaatiga e'tibor qaratamiz:

Itoat et!

---

[25] *МеждународныйнаучныйжурналNo3(100), часть1«Научный импульс» Октябрь, 2022.*

Agar sendan
Vatan rozi emas bo‘lsa,
Yoril, chaqmoqqa aylan sen,
Yoril! Mayli, tamom o‘lsam!

Bu she’rda Usmon Nosir hamisha erki o‘zida bo‘lgan yuragining jilovini o‘z qo‘liga oladi va itoat etishga undaydi, buning birdan bir sababi mavjud, u ham bo‘lsa vatan rizoligidir. Agarda vatan rozi bo‘lmasa, yorilib, garchi bu uning o‘limiga sabab bo‘lsa-da, chaqmoqqa aylanishiga rozi ekanligini ta’kidlaydi. O‘ylab ko‘rilsa, shoir nega yuragini chaqmoqqa aylanishini xohlaydi, nega yulduzga yoki shamolga emas, aynan chaqmoqqa? Chunki chaqmoq yarq etgan mo‘jiza hisoblanadi.[26] Usmon Nosir ham insonlar xotirasida xuddi o‘sha chaqmoqdek qolishni istaganligi anglashiladi. Shoirning istagi, shak-shubhasiz, amalga oshganligi esa hammamizga ma’lum.

Yoshligimning tarozisi beposangi,
Bir pallasi bahor toshi bilan og‘ir.
Sevinchim ko‘p, shodligim zo‘r … tilim biyron,
Qaysi umr shunday yoshlik ko‘rdi axir.

She’rda aytilganidek, yoshlik tarozisi kengroq ma’noda tushunilsa, umr tarozisining bir pallasi “bahor toshi” bilan og‘ir bo‘ladigan bo‘lsa, ma’lumki, ikkinchi tomonini unga qilingan nohaqliklar va iztiroblar yuki bosadi. Shoir tarozining ikkinchi tomonini unutib, “Sevinchim ko‘p, shodligim zo‘r… tilim biyron”, deya hayotdan roziligini aytib, shukrona keltiradi va “qaysi umr shunday yoshlik ko‘rdi axir”, deya o‘z fikrini isbotlaydi. Usmon Nosir she’rlari barmoq vaznida yozilgan bo‘lib, shoir barcha she’riy san’atlardan mohirona foydalanadi. Usmon Nosirning “Nil va Rim”, “Monolog”, “Yur, tog‘larga chiqaylik”, “Yurganmisiz birga oy bilan”, “Oydin kechalar…”, “Bolalaigim”, “Oq yuvib oq tarab…” nomli she’rlari ulkan poetik mo‘jiza sanalib, bashariyatni goh kulishga, gohida esa yig‘lashga majbur qiladi. Ba’zan iztiroblar olamiga cho‘ktirsa, ba’zan o‘yga toldirib, o‘zi bilan uzoqlarga olib ketadi.

Bu she'r o'quvchining tuyg'ularini hayajonga soladi. Hayajon kishini befarqlikdan xalos etadi. Kimnidir befarqlikdan qutqara bilgan she'r asl badiiyat namunasidir. Usmon

[26] https://zenodo.org/record. Rayhona Baxtiyorova

Nosirning «Yana **she'rimga»** asari uning ijodiy qiyofasini belgilaydigan she'rlar sirasiga kiradi. Ushbu she'rni sinchiklab o'qigan she'rxon shoirning shu xildagi asarlarni yozib, adolatsiz zamon talablariga bo'yin egmay, yosh jonidan judo bo'lganining sababini anglaydi. She'rda chinakam asar ulkan dardning mahsuli ekanligi juda chiroyli va lo'nda ifodalanadi:

O't bo'lurmish ishqi yo'q tanda?

Dardimsanki, she'rim, yaxshisan.

Usmon Nosirning fikricha, she'r ko'ngil ermagi emas. U «hayot shaxsi». She'rning o'z hayoti, o'z umri bor. O'z hayotiga ega she'rlar yaratish uchun shoir «saharda qon tupurish»ga ham rozi. «Nasimaga deganim» she'rida Usmon Nosir o'z maqsadini yuksak badiiy shaklda ta'sirchan bayon etadi. «Ko'p hali hayotda nasibam», - deb hisoblagan shoir o'zining oldida og'ir sinovlar turganligini sezadi. Shoirning xavotirli bashorati shunday ifoda etiladi:

Oldimda kutadir imtihon

Men og'ir janglarda bo'larman.

Nasima! Bu kungi issiq qon,

O, balki to'kilur... o'larman...

Kurashlarga tashna, janglarga tayyor, o'limdan ham qaytmas insonning otash qalbi tug'yonlari bu she'rda g'oyat ta'sirchan ifodalangan. Usmon Nosir Cho'lponni o'zining eng buyuk ustozi hisoblagan. Ularning she'rlarida anchagina ruhiy yaqinlik bo'lsa-da, tashqi o'xshashlik kuchli emas. Cho'lponning she'rlari - ancha mayin. Eng bezovta tuyg'ular, eng qahrli noroziliklar ham sharqona mayinlik va o'zbekona musiqavorlik bilan she'rga solingan. Usmon Nosirda boshqa holatni kuzatish mumkin. U qaynoq tuyg'ularni, po'rtanali ruhiy holatlarni kishini hayajonga soladigan tarzda aks ettiradi. She'r bitayotganda o'zini hadeb jilovlayvermaydi. Uning she'rlari o'z mualliflarining qanday odamligini ayon ko'rsatib turuvchi badiiy hujjatlardir.

Uning barcha she'rlarida, tarjimalarida kismat tilga kirgan satrlar, bandlar bor! Balki qismat uning qalbida juda erta tilga kirgandir. Lekin she'rlarida qismatning ovozi o'ttiz uchinchi yildan to'xtovsiz eshitila boshladi. Esingizdami, uning dastur she'ri «Yurak»dagi

so'nggi satrlar: «*Yoril, chaqmoqqa aylan sen, Yoril! Mayli tamom o'lsam!..*» Men buni qismat ovozi deb bilaman. Shoir o'z taqdirini bashorat qilishga o'tgan edi. Yoki mashhur «Monolog»ni eslang. Bunda barcha o'tli satrlar — qismat ovozi. Va ayniqsa: «*Ehtimolki, tamom qilmasdan — Umrim tugar…*» Chamasi, «Nil va Rim» ham boshdan-oyoq qismat sasi. «*Lampam yonur… yaralangan qanotdek og'ir O'y bosadi. Yuragimda go'yo sel yog'ar…*» Usmon Nosirning bu sirli she'rda Homer bilan bahslashuvi ham, Rim sahnasida gladiator bilan yo'lbars olishuvi ham, xalqning bu qonli manzaradan zavqlanishlari ham va nihoyat, «*Rim — o'yindan o'lim kutgan jinni teatr*» satri ham bari-bari o'z taqdiriga bashoratlar edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. S. Qambarova " Shoir o'lmaydi"
2. "Tafakkur" jurnali
3. МеждународныйнаучныйжурналNo3(100), часть1«Научный импульс» Октябрь, 2022.
4. O'tkir Rashid. Adabiyot 8- sinflar uchun darslik majmua 2-qism.-T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 29-bet.
5. Murodova M. Men – davrning kichik parchasi. ziyouz.uz elektron sayti // Fitna

Mahmudxo‘ja Behbudiyning iymon-e’tiqodga oid masalalarda o‘zining qarashlari

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy
talabasi Sodiqjonova Yoqutxon Azizjon qizi
yoqutxonsodiqjonova@gmail.com **+998977478580**

Annotatsiya: Ushbu maqola orqali siz Behbudiyning nafaqat jadid sifatida, balki adolatli Turkiston muftisi sifatida ko‘rasiz. Maqolada uning muftilik faoliyatida duch kelgan kamchiliklarni qanday to‘g‘ri yo‘l bilan haqqoniy tarzda hal qilganligini o‘qib bilishingiz mumkin.

Аннотация: Благодаря этой статье вы увидите Бехбуди не только как джадида, но и как справедливого муфтия Туркестана. В статье вы можете прочитать, как он правдиво устранил недостатки, с которыми столкнулся в своей работе муфтия.

Annotation: Through this article, you will see Behbudi not only as a Jadid, but also as a fair mufti of Turkestan. In the article, you can read how he truthfully resolved the shortcomings he faced in his mufti work.

Kalit so‘z: mufti, jadid, libos, diniy masala.

Ключевые слова: муфтий, джадид, одежда, религиозный вопрос.

Key words: mufti, jadid, dress, religious issue.

Mahmudxo‘ja Behbudiy asar va maqolalarini o‘rganish jarayonida o‘z davrida yoshlarning istiqbolini o‘ylab ilm olish yo‘lida jonkuyarlik bilan jadid zamondoshlari birla harakat qilar ekan, bu orada nafaqat yosh avlodga katta e’tiborini qaratgan, balki xalqning ongini noto‘g‘ri g‘oyalar ostida shakllanishida ogoh etish maqsadida diniy-ma’rifiy jabhalarda ham o‘zining yondashuvini tushunarli tarzda ommaga yetkaza olgan. Albatta, islom dini yuzasidan aniq va ishonchli dalil keltirmay turib butun xalq narida tursin, hatto bir musulmon kishini ham aytilgan so‘zlarga ishontirish bu - juda katta to‘g‘ri targ‘ibot hamda ko‘pgina diniy bilimni talab etadigan mas’uliyatli vazifadir.
Ma’lumki, ilm o‘z-o‘zidan ulkan ummonga aylanib qolmaydi. Buning uchun yillar mobaynida qilinishi kerak bo‘lgan yaxshigina mehnat va matonat talab qilinadi. Behbudiy ham kichik irmoqdan ulkan bir ummonga o‘tishiga qadar birin-ketin to‘siqlarni kechgani ayon. U 6-7 yoshlarida katta tog‘asi Muhammad Siddiqdan xat-savod chiqargach, otasi Behbudxo‘ja o‘g‘lini qorilikka tayyorlash maqsadida Qur’onni oz-ozdan yod oldiradi. Hamda u 3-4 yil ichida Mushafni to‘liq yodlash darajasiga yetadi. Buhbudiy shogirdi Hoji Muin ustozi to‘g‘risida quyidagicha bayon etadi. “Behbudiy afandi, yolg‘iz qoriliq bilan bilan qanoatlanmay, o‘zining tog‘asi mufti mulla Odil huzurida dars o‘qurga kirishdi. Arabiy sarf, nahfdan “Qofiya,, va “Sharhi mullo,, ni fiqhdan “Muxtasar ul-viqoya,, ning birinchi daftarini va

biroz “Hoshiya,, ni mazkur zotning halqai tadrisida o‘qudi. Hisob ilmini ham masohatgacha shul kishidan o‘rgandi...,, Orada, Mahmudxo‘ja ota-onasining judoligidan so‘ng o‘qishni tark qilib, turmush qiyinchiliklarini zimmasiga olib, tog‘asi Muhammad Siddiq huzurida mirzolik vazifasini bajara boshlaydi. U ikki yillik xizmati davomida qozilik ishlari bilan tanishib, muftilik uchun zarur bo‘lgan narsalarni o‘rganadi. Ikki yildan keyin tog‘asi qozilikdan bo‘shab ketgach, Behbudiy Kobud bo‘lusining qozisi mulla Zabirning qozixonasiga mirzolikka kirib, 1-2 oy o‘tmay muftilikka o‘tadi. U muftilik faoliyatini 1895-1896 yillardan boshlab, 1916- yilgacha shu lavozimda faoliyat olib borgan.

Samarqandlik jurnalist Nusrat Rahmat uzoq yillar davomida Buhbudiy hayotini, ayniqsa, uning muftilik faoliyatiga oid masalalarini o‘rganib kelish jarayonida “Mufti,, nomli maqolasi orqali Behbudiyning mufti sifatidagi faoliyatida sodir bo‘lgan g‘aroyib bir voqeani keltiradi. Unda Jomboyda bir ot o‘g‘risi bo‘lib, Panjikent qishloqlaridan ot o‘g‘irlab, Samarqand bozoriga olib borib sotar ekan. Ammo ko‘za kunda emas, kunida sinadi deganlaridek, o‘g‘rini jinoyati fosh bo‘lib, qozi o‘g‘rining qo‘lini kesish haqida hukm chiqaribdi. Behbudiy Jomboyning muftisi sifatida qozining shunday dahshatli hukm chiqarganiga e’tiroz bildirib, yaqinda bu jazo bekor qilinganligini tushuntiribdi. Hukmning bekor qilinishi o‘z obro‘siga soya tashlashi muqarrarligini sezgan qozi Qur’onning “Moida,, surasi 38-oyatini ochib, o‘qib beradi. Bu oyatda “O‘g‘ri erkakning ham, o‘g‘ri ayolning ham qilmishlariga yarasha jazo va Allohdan azob sifatida qo‘llarini kesinglar. Alloh qudrat va hikmat egasidir,, degan so‘zlar yozilgan ekan. So‘ng qozi buni bekor qilish mumkinmi? - deya so‘rabdi. Shunda Behbudiy o‘g‘rining qo‘llari kesilsa oqibati nimalarga olib kelishini tushuntiradi. Birinchidan uning mahalla-ko‘ydagi, qarindosh-urug‘lari orasidagi obro‘si yo‘qolibgina qolmay, g‘azab vs nafratga duchor bo‘ladi. Ikkinchidan, mehnat bilan shug‘ullanish imkoniga ega bo‘lmagani uchun hatto o‘ziga xizmat qilolmaydi va oila-a’zolariga tirik tovonga aylanadi. Mahmudxo‘ja shunday deb Qur’onning “Niso,, surasi 90- oyatini ko‘rsatadi. Oyatda “Alloh afv etuvchi, maxfirat qiluvchi bo‘lgan zotdir,, Qozi Behbudiyning bu so‘zlaridan keyin hukmning bekor qilinishiga rozi bo‘lgan ekan,,. Nusrat Rahmatning ushbu maqolasidan, Behbudiy muftilik faoliyati davomida beva-bechoralargagina emas, balki sharoit taqozosi tufayli jinoyat yo‘liga kirib qolgan kishilarga ham rahm-shafqat , muruvvat ko‘rsatadigan insonparvar mufti bo‘lganini anglashimiz mumkin.

Behbudiyning mufti sifatida xalq orasida adolatli sa’y-harakatlariga guvohi bo‘ldik. Vaholanki, uning jadid sifatida iymon-e’tiqodga oid maqolalarida ham omma ichida ba’zi bir ikkilamchi bo‘lgan masalalarga javoban misol va dalillar bilan o‘z qarashlarini bildirgan. Quyida uning “Kiyim va tashabbuh masalasi,, nomli maqolasida bir necha yildan beri ba’zi majlislarda ruscha forma kiyish va tashabbuh masalasi xususida uzun mubohasalar bo‘layotganligi yozilgan. Unda bir uzr sababli forma kiyganlar haqida akfor hukmlarni ba’zi payt ulamodan eshitilishi, hatto uyning tagini pol va ustuni tunuka qilganlarni yoki uy ichida stol-stul , surat kabi narsa qo‘yganlarni ham "qora,, ga chiqarganlar. Bu masalada Behbudiy zamon va madaniyat talabi tufayli forma kiymoqqa majbur qilinishi tabiiyligi va bu sababli odamni kofirga chiqarilishi musulmonlarning holiga mushkul bo‘lishini bayon qiladi. Behbudiy maqola davomida

agar biz bu kun o‘g‘limizni shahar maktabi va gimnaziyaga bermoqchi bo‘lsak yoxud bir necha yildan so‘ng Turkiston musulmonlaridan askar olinsa, u holda, albatta, ruscha forma, shapka kiymoq majburiy bo‘ladi deb aytadi. Va bunga qo‘shimcha tarzda zamonning o‘zgarishi bilan ba’zi rasm va odatlar doimo o‘zgarib turishi va bu o‘zgarish bobomiz hazrati Odam (a.s) zamonidan beri mavjud bo‘lib kelganligi, hamda shu rasm va odatlar ichida foydali , yaxshisi bo‘lganidek, yomon va zararligi ham borligi, ya’ni avvalgi zamonda isroflik to‘y, aza, bazmi javon kabi yomon odatlarimiz yo‘q ekanligi, keyinchalik paydo bo‘lib, biz uni qabul qilganligimiz to‘g‘risida mushohada qiladi. Shariat nuqtayi nazaridan kiyim va tashabbuh masalasini aholiga yana-da tushunarliroq bo‘lishi uchun bir necha misollar keltirib o‘tadi. "Ya’ni sobiq Misr muftisi ulamoyi shahir marhum Muhammad Abduh hazratlarining fatvosi zamirida “ishlapa,, va “shapka,, va boshqa Ovrupo kiyimlarini kiymoq shariati islomiycha hech bir zararli emasdir. Ya’ni shar’an mutlaqo durustdur. Buni inkor qiluvchilar, sunnati rasul, tarixi ummatdan xabarsiz odamlardir,, deydi. Yana qo‘chimcha qilib, "Rasulimiz sallallohu alayhi vasallam rumlar jubbasini, kisroyi taylasonlarini kiyubdurlar va ashobil kiromga ham shunday kiyimlar kiyganlari uchun hech narsa aytmabdurlar. Va “Sahihi Muslim,,da “Rasululloh sallallohu alayhi vasallam hind majusiylarning boshlarig‘a kiyadurgan ikki quloqli narsalarini kiygan,, ligi naql qilinganligini yozadi hamda so‘zining davomidan “ Demakki, “man tashabbaha,, dan murod “tashabbuh fil-libos val-hay’at,, emasdur. Yo‘qsa, payg‘ambarimiz va burung‘i dindoshlarimizning shunday bo‘lmoqlari lozim bo‘ladur,, deydi. Behbudiy qarashiga ko‘ra, agar kiyim kiyish umuri shar’iyatdan bo‘lsa edi, bu haqda payg‘ambarimiz aytib o‘tgan bo‘lardilar. Chunki bizlar kiyadigan liboslarning ko‘pi payg‘ambarimiz kiyishgan kiyimlarga o‘xshamasligini ta’kidlaydi. Behbudiy maqolasidagi oxirgi satrlar yuqorida sanab o‘tilgan misollarga aniq asos bo‘la oladi. Maqolani o‘qish so‘nggida jadid bobomiz qanchalik teran aqlga, o‘tkir xotiraga ega ekanligini ko‘ramiz. Albatta, diniy masalalar yoritilgan to‘g‘ri fikrlab, tushuntira bera olish chuqur bilim va mehnat talab qilinishiga yana bir karra iqroq bo‘ldik. Behbudiyning diniy-ma’rifiy qarashlari bungi kunda ham kundalik hayotimizdagi ayrim masalalarda as qotadi. Maqolani mutolaa qilish jarayonida odamzod hayotda neki bo‘lmasin ikki tomonlama ish yurutgan ma’qul. Ya’ni ham diniy, ham dunyoviy tomonan yaxshilab mushohada qilib bajarilgan ishning oxiri, albatta, ijobiy yakunlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1) Naim Karimovning Mahmudxo‘ja Behbudiy hayoti, faoliyati, taqdiri kitobi
2) Mahmudxo‘ja Behbudiy tanlangan asarlar 2-jild
3)https://saviya.uz

TALABA YOSHLARNING TAFAKKUR VA DUNYOQARASHINI RIVOJLANISHIDA INTELLEKT VA KREATIVLIKNING O`RNI.

Murodullayeva Dilbar Muxammadiyevna
O`zbekiston Respublikasi
Oliy va o`rta maxsus ta`lim vazirligi Termiz davlat universiteti psixologi

ANNOTATSIYA

Maqolada inson tafakkuri va dunyoqarashini rivojlanishiga xizmat qiladigan, turli vaziyatlarda original yechimlar taqdim qila oladigan qobiliyatlarning yuqori darajasi hisoblanadigan intellekt va kreativlikning o'zaro va o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ilmiy asoslarga tayangan holda fikr mulohaza bildirilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, kreativlik, ijodkorlik, aqliy qobiliyat, dezadaptatsiya, idrok, konvergent, divergent, omillar, tarkibiy qismlar, darajalar va ta'riflar.

ABSTRACT

The article discusses the scientific basis of interaction and the specificity of intelligence and creativity, which consists in a high level of ability to develop original thinking and worldview, to find original solutions in various situations.

Keywords:

intelligence, creativity, creativity, mental abilities, maladjustment, perception, convergent, divergent, factors, components, levels and definitions.

KIRISH

Mamlakatimizda ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash sohasida raqobatbardosh kadrni shakllantirish, ularni tayyorlash tizimi mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot istiqbollari, jamiyat ehtiyojlari, fan va texnika yutuqlaridan kelib chiqqan holda takomillashtirishga e'tibor qaratilgan. Kreativ fikrlaydigan yoshlar salohiyati va iqtidorini rivojlantirish, modifikatsiyalashgan ta'lim mazmuniga innovatsion yondashuvlar asosidagi texnologiyalarni kiritish lozimligi ta'kidlangan. Ta'lim oluvchilarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning samarali shakl, metodlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni

ta'minlovchi me'yoriy, moddiy texnik va huquqiy axborot bazasini yaratish kabi vazifalar belgilangan.

ADABIYOTLAR TAXLILI VA METODOLOGIYASI

Kreativlik atamasiga ilk bora 1922 yilda D.Simpson tafakkurning nostandart usuli, deb ta'rif bergan. Kreativlikni o'rganish bo'yicha Rossiyada A.M.Matyushkin, A.V.Petrovskiy, M.G.Yaroshevskiy, V.N. Drujinin kabi olimlar ish olib borganlar. Psixologiyada intellekt va kreativlikni aloqasini tushuntiruvchi 3 ta nazariya mavjudligini ta'kidlab o'tganlar. D.Veksler, G.Ayzenk, L.Termen, R.Stenberg va boshqalar intellekt va kreativlikni oliy darajadagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kretivlikning yuqori bosqichidir, ya'ni ijodkorlik intellektning hosilasidir. Gans Ayzenk kreativlikni qobiliyatning o'ziga xos ko'rinishi deb hisoblagan hamda kreativlik intellektning yuqori bo'lishi bilan belgilangan. V.Shterni, J.Piaje, D.Veksler va boshqa mualliflar ham intellektni insonlarni yangi hayotiy sharoitlarga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L.Vigotskiy, A.Leontev, D.Elkonin, O.Vasilchenko, E.Melkumova, V.Miretskaya, M.Suxomlinova, E.Emmanuel kabilarining ilmiy ishlarida shaxs ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. E.P.Torrance, N. Rogers, J.Purnell, P.Roberts, A.M.Galligan, Sh.Tatsuno kabi xorijiy olimlar esa shaxsning individual qobiliyatlari, ijodiy salohiyatini namoyon etish masalalari bo'yicha tadqiqot ishlari olib borgan. Ijodkor shaxsni tarbiyalashning umumpedagogik jihatlari respublikamiz olimlari O.Musurmonova, SH.SHaripov, SH.Mardonov, S.Nishonova, D.Ro'ziyeva, B.Xodjaev, D.SHaripova, M.Quronov, A.Nurmanov, S.Annamuratova va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. O'quvchi shaxsining kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik va akmeologik xususiyatlari E.G'oziev, M.Davletshin, D.Muxamedova, S.Safaev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

MUXOKAMA

Kreativlik – bu shaxsning yangi g'oyalarni yaratishi, tafakkurning an'anaviy sxemasidan chetga chiqib, o'ziga xos, original qarorlar qabul qilishga qodirligi. Intellektual qobiliyatlar – bu shaxsning ta'sirchanligi, predmetni idrok qilishining kuchliligi va yaxlitligi, u to'g'risida keng ma'lumotlarga ega bo'lish, tafakkur o'zgaruvchanligi va tezkorligi (tez,

xilma-xil, o'ziga xos), mantiqiy va savodli mulohaza yuritish, tizimli harakatlar, sintez-tahlilsintez, ijodiy ifodalay bilish, umumlashtirish va xulosalash, o'z fikriga ega bo'lish, ishni oxirigacha yetkazish, ishchanlik, o'z bilimlarini boshqalarga yetkaza olish kabi asosiy kreativ fazilatlar majmui bo'lib, nafaqat yuksak ijodiy rivojlanishni, balki umuman shaxs rivojlanishining muhim omili, har qanday faoliyatdagi muvaffaqiyatning garovi, kishilar bilan muloqot, kundalik faoliyatdagi yutuqlar omilidir. Kreativlik - bu insonni hayotga moslashishi emas, balki uni o'zgartirishidir. Kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan faoliyat, ya'ni idrok qilish, axborot materiallarini ijodiy tayyorlash, ularning turli joylarda ijtimoiylashtirish ta'lim oluvchilar uchun ahamiyatli bo'lib, bu ularning ehtiyojlariga mos keladigan, zarur o'quv faoliyati hisoblandi. Intellekt va kreativlik ko'nikmalari shakllangan yoshlar idrok qilish, ijodiy faollik, shakllangan intellekt, ijodiy potentsial, ijtimoiy-kommunikativ faoliyatga intilish, intellektual rivojlanish, takomillashishga intilishning kuchliligi bilan ajralib turadi. Ularda nafaqat ijodiy-intellektual, balki muloqot qilish, ijtimoiy faoliyatga intilish, ommaviy axborot vositalari, milliy va jahon madaniyatiga qiziqish, o'z bilimlari bilan o'rtoqlashish kabi kommunikativ qobiliyatlar ham shakllanadi. Bu qobiliyat egalarida oldindan sezish, rejalashtirish, mas'uliyat, qat'iyat, o'z-o'zini boshqarish, nazorat qilish kabi emotsional, intellektual va irodaviy xususiyatlar faollashadi. Zarur shart-sharoitlar ta'minlanganida, unda "o'z-o'zini baholash, individualligi va betakrorligi"ni ko'rish mumkin. Demak, kreativlikning tarkib topishi, estetik did, ma'naviy-axloqiy dunyoqarash; ijtimoiy faollikka ehtiyoj; turli tadbirlarda faol ishtirok etish; e'tirof etilish va ma'qullanishga ehtiyojning kuchayishi kuzatiladi.

Intellekt (lot. Intellectus – tushunish, aql) – aql, insonning fikrlash qobiliyati bo'lib, "anglash, tushunish degan ma'nolarda keladi. Tushunib yetish aqliy qobiliyatning mustahkam tuzilmasi hisoblanadi. Intellektni aqliy jarayonlar tizimi, muammolarni yechishning uslubi va strategiyasi, idrok qilish faolligini talab qiladigan vaziyatga individual yondashuvning samaradorligi, ya'ni, kognitiv uslub orqali tasavvur qilish mumkin. Bu aqliy jarayonlar, muammolar, turli masalalar va vaziyatlarni individual, samarali idrok qilish yo'li bilan faol hal qilish, ijodiy topshiriqlar va umuman "ijtimoiy madaniy hayotga samarali qo'shilish, muvaffaqiyatli moslashish qobiliyatidir". Intellektning bazaviy strukturalari quyidagilarga bog'liq: - insonning emotsional-irodaviy

xususiyatlari; - amaliy va nazariy o'zaro munosabatlar qobiliyati; - uning hayotiy sharoitlari va hokazo. Intellektning mazmuni individning tegishli ijtimoiy muhim faolligi, muhiti (o'qish, ishlab chiqarish va b.)ga bog'liq bo'lib, intellektual faoliyat – aqliy masala, vazifa va muammolarni yechish jarayonidir. Uning predmetli mazmunida emotsional tarkibiy qismlarning bo'lishi shart. Intellekt – tafakkur –tushunish, tushunib yetish – aqliy qobiliyatlar, "idrok qilish faoliyati jarayoni", tushunish, mulohaza qilish, aqliy xulosa chiqarish yordamida idrok qilish idrok qilish faoliyatining tarkibiy qismlari bo'lib, u shaxsdan "tushunish va fikrlash qobiliyati" ni talab etadi. Ma'lumki, intellekt va kreativlikning bir biri bilan bog'liq bo'lmagan juhatlari ham mavjud. Kreativlikning asosiy omili bu insonning dezadaptatsiyasi, ya'ni uni atrof olam va ijtimoiy muhitga moslasha olmasligida deb qaralgan nazariyalar ham mavjud. Ba'zi olimlar shaxsning kreativlik xususiyatini tashqi olam va insonlardan yolg'izlanish deya ta'rif berishgan. Aynan real olamga nisbatan dezadaptatsiyasi mavjud bo'lgan, ya'ni moslasha olmagan inson o'zidagi yolg'izlikni yengib o'tish uchun ijod qilish va yangilik yaratishga intiladi. A.Adlerning insondagi kreativlik o'zida mavjud bo'lgan noto'liqlik majmuini to'ldirish vositasi deya berilgan tavsifi ham aynan kreativlikning noodatiy ko'rinishini namoyon qilish deb e'tirof etish mumkin. Empirik tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, ijodkor qobiliyat egalari shaxsiy va emotsional sohada jiddiy muammolarga duch kelishadi. Tadqiqotlarda bu qobiliyat egalarining ta'lim muassasalarida erishayotgan natijalari ularning imkoniyatlaridan past ko'rsatkichda ekanligini ko'rish mumkin. Kreativlik va intellektni qarama-qarshi qo'ygan olimlardan yana biri Dj. Gilvord bo'lib, u o'z nazariyasini ikki xil tafakkur asosida, ya'ni, konvergent va divergent tafakkur asosida quradi. Konvergent tafakkur masalani yechishda mavjud barcha vositalarni tahlil qilib, ulardan yagona maqbulini tanlashdir. Konvergent tafakkur intellekt asosida quriladi. Divergent tafakkur - masalani yechishning turli variantlarini yaratishdan iborat tafakkur turidir. Divergent tafakkur - kreativlik asosida quriladi. Demak intellekt va kreativlik umumiy ko'rinishdagi ikki xil qobiliyatlar bo'lib, ularni ma'lumotlarni qayta ishlash jarayoni bilan bog'lash mumkin. Kreativlik insonda mavjud ma'lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularning cheksiz yangi tuzilmasini yaratishga javob beradi. Intellekt esa o'sha ma'lumotni real amaliyotda qo'llashga va atrof muhitga moslashishga javob beradi. Uchinchi nuqtai nazar egalari ham mavjudki, ular

intellekt va kreativlik o'zaro uzviy bog'langan ikki xil omil ekanligini asoslab ko'rsatishga xarakat qilishgan. SHaxsni markazlashtirigan bu psixologiya vakillari A.Maslau va boshqalar ijodiy qobiliyatni tan olishmagan. Ijodiy faollik shaxsda qobiliyatga qaraganda, ba'zi shaxsiy xususiyatlarni (qiziqish, tavakkalchilik) shakllantiradi. Lekin bu faollikning namoyon bo'lishi uchun shaxsda yuqori darajadagi intellektual qobiliyat mavjud bo'lishi kerak. Ularning fikricha, quyi intellektga ega bo'lgan kishi hech qanday kreativlikka ega bo'lmaydi. O'rta intellekt sohiblari o'rtacha kreativlik, IQ koeffitsenti 120 dan ortiq bo'lgan kishilar a'lo darajadagi kreativlikka ega bo'ladi. Evolyutsiya nuqtai nazaridan intellekt va kreativlikning o'zaro bog'liqligini tahlil qilib ko'rish mumkin. Bunda intellektni go'yo qolipga solingan, buyuk kashfiyotlarni yaratmaydigan moslashuvchi qobiliyat sifatida ko'rish mumkin. Unga qaytarish xususiyati xos bo'lib, psixologlar bu fikrni qo'llab-quvvatlamaydi. Sababi evolyutsion rivojlanish nazariyasida insoniyatning antropogenez rivojlanishning asosiy omili uni intellektining rivojlanishida, deb ta'kidlab o'tilgan. Olovni o'zlashtirish va qurollar yasash bunga misol bo'la oladi. Intellektni kreativlikdan yiroq qilish, shaxsdagi yaratuvchanlik, originallik kabi sifatlarni kreativlikka moslab qo'ymoqda. Kim birinchi bo'lib buyuk kashfiyotni, o'q-yoylarni yaratgan, kim olovni o'zlashtirish mumkinligini o'ylab topgan? Intellektmi? yoki Kreativlikmi? Agar kreativlik bo'lsa, unda intellekt qaerga ketdi. Demak, bunday mulohazalar intellektni insoniyatning texnik va ilmiy muvaffaqiyatlarini yaratishdagi o'rnini pasaytirmoqda. Ma'lumki, ba'zi insonlar aniq fanlar yo'nalishida, ba'zilar esa, ijtimoiy fanlar yo'nalishida qobiliyatga ega bo'lishadi. Yana yuqori darajadagi talantga ega bo'lgan rassomning oddiy matematik misollar oldida esankirab qolishini va ajoyib matematikni ozroq badiiy qobiliyatga ega bo'lishini kuzatganmiz. Buning izoxi tarzida aytishimiz mumkinki, insonlarda umumiy intellekt va ularni bir-biridan ajratib turuvchi o'ziga xos qobiliyatlar mavjud. Tadqiqotchi Spirmen bog'liq yelementlarning muvaqqat bog'lanishlarini kuzatib, malakaning umumiy yig'indisi, aqliy hulq-atvorga bog'liqligini asoslab bergan. SHu kungacha Spirmenning umumiy intellekt nazariyasi, ya'ni intellektni bir taraflama baholash nazariyasi ko'plab noroziliklarga sabab bo'lgan. Spirmendan farqli o'laroq Terstoun aqliy qobiliyatlarning 56 xil testlar, 7 ta klaster orqali baholashni joriy etdi. Terstoun insonlarni yagona shkala orqali baholamadi. U agar shaxs 7ta klasterdagi barcha masalani muvaffaqiyatli yechsa, u qolgan

barcha sohalarda ham xuddi shunday mavaffaqiyatga erishadi deb bilgan. Ular aqliy qobiliyatni jismoniy qobiliyat bilan taqqoslagan, uning fikricha, shtanga ko'tarish bo'yicha jahon chempioni yaxshigina figuristik sport turi bilash ham shug'ullanishi mumkin. CHunki undagi jismoniy tayyorgarlik shunga imkon beradi. 1980 yillarga kelib Spiremenning yagona intellekt nazariyasini va Terstounning akedemik qobiliyatlar nazariyalarini taqqoslash jarayoni kuzatilgan. Ularning fikricha, shaxs biror kognitiv sohada muvaffaqiyatga erishayotgan bo'lsa, demak u boshqa sohalarda ham xuddi shunday zafarlarga erishadi. Hayotga moslashishning asosiy omili shaxsdagi umumiy intellekt emas, balki qobiliyatlar bir-biriga ta'sir eta boshlashidadir. X.Gardner intellektni bir necha qobiliyatlar yig'indisi deb qaragan. U o'z tadqiqotlarini past qobiliyatli odamlarda o'tkazgan. Miyaning shikastlanishi bir qobiliyatni so'ndirishi mumkin, lekin qolgan qobiliyatlarga zarar bermaydi deb hisoblagan. Gardner o'z tadqiqotini bosh miyasi ba'zi qismlari fiziologik jihatdan shikastlangan insonlarda o'tkazgan. Ular ko'pincha intellekt testlaridan quyi ballarni egallashgan. Bu sindrom vakillarining ba'zilarida nutq rivojlanmagan. Lekin qo'shib ayirishni xuddi elektron hisoblagichday tezda hisoblay olish qobiliyatiga ega bo'lishgan. Ba'zilari, biror tarixiy kun bilan bog'liq sanalarni yoddan bilishgan. Bunday sindrom egalari hattoki badiy ijodda ham muvaffaqiyatlarga erisha olishgan. Yuqoridagi asoslardan foydalanib, Gardner shaxsda intellekt emas, balki bir necha xil ong mavjud degan fikrga kelgan. Umuman olganda shaxsda 8 xil ko'rinishdagi qobiliyat borligini aytib o'tadi. Agar shaxs biror sohada muvaffaqiyatga erishsa, demak u qolgan sohalarda ham yaxshi natijalarga erishadi deya ta'kidlagan. R. SHtenbegr, R.Vagner Gardner g'oyasini qo'llab-quvvatlagan holda, shaxsda aqlni 3 xil omili mavjudligini taxlil qilishgan: Masalani yechishda akademik malakaning mavjudligi. Bunday malakalarni aqliy testlardagi yagona to'g'ri javobni belgilash bilan baholanadi. 2. Amaliy intellekt kundalik hayotda atrof muhitga moslashish uchun muammolarning ko'plab yechimidan qulayini tanlashga yordam beradi. 3. Ijodiy aql. Bun tip vakillari notanish vaziyatlarda o'zining reaktsiyasini ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Mustaqil fikrlashning yuqori shakli bo'lmish ijodiylik muammosi chet el psixologiyasida juda chuqur o'rganilgan, bu asosan qobiliyatning kreativligi tarzida talqin qilingan. Bu ta'rifdan "ijodiy" deb foydalanmaslikning sababi ("create" - inglizcha "ijod qilish" demakdir), ijodiylik - bu

intellektual faollikning yuksak bosqichi, degan tasavvur paydo bo'lmasligi uchun “kreativlik” atamasidan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Psixologiyada kreativlik muammosi 1950 yillardan boshlab izchil ravishda o'rganilmoqda. Lekin “kreativlik” atamasini o'zbek tilida shartli ravishda “aqliy ijodiylik” deb atash ham o'rinli va uni mustaqil fikrlashning psixologik asosi sifatida o'rganish lozim. Shunday qilib, aqliy ijodiylik haqida mulohaza yuritilganda fikrlashning nostandartligi, uning mustaqilligi va “kreativligi” nazarda tutiladi. Kreativlikning ajratilishiga aqlning an'anaviy testlari va muammoni yechishning muvvafaqiyati o'rtasida bog'lanish yo'qligi haqidagi ma'lumot turtki bo'lgan. Bu sifat mohiyatan aql orqali berilgan ma'lumotlarni, qo'yilgan vazifalarni hal qilishda tezkor usul va har xil yo'sindan foydalanish qobiliyatiga bog'liqligini ifodalaydi. XX asrning 60-yillariga kelib, ijodiylikning 60 dan ortiq ta'rifi ishlab chiqildi. Ijodiylik ta'riflarini tahlil qilish orqali ularni quyidagi turlarga ajratish mumkin: - geshtaltik ta'rif (ijodiy jarayonni mavjud geshtaltlarni buzib, yaxshirog'ini tuzish sifatida ta'riflanadi); - innovatsion (yangi) ta'rif (so'nggi natijaning yangiligi bo'yicha ijodiylikni baholashga yo'naltirilgan); - estetik yoki ekspressiv (ijod qiluvchining o'zini-o'zi ifodalashga ahamiyat beruvchi); - psixoanalitik (ijodiylikni “U”, “Men” va “Ideal - Men” o'rtasidagi o'zaro munosabat deb ta'riflovchi); - muammoli (ijodiylikni masalalar yechish jarayoni deb aniqlaydigan, bunga J.P. Guilfordning “Ijodiylik - divergent qobiliyat jarayonidir”, degan ta'rifini ham mujassamlashtirish mumkin); - yuqorida ta'riflangan tiplarning birortasiga ham kirmaydigan har xil ta'riflarni kiritish mumkin (masalan, “umuminsoniy” bilimlar zaxirasini to'ldirish) va hokazo.

NATIJALAR

SHunday qilib, ijodiylik jarayoni bilan intellekt darajasi o'rtasidagi munosabat o'quvchilarning shaxsiy xislatlariga va ularning moslashuv usullariga ta'sir qiladi. Ijodiylik mezonlaridan biri bo'lgan nostandartlik bo'lib, Ye.P.Torrance noyob va original javoblar mohiyatan har doim ham mos tushavermaydi deb ta'kidlagan. Ko'pincha tushunchalarning mazmunini asoslanmagan ravishda aralashtirish holati ro'y beradi: ijodiy qobiliyat esa nostandartlik bilan bir xil deb qaraladi, nostandartlik originallik bilan, originallik esa sinaluvchilar guruhidagi noyob javoblar bilan aynan deb talqin etiladi. Nostandartlik originallikka nisbatan kengroq tushunchadir. Intellektual testlar shaxsdan konvergent

tafakkurni talab qiladi. Kreativ testlar esa divergent tafakkurni talab etadi. Sternberg va uning kasbdoshlari kreativlikning 5 ta komponentini ishlab chiqishga muvaffaq bo'lgan. 1. SHaxsdagi bilimning ko'pqirraligi. Qo'lga kiritilgan bilimlar g'oyalar ko'p bo'lishining asosi hisoblandi. Dunyoviy bilimlar qanchalik ko'p bo'lsa, ruhiyatdagi bo'limlar ham shunchalik ko'p bo'ladi. Hayotda muammolarni hal qilishda bilimlar qanchalik ko'p bo'lsa, uni hal qilish shunchalik oson bo'ladi.

2. Tasavvuriy tafakkur narsa va hodisalarini yangidan ko'rishga, ularni qayta yaratishga va bog'lashga imkon beradi. Muammoning asosiy elementini tasavvur qilib, uni o'zlashtirish va uni yangi bosqichga olib o'tish zarur.

3. Tavakkalchilik - yangi taassurotlarni qidirish. Buni ikki ma'noda ko'rish mumkin, tavakkal va muammoni yengib o'tishdagi qat'iylikda deb ko'rish mumkin. Bunday xususiyatga ega bo'lgan shaxslar orqaga qaytishdan ko'ra, yangi tajribaga ega bo'lishni afzal deb bilishadi.

4. Ichki motivatsiya majburlikdan ko'ra shaxsda murakkab masalani yechishda qiziqish va qoniqish hissini yuzaga keltiradi. Ijodkor shaxs masalaning muddatini, uning keltiruvchi daromadini va talabgorlari haqida o'ylamaydi. U butun e'tiborini masalani yechishdagi qoniqish hissi va stimuliga qaratadi. (Isaak Nyutondan "Siz bunday murakkab masalalarni qanday qilib hal qilgansiz" deb so'rashganda, u "Men bu muammo haqida tunu kun o'ylab yurganman " deb javob bergan).

5. Ijodiy muhit shaxsdagi ijodiy g'oyalarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Hamkasblar bilan ijobiy munosabat va ularni ko'magi shaxsdagi g'oyalarni kamol topishiga turtki bo'ladi. Lekin shuni ta'kidlab o'tish kerakki, ba'zi tadqiqotlarda ijtimoiy muhitning shaxsga salbiy ta'siri holati ham kuzatilgan. Masalan, amerikalik talabalarga insho yozish topshirig'i berilganda, ularga yozgan insholari o'zlarining kursdoshlari tomonidan tekshirilishi oldindan ogohlantirilgan. Boshqa guruhga esa faqatgina insho yozish aytilgan. Natijalarga ko'ra ogohlantirilgan guruh insholari yomon yozilgan, bu holatda ijtimoiy muhitning ijodkorlikka salbiy ta'sirini yaqqol ko'rish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, aqliy qobiliyatlarning shakllanishida ham irsiyatning, ham atrof muhitning roli muhim. Insonning dastlabki rivojlanish bosqichida irsiy omillar yetakchiroq bo'lib ko'rinadi, lekin yillar davomida, ayniqsa, aqliy qobiliyatlarning rivolanishiga atrof - muhit o'z ta'sirini ko'rsatib boradi. Uning keyingi rivojlanishi yoki so'nib borilishi atrof-muhitga bog'liq bo'lib qoladi. Aqliy qobiliyatning jinsiy farqlari mavjud bo'lib, ayollarning xotirasi erkaklarnikiga qaraganda kuchli ekanligini ko'rish mumkin. Erkaklarda esa matematik va fazofiy qobiliyatlar yaxshi rivojlanganligi aniqlangan. Intellekt so'zini talaffuz qilish bilan uni testlar orqali o'lchash tasavvur qilinadi, lekin mana shu testlar qanchalik haqiqatga yaqin ekanligini inobatga olish maqsadga muvofiq bo'ladi.

REFERENCES

1. Gafforov. Ya., Toshtemirova. S. (2020). Ways To Increase The Effectiveness Of Education In An Integrated Environment. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7(7), 647-655.

2. Toshtemirova S. A. (2020). Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida Uzluksiz ta'lim. 1 (86). - S.5

3. Jumagul Nomozovna Abduraxmanova, Saodat Abdurashidovna Toshtemirova.(2020). Innovatsion texnologiyalar va axborot madaniyatini shakllantirish pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri. Science and Education.1(7). 436-442

4. Toshtemirova, S. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), 151-156.

5. Abduraxmanova J. N. (2019). Tarix fanini o'qitish usullari va ularning samaradorligi Ta'lim, fan va innovatsiya. T.: 1(4), 35-39.

6. Toshtemirova, S. (2020). Ta'limda Chirchiq tajribasi. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 445-451.

7. G`afforov Ya.X. (2020). Methods for developing a system of teaching history and ibcreasing the effectiveness of teaching history.EPRA International journal of Multidisciplinary Research. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal. 27 (07), 8104-8111.

8. Toshtemirova, S.A. (2019). Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta'lim tizimini boshqarish. NamDU ilmiy axborotnomasi, 1(11), 361-367.

9. Mardonov, S., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of the Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 24(7), 8104-8111.

TA’LIM TIZIMI MUHIM – ISLOHOTLAR BOSQICHIDA

Boymurodova Zarifa Zokirovna,

zarifa1985@umail.uz

TDYU Uzluksiz ta’lim boshqarmasi uslubchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, professional ta’limni joriy etilishi, Adliya vazirligi yuridik texnikumlarining tashkil etish asoslari hamda ulardagi muhim afzalliklar yoritilgan bo‘lib, yuridik texnikumlarning qabul jarayonlari, yuridik texnikumlarda o‘qish jarayonini tashkil etilishi, bitiruchilarning oliy ta’lim bilan qamrovi, ularning bandlik masalasi, shuningdek rivojlargan xorijiy davlatlaring tajribasi va institutsional asoslarini shakllantirishga oid masalalar ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yuridik texnikum, xorijiy tajriba, KPI, professional ta’lim.uzluksiz ta’lim.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasiga ko‘ra har kim bilim olish huquqiga ega ekanligi belgilangan[27]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni 5-moddasida ham bilim olish huquqi mustahkamlangan bo‘lib, unga ko‘ra “Jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, har kimga ta’lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi”.[28].

Ta’lim sohasining asosiy vazifalaridan biri hisoblangan shaxsning bilim olish huquqini ta’minlovchi kafolatlar yuqorida qayd etilgan qonunlardan tashqari boshqa qonun hujjatlari, shu jumladan, “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonunining 23-moddasida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, unga ko‘ra bepul umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim olish hamda davlat ta’lim muassasalarida davlat grantlari doirasida bepul kasb-hunar va oliy ta’lim olish[29] kafolatlangan.

Ma’lumki, so‘nggi yillarda mamlakatimizda fuqarolarning ta’lim olish huquqi, shu jumladan, professional ta’lim tizimini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, boshlang‘ich, o‘rta va o‘rta maxsus professional ta’lim bosqichlarini joriy qilish orqali mehnat bozori uchun malakali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda mazkur

---

27 Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 40 б.
28 https://lex.uz/docs/-5013007
29 https://lex.uz/docs/-3026246

jarayonga ish beruvchilarni keng jalb qilish maqsadida yangi professional ta'lim muassasalarini tashkil etish orqali kadrlarning mehnat bozorida munosib o'rin egallashlari uchun qator ishlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida uzluksiz boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus professional ta'lim tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to'g'risida"gi hamda "O'zbekiston Respublikasining professional ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari professional ta'lim tizimini tubdan takomillashtirishga yo'naltirilgan muhim qadamlardan biri bo'ldi.

Bugungi kunda respublikamizda 704 ta professional ta'lim muassasalari (24 ta filiallar) mavjud. Ulardan 330 tasi kasb-hunar maktablari, 166 tasi kollej hamda 208 tasi tenikumlar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi "Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5812-son farmonining 2-bandi 4-xatboshisida oliy ta'lim tizimi bilan integratsiyalashgan o'rta maxsus professional ta'lim bosqichida kadrlar tayyorlaydigan, oliy ta'lim muassasalari huzurida faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalari ro'yxatiga muvofiq O'zbekiston Respublikasi adliya vazirligi tizimida Toshkent davlat yuridik universiteti huzurida 14 ta yuridik texnikumlar ning tashkil etilganligi respublika hududlaridagi yuridik kadrlarga bo'lgan ehtiyojni qoplashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasida yuridik ta'lim va fanni tubdan takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 5987-son Farmoni bilan yuridik texnikumlarga qabul parametrlari yuridik kadrlarga bo'lgan ehtiyojni monitoring qilish va prognozlashtirish elektron platformasini yaratgan holda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, turli mulkchilik shaklidagi tashkilotlar, shu jumladan tadbirkorlik sub'ektlarida joriy va istiqboldagi yuridik kadrlarga bo'lgan ehtiyojni hisobga olib, har bir hudud, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohalar kesimida tahlil qilish asosida shakllantirilishi, yuridik texnikumlarda kadrlarni maqsadli tayyorlash uchun to'lovni, ular tomonidan o'qishni tugatganidan so'ng, shartnomada belgilanadigan muddat davomida tashkilot-buyurtmachida uzluksiz ishlash majburiyatini qabul qilgan holda, amalga oshirishga haqli ekanligi belgilab berilgan.

Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan tuzilgan kelishuvlar asosida qo'shma ta'lim dasturlarini amalga oshirish hamda yuridik texnikumlarda qo'shma fakultetlar tashkil etish belgilaganligi xalqaro standartlar asosida yetuk yuridik kadrlar tayyorlash samaradorligining yanada oshirilishini ta'minlaydi.

Shuningdek, yuridik sohada professional kadrlarni tayyorlashni xalqaro standartlarga mos darajaga yetkazish maqsadida yuridik texnikumlarda kredit-modul tizimi (Kredit to‘plash va ko‘chirishning Yevropa tizimi) joriy etildi[30] .

Adliya vazirligi huzuridagi yuridik texnikumlarda bugungi kunda 4697 nafar o‘quvchilar tahsil olayotgan bo‘lib, ularning 2084 nafari sirtqi ta’limda o‘qishmoqda. Bu esa o‘quvchilarga amaliyot bilan ta’limni uyg‘un olib borishga imkoniyat hisoblanadi.

Yuridik texnikumlar o‘quvchilari va pedagog kadrlarini har tomonlama qo‘llab quvvatlash hamda raqobatbardosh kadrlar bo‘lib yetishishida Adliya vazirligi O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining Yuridik ta’lim va sud ekspertiza faoliyatini muvofiqlashtirish boshqarmasi hamda Toshkent davlat yuridik universitetining Uzluksiz ta’lim boshqarmasi tomonidan moddiy, uslubiy hamda metodik ko‘maklashib kelinmoqda.

Jumladan, yuridik texnikumlar uchun qator tanlovlar tashkil etib kelinmoqda. “Yilning eng yaxshi o‘qituvchisi”, “Huquqiy fanlar olimpiadasi”, “Eng iqtidorli o‘quvchi” “Jinoyat, fuqarolik, iqtisodiy va ma’muriy sud ishlari bo‘yicha namunaviy sud protsessi” tanlovlari bunga yaqqol misoldir. Mazkur tanlovlarda yuridik texnikumlarning eng iqtidorli o‘qituvchi va o‘quvchilari o‘z bilimlarini sinab ko‘rishga o‘z navbatida, o‘z ustida ishlashlariga juda katta turtki bo‘lmoqda.

Yuridik texnikum pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining o‘qitish shakllari va uslublarini takomillashtirish maqsadida tinglovchilar uchun ishdan ajralmagan holda dasturlarni masofaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘zlashtirish imkoniyati yaratilgan. Hozirgi kunda ularni darsdan bo‘sh vaqtlarida amaliyot bilan bog‘lash maqsadida vazirlik va hududiy adliya organlari hamda huquq tartibot organlarida stajirovka o‘tash tartibini joriy etish yuzasidan tegishli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, TDYUda ishlab kelayotgan xorijiy mutaxassislar, o‘qituvchi va olimlarni ham respublikadagi barcha yuridik texnikumlarning o‘quv jarayoniga jalb etgan holda professional ta’lim sohasida xalqaro hamkorlikning samarali yo‘lga qo‘yish bo‘yicha zarur choralar ko‘rilmoqda.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash zarurki, yuqorida bayon etilgan mamlakatimiz professional ta’lim tizimida shiddat bilan amalga oshirilayotgan barcha islohotlar fuqarolarning ta’lim olishga, shuningdek uzluksiz ta’lim jarayoniga qamrab olishga, ularning yetuk mutaxassis sifatida davlatga, jamiyatga hamda oilasiga kerakli kadrlar bo‘lishiga qaratilgan islohotlar ekanligining yaqqol dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

---

[30] https://lex.uz/docs/5450923

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 40 б.
2. https://lex.uz/docs/-5013007
3.https://lex.uz/docs/-3026246,
4. https://lex.uz/docs/5450923

XALQARO TURIZM TERMINOLOGIYASINING INGLIZ TILIDAN O‘ZBEK VA LITVA TILLARIGA TARJIMA USULLARI

Qudratov G‘ayratjon Suyunovich
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. Xalqaro turizm terminologiyasi tahlili olib boriladi. Uni ingliz tilidan o‘zbek va litva tillariga tarjima qilish usullari ko'rib chiqildi.

Tadqiqot materiali UNWTO Jahon sayyohlik barometrining (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) 2020-yil iyuldagi ingliz tilidagi matnlari. Ushbu matnlar tufayli biz xalqaro turizm terminologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari va uni ingliz tilidan o‘zbek va litva tillariga tarjima qilish yo‘llari bilan tanishdik.

Turizm ayrim mamlakatlarda, ayniqsa janubda daromadning yetakchi tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Xalqaro turizmni rivojlantirish, mahalliy va xorijiy kompaniyalar o‘rtasidagi hamkorlik bevosita atamalarni tarjima qilishni, soha terminologik lug‘atlarini tuzishni taqozo etadi.

Madaniyatlararo va tillararo muloqot uchun ekvivalentlik asosiy fundamental element hisoblanadi. Biroq turizm atamalarini tarjima qilishda asl nusxaning mazmunini to‘g‘ri yetkazish qiyin. Ushbu so'zlarni tarjima qilish uchun olimlar tarjimada keng yoki tor yondashuvdan foydalanadilar. Keng yondashuv eng ommabop hisoblanadi, chunki u turizm tushunchalarini ham, turli muassasalar, xizmatlar va reklama matnlarini ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: xalqaro turizm terminologiyasi, tarjima usullari, tarjima transformatsiyalari, qarz olish, o'tkazib yuborish, qo'shish, tavsifiy tarjima, grammatik o'zgarishlar.

Summary. The analysis of international tourism terminology is carried out. The ways of translation of its from English into Uzbek and Lithuanian translation are considered. The research material is the texts of the UNWTO World Tourism Barometer (United Nations) dated July 2020 in English. Thanks to these texts, we got acquainted with the specifics of international tourism terminology and the ways of its translation from English into Uzbek and Lithuanian.

Tourism is one of the leading components of income in some countries, especially in the south. The development of international tourism, cooperation between domestic and foreign companies directly require the translation of terms and compilation of industry terminological dictionaries.

For intercultural and interlingual communication, equivalence is the main fundamental element. However, when translating tourism terms, it is difficult to accurately convey the content of the original. To translate these words, scientists use a broad or narrow approach to translation. The broad approach is the most popular, because

it includes both tourism concepts and names of various institutions, services and advertising texts.

Keywords: international tourism terminology, translation methods, translation transformations, borrowing, omission, addition, descriptive translation, grammatical transformations.

Hozirgi kunda mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi borasida juda koʻplab ishlar olib borilmoqda. Jumladan, iqtisodiyot rivojining asosiy boʻgʻinlaridan biri boʻlgan turizm sohasida ham jadal oʻzgarishlarning guvohi boʻlyapmiz. Muhtaram Prezidentimizning bugungi kunda turizm sohasiga oid chiqarayotgan qaror va farmonlarini bu boradagi kamchiliklarni toʻldirishga va turizmni mamlakat miqyosiga olib chiqishga katta tashlangan qadamlar desak mubolagʻa qilmagan boʻlamiz. Fikrimizning isboti sifatida, Prezidentimizning "Oʻzbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni taʼminlash chora-tadbirlari toʻgʻrisida"gi farmoni, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 16-avgustdagi "2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish boʻyicha 1-navbatdagi chora-tadbirlar toʻgʻrisida"gi qarori turizm sohasida qilinayotgan ishlarni yangi bosqichga koʻtardi.

21-asrning boshlarida oʻzbek tadqiqotchilari jamiyatining turizm sohasiga qiziqishi sezilarli darajada oshdi, bu faol ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq. Bugungi kunga qadar tilshunoslik sohasida turizmning lugʻat va terminologiyasini tahlil qilishga bagʻishlangan yetarli miqdorda asarlar nashr etilgan.

Turizm terminologiyasini ham keng, ham tor maʼnoda koʻrib chiqish mumkin.

Tor ma'noda turizm terminologiyasi turizm industriyasidan turizm faoliyati bilan bog'liq so'zlarni o'z ichiga oladi.

Ilmiy lingvistik adabiyotlarda turizm terminologiyasini keng maʼnoda izohlash koʻproq uchraydi. B.Osadinning fikricha, "turistik lugʻatdan foydalanish sohasi ham haqiqiy terminologik tizimni, ham yoʻl-yoʻriqlar, broshyuralar, reklama shiorlari va hokazolardagi turli xil yozma matnlarni oʻz ichiga oladi". [2, 45-bet].

Maxsus leksikografik nashrlar orasida M.B.Birjakov va V.I.Nikiforov [1] tahrirlari ostidagi "Xalqaro turizm atamalarining katta lugʻati" alohida oʻrin tutadi, unda atamalar ingliz tilida, talqini esa rus tilida berilgan. Ushbu lug'atning maxsus turizm lug'ati 17 tematik guruhga bo'lingan.

Turizm atamalarini tarjima qilishga kelsak, ularni tarjima qilishning to'rtta asosiy usuli mavjud:

1) mamlakatning madaniy va til an'analariga mos keladigan funktsional ekvivalentdan foydalanish;

2) soʻzma-soʻz tarjima;

3) asl tildan oʻzlashgan terminlar;

4) neologizmlarning yaratilishi.

Funktsional ekvivalentni tanlash tarjimaning eng maqbul usuli hisoblanadi. Misol uchun, *“so'nggi daqiqali sayohatlar”* atamasi Buyuk Britaniyada *"Late deals"* atamasi, AQShda *"Last-minute specials"* atamasi, Litvada esa *“Paskutinės minutės specialieji pasiūlymai”* atamasi bilan beriladi.

Kalka (boshqacha aytganda, so‘zma-so‘z tarjima) quyidagi turlarga bo‘linadi: strukturaviy va semantik.

Semantik kalkalash atamalarning semantikasi har ikki til uchun umumiy bo‘lgan, lekin manba tilda yaratilgan atama tuzilishi asl til me’yorlariga, atama tilidagi atama tuzilishi esa atama tiliga mos keladigan usulda va bu til normalaridir. Masalan, inglizcha *“Niche tourism”* atamasi o‘zbek tiliga *“Nish turizmi”* atamasi va litva tiliga *“Nišinis turizmas”* bilan tarjima qilinadi [5, 172-b.].

Strukturaviy kalkalashda leksik birlikning tuzilishi ushbu birlik bilan birga tarjimada ham olinadi. Masalan, *skyscraper - osmono'par bino - dangoraižis, package tour – sayohat paketi – kelionių paketas.*

Shuningdek, atamalarni tarjima qilishning eng keng tarqalgan usuli bu o‘zlashmalardir. O‘zlashmada atamaning tuzilishi, semantikasi va shakli asl tildan butunlay o'zlashtiriladi. O‘zlashmaga misol qilib, *charter (charter, chartija), ski-pass (ski-pass, slidinėjimo pasas), shartnoma (contract, kontraktas)* va boshqalar kabi atamalar mavjud.

Turizm sektorining yuqori ixtisoslashgan lug'ati bir necha guruhlarga bo'lingan:

1) ingliz tilidan olingan, ilgari o‘zimizda bo'lmagan voqelik faktlari va hodisalarini bildiruvchi atamalar. Ingliz tilining butun dunyo bo'ylab faoliyatning turli sohalarida tarqalishi tufayli turizm atamalarini ushbu tildan olish tendentsiyasi mavjud. Bu kalkalash usuli orqali o‘zlashmalarda *(guaranteed rooms - kafolatlangan xonalar - kambariai garantuoti, business trip - xizmat safari - komandiruotė, all inclusive - hammasini hisobga olgan holda - viskas įskaičiuota),* transkripsiya va transliteratsiya *(tour – tur - turas, buyer - bayer (xaridor) - pirkėjas, duty-free - dyuti-fri (bojsiz) – djuti-fri (parduotuvė be mokesčių)* o'z aksini topdi [5, 173-bet].

2) umumiy globallashuv jarayoni va taraqqiyotning tezlashishi, shuning uchun yanada moda va nufuzli narsalarga intilish tufayli o‘zbek va litva tillaridagi mavjud tushunchalarga murojaat qilish uchun ingliz tilining yangi atamalari o‘zlashtirilmoqda. Bu guruhda *price-list – preyskurant – kainoraštis, service – xizmat ko‘rsatish – servisas, monument – yodgorlik – monumentas* kabi tanish leksik birliklarni uchratish mumkin [5, 173-b.].

Asosiy natijalar

Xalqaro turizm terminologiyasini aniqlash uchun Jahon sayyohlik tashkiloti Barometri matnlaridagi atamalar tahlilidan foydalanildi.

Barometr matnidan ba'zi misollar:

1. *Balance of payments (BOP) - to'lov balansi - mokejimu balansas.*

Lug'atga ko'ra, *balance of payments* «the difference between the money that a country receives from exports and the money that it spends on imports» degan ma'noni anglatadi [10]. Bu atama iqtisodiy bo'lsa-da, turizm sanoati va uning moliyaviy tarkibiy qismlari bir-

biri bilan chambarchas bog'liqligini unutmaslik kerak, shuning uchun bu atamani turizm shartlariga kiritish mumkin.

2. *Lockdown - lokdaun – izoliacija*. Lug'atga ko'ra, bu atama quyidagi ta'rifga ega: «a period of time in which people are not allowed to leave their homes or travel freely, because of a dangerous disease» [10]. 2020 va 2022 yillar oralig'ida odamlar erkin sayohat qila olmadi, bu esa turizm sohasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

3. *Tourism flow - sayyohlik oqim - turizmo srautas.*

Tourism flow iborasi sayyohlik yoki turistik oqim deb tarjima qilingan bo‘lib, turistik atamalar lug‘atiga ko‘ra ingliz tilidagi *visitor flow* ham shunga teng [6].

4. *Destinations - sayyohlik yo‘nalishlari - paskirties vietos*. Lug‘atdagi *destinations* atamasi quyidagi ta’rifga ega: «the place where someone is going or where something is being sent or taken» [10], ya’ni manzil, harakat yo‘nalishi. Tarjimada aniqlovchi qism qo'shilgan, bu biz ayniqsa turistik yo'nalishlar haqida gapirayotganimizni ko'rsatadi.

5. *Destination countries - kirish turizmini qabul qiluvchi davlatlar - paskirties šalys.*

Bu atama tavsifiy tarjima yordamida tarjima qilingan. Inglizcha-o‘zbekcha lug'atlardan birida siz ushbu atamaning quyidagi tarjimalarini topishingiz mumkin: *sayyohlik yo‘nalishi mamlakati, tashrif buyurgan mamlakat* [6]. Litva tiliga *paskirties šalys* atamasi bilan tarjima qilinadi.

6. *Visitors - tashrif buyuruvchilar - lankytojai.*

Bunday holda, ekvivalent tanlanadi. Lug'atda bu atama quyidagi ta'rifga ega: «someone who visits a person or place» [10].

7. *Passenger transport - yo'lovchi tashish - keleivinis transportas.*

Bu atama o‘zbek tiliga “yo‘lovchi tashish” deb tarjima qilingan. Ushbu iborani tarjima qilish jarayonida ekvivalent almashtirish usuli qo'llanilgan.

8. *Shopping - xarid qilish (shopping) - apsipirkimas.*

Ushbu atamani o‘zbek tiliga tarjima qilishda ekvivalent almashtirish *(xarid qilish)*, shuningdek o‘zlashma *(shopping)* usuli qo'llaniladi. Bunday holda, ishlatilgan ikkala texnikani ham o'rinli deb hisoblash mumkin, chunki ularning ikkalasi ham aytilganlarning mohiyatini to'liq ifodalaydi.

9. *International tourism – xalqaro turizm - tarptautinis turizmas.*

Bu atama o‘zbek tiliga ekvivalent almashtirish sifatida tarjima qilingan. Oldingi atamadan farqli o'laroq, uning ekvivalenti ham bor, bu ibora batafsil tavsifiy tarjimaga muhtoj emas, chunki uning ekvivalenti manba matnining ma'nosini to'liq ifodalaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqotda xalqaro turizm atamalari va ularni ingliz tilidan o‘zbek va litva tillariga tarjima qilish yo'llari ko'rib chiqildi. Bu atamalar BMT Jahon sayyohlik tashkiloti Barometr matnidan olingan.

Turizm terminologiyasini izohlashda ikkita yondashuv mavjudligi aniqlandi: keng va tor. Eng mashhuri keng yondashuvdir, chunki turizm termini bilan birga turli muassasalar,

xizmatlar va reklama matnlari nomlari kiradi. Turizm terminologiyasi sayohat, dam olish va boshqalar bilan bog'liq juda ko'p atamalarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro turizm terminologiyasini tarjima qilishda ko'p hollarda ekvivalentni tanlash usuli qo'llaniladi.

O‘zbekistonda turli xil sayyohlik yo'nalishlari rivojlanganligi sababli, o‘zbek tilida professional lug'at allaqachon shakllangan. Ko'pgina atamalar uzoq vaqtdan beri adekvat tarjima variantiga ega, shuning uchun ularni tarjima qilish faqat leksik ekvivalentni tanlashni talab qiladi. Shunga qaramay, turizm sanoati doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, yangi realiya va atamalar paydo bo'lmoqda, bu esa kelajakda tarjimaning yangi usullarini yaratishga, o‘zbek tilida ekvivalentlar va neologizmlarni izlashga olib keladi.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati

1. Birzhakov M.B. Bol'shoj glossarij terminov mezhdunarodnogo turizma [The Great glossary of terms for the international tourism] / M.B. Birzhakov, V.I. Nikiforov – SPb: Gerda, 2006. – 936 p. [in Russian]
2. Moshnyaga E.V. Glossarij turistskix terminov: slovar' anglo-russkix i russko-anglijskix sootvetstvij [Glossary of tourist terms: dictionary of English-Russian and Russian-English correspondences] / E.V. Moshnyaga – Ximki: Rossijskaya mezhdunarodnaya akademiya turizma, 2019. – 457 p. [in Russian]
3. Superanskaya A.V. Obshhaya terminologiya: Voprosy' teorii [General terminology: Questions of theory] / A.V. Superanskaya, N.V. Podol'skaya, N.V. Vasil'eva – M.: Editorial URSS, 2003. – 248 p. [in Russian]
4. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (Lingvisticheskie aspekty') [Translation Theory (Linguistic Aspects)] / V.N. Komissarov – M.: Vy'sshaya shkola, 1990. – 253 p. [in Russian]
5. Osadin B.A. Delovoj turizm v Rossii [Business tourism in Russia]. / B.A. Osadin // Turizm: praktika, problemy', perspektivy' [Tourism: practice, problems, prospects]. – 2000. – № 2. – p. 45. [in Russian]
6. Zagorovskaya O.V. Dinamicheskie processy' razvitiya leksiki tematicheskoj sfery' «Turizm» v russkom yazy'ke novejshego perioda [Dynamic processes of development of the vocabulary of the thematic sphere "Tourism" in the Russian language of the newest period]. / O.V. Zagorovskaya // Izvestiya Voronezhskogo 182 gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [News of the Voronezh 182 State Pedagogical University]. – 2016. – № 1. – p. 164-168. [in Russian]
7. Mironova V.G. Terminologiya mezhdunarodnogo turizma i problemy' ee perevoda [Terminology of international tourism and problems of its translation]. / V.G. Mironova // Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta [Bulletin of the Vyatka State University for the Humanities]. – 2012. – № 2. – p. 171-174. [in Russian]

8. Velichko I.V. Specifika leksicheskogo korpusa tekstov tematicheskoj sfery' «turizm» [Specificity of the lexical corpus of texts of the thematic sphere "tourism"]. / I.V. Velichko // Actual problems of theoretical and applied linguistics; – Ul'yanovsk: UlGTU, 2009. – p. 19-20. [in Russian]

9. Reformatskij A.A. Termin kak chlen leksicheskoj sistemy' yazy'ka [The term as a member of the lexical system of the language]. / A.A. Reformatskij // Problems of Structural Linguistics; – M.: Nauka, 1968. – p. 103-125. [in Russian]

10. UNWTO World Tourism Barometer [Electronic source] // UNWTO World Tourism Barometer. – 2020. – №4. – URL: https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometerrus.2020.18.1.4. (accessed: 18.07.22)

11. Cambridge Dictionary [Electronic source] // Cambridge Dictionary. – 2022. – URL: https://dictionary.cambridge.org/. (accessed: 18.07.22)

Mahmudxo'ja Behbudiyning ta'lim va ma'rifatchilik yo'lidagi harakatlari

Axmadaliyeva O'iloy Jamoliddin qizi
O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti talabasi.

Annonatsiya: Ushbu maqolada yetuk jadid namoyondasi Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik va milliy ozodlik yo'lida amalga oshirgan harakatlari hamda g'oyalari haqida fikrlar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье описываются действия и идеи Махмудходжи Бехбуди, представителя модернизма, на пути просвещения и национального освобождения.

Annotation: This article describes the actions and ideas of Mahmudhoji Behbudi, a representative of modernism, on the path of enlightenment and national liberation.

Kalit so'zlar: mufti, jadid, libos, risola, diniy masala, madaniyat.
Ключевые слова: муфтий, культура, джадид, одежда, религиозный вопрос.
Key words: mufti, jadid, culture, dress, religious issue.

Tarix beshafqat jarlikdir. Eng sara ma'rifat namoyondalarini ham, ularga hamisha bir to'siq qurgan muxoliflarni ham jimgina bag'riga oladi. Bundan yigirma yil avval bitib, tarixga aylangan yigirmanchi asrning haqiqiy oftobi bo'lmish jadid namoyondalari istiqlol yo'lida qo'lida eng buyuk qurol – ma'rifat bilan kurashdilar. Xususan, jadidchilik haqida gap ketganida bu harakatni boshlab bergan fidoyi inson Mahmudxo'ja Behbudiy haqida fikr yuritmaslikning iloji yo'q. Yirik adabiyotshunos olim, jamoat arbobi Naim Karimovning "Mahmudxo'ja Behbudiy" nomli risolasida Behbudiyning hayoti, faoliyati va taqdiri borasida so'z yuritiladi va uning ona Turkiston ozodligi yo'lidagi harakatlari haqida muhim ma'lumotlar keltirilib, tahlil qilinadi. Ushbu kitob orqali biz nafaqat Behbudiy shaxsi haqida balki, o'sha davr Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy vaziyat, jadidchilik harakatining yuzaga kelishi haqida ham bilib olamiz.

Ushbu risola ikki qism ("Marifat bog'ining bog'boni", "Zulm saltanatining qurboni")dan tashkil topgan bo'lib, muallif asarga to'g'ridan to'g'ri qo'l urishdan avval, Mahmudxo'ja Behbudiyning o'rganilish tarixi va uning natijasida yaratilgan ilmiy asarlar bilan yaqindan tanishadi. Bu haqda ma'lumotlarni, xususan, birinchi qismda "M. Behbudiyning hayoti va o'rganish tarixiga bir nazar" sarlavhasi ostida keltirib o'tadi.

Muallifning ta'rifi bilan aytganda: "Behbudiy hazratlarining hayot sahifalarini varaqlagan kishi u kishiga nisbatan rahm-shafqat hislariga to'lib, piyrovardida ichi zaharli havoga to'lgan shishadek portlab, yonib ketishi hech gap emas". Chunki boshqa ma'rifatparvarlar singari bu siymoning ham umr yo'llari qator to'siqlar-u qiyinchiliklarga to'la edi. Daraxtni chopgan ham o'z tanasidan soplangan boltadir deganlaridek, Behbudiy

ham tashqi kuchlar bir chetda qolib, ona yurti vakillari tomonidan ham qattiq fitnalarga uchragan. Misol uchun olsak, Birinchi qismda “Bir fitna tarixi” sarlavhasi bilan berilgan bo‘limda behbudiyshunoslar tomonidan “Behbudiyga chuqur hurmatda bo‘lgan va u haqida qimmatli ma’lumotlar yozib qoldirgan shaxs” deya ta’riflanuvchi Hoji Muin tomonidan “Turkiston viloyati gazeti” muharriri N. Ostraumovga yozilgan Behbudiy tashabbusi bilan ochilgan yangi usul maktabini yoptirish mazmunidagi xat namuna sifatida keltiriladi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, Behbudiyning yurt istiqloli yo‘lidagi g‘oyalari qaysidir ma’noda o‘z millatdoshlari tomonidan ham yo‘q qilib yuborilgan. ***“Agar zako‘n bo‘yicha mumkin bo‘lsa, o‘shal yerdan turub, o‘zingiz hech kimg‘a ma’lum qilmasdan buyruq qilib, maktabani yoptirsangiz deb iltimos qilamiz”.***

Asarni o‘qishda davom etar ekansiz, unda suratlar, xaritalar, maktublar, qo‘lyozmalardan parchalar keltirilib, ma’lumotlar yanada ochiqlanganiga guvoh bo‘lasiz. Xususan, “Turkiston madaniy muxtoriyati loyihasi” sarlavhasi bilan berilgan bo‘limda Behbudiyning qariyb yuz yil davomida sir saqlangan Turkiston hududida alohida madaniy muxtoriyat qurish loyihasi haqida fikr yuritiladi. Bo‘limda keltirilishicha Behbudiy “Turkiston madaniy muxtoriyati loyihasi” nomli asar yozgan, ammo ushbu asardagi loyiha ma’lum sababga ko‘ra Ismoil Gaspirinskiyga yuboriladi va uning arxivida saqlanadi. Natijada esa u faqat qog‘ozda qolib ketadi. Deyarli yuz yil o‘tibgina avval Gollandiyada “Turkistonda yangilik harakatlari va ixtilollar” nomli to‘plam holida, keyinroq 2003-yil avgust oyida O‘zbekistonda “Jahon adabiyoti” jurnali sahifalarida chop etilib, jamoatchilik e’tiboriga havola qilinadi. Naim Karimov risolada ushbu asarning foto va mashinkalangan nusxalari Gollandiyada nashr etilishidan avval o‘ziga taqdim qilinganligi, ammo ushbu nusxalar yuborilgan shaxsdan o‘z nomiga ikki enlik xat yo‘qligi sabab nashr etishga jur’at etmaganligini ham keltirib o‘tadi. Bizning mushtariylar esa shu sabab hatto xorijliklardan ham ikki yil o‘tib ushbu asardan xabardor bo‘ldilar. Jamoat arbobi Naim Karimov o‘z kitobida shu asar qo‘lyozmasidan bir sahifani Bexbudiyning shaxsiy aftografi bilan havola etadi. Bu ham o‘quvchidagi tushunarlilik va ishonarlilikni ta’minlovchi xususiyatlardan biridir. Umuman olganda, Behbudiy ushbu asari orqali Turkiston uchun juda zo‘r va mustahkam madaniy, demokratik “muxtoriyat” talab etganligini bilib olamiz, ammo Rossiya dumasi buni qanday muhokama etganligi, munosabat bildirganligi hali hamon oydinlashtirilmagan. Agar o‘sha zamonda Behbudiyning mazkur g‘oyasi sirligicha qolmasdan, uni qo‘llab-quvvatlovchilar bir bo‘lib, xalqni uyushtira olganlarida edi, balki, istiqlol tushunchasiga biz yuz yillar avval erishgan bo‘larmidik?!

“Mahmudxo‘ja Behbudiy” risolasida adabiyotshunos Naim Karimov “Behbudiya” kutubxonasi haqida ham qimmatli ma’lumotlar berib o‘tadi. Masalan, uni tashkil etish uchun Bexbudiy o‘z maslakdoshlari bilan 27 bobdan iborat dastur tuzib, uni Samarqand harbiy gubernatoriga yuborib, tasdiqlatgani va qurilishdan to ishchi tarkib tuzishgacha bosh-qosh bo‘lganligi, qariyb o‘n yil oralig‘ida (1923-1932) undagi kitoblar sonini 2140 tadan 5339 taga, foydalanuvchilar sonini esa 923 tadan 2832 taga oshganligi haqidagi faktlar o‘quvchini qiziqtirmay qo‘ymaydi.

Risolaning ikkinchi qismida “Najot izlab” nomli bo‘lim bor va unda Behbudiyni so‘nggi bor ko‘rgan shaxslar va uning oxirgi safari haqida so‘z boradi. Unda keltirilishicha,

Behbudiy Toshkentga borib Samarqand va Turkistondagi tartibsizliklar borasida mahalliy hukumatga tushuntirishlar beradi, ammo uning harakatlari samarasiz ketadi. Keyinroq bir necha hamrohlari bilan Qarshi cho‘lida tutilib, qatl etilganligi va “Ularning Hindistonga borib inqilob qilmoqchiligi”, “Sovet zulmidan qochib ketayotganligi”, “Hajga ketayotganligi” haqida mishmishlar tarqaladi. Ammo uning so‘nggi safaridan ko‘zlangan maqsad va o‘limining sabablari aniq bayon etilmaydi. Keyinroq “Mehnatkashlar tovushi” gazetasining 1920-yil 8-aprel sonida Sadriddin Ayniy tomonidan bu voqeaga taxminiy izoh beriladi: “***Ehtimol, bular Moskvag‘a borib, Turkistonning fojiali hollarini markaz hukumatg‘a ma’ruza qilib, islohotni rijo qilmoqchi bo‘lsalar. O‘renburg yo‘li bog‘liq bo‘lg‘oni sababli Qarshi cho‘li ustindan Kafkazg‘a o‘tib, Moskvag‘a bormoqchi bo‘lsalar, zotlarni taniydurg‘ong‘a ma’lumdurki, bular haq va yurt manfati uchun har bir tahlikani ko‘zg‘a olarugan edilar”***. Darhaqiqat, Sadriddin Ayniyning bu fikri haqiqatga yaqinroq, chunki bir umr el ma’rifati uchun jon kuydirgan odam umrining so‘nggida yurtdan qochib ketishga uringan holda o‘ldirilishi haqiqatga ziddir. Bu siymo umrining oxirida ham xalq uchun qayg‘urib, vaziyatni yuqori hukumatga yetkazish va yumshatish yo‘lida kurashdi. Afsus bilan aytish mumkinki, shunday xalqparvar insonning hatto qabri qayerdaligi ham ma’lum emas. Biroq uning yodi qalblarimizda mangu iz qoldiradi. So‘z oxirida Behbudiyning vasiyatnomasidan parcha keltiramiz: ***“Bizning otimizg‘a maktablar ochingizlar. Bizlar ul choqda qabrimizda tinch yoturmiz”.*** Bu so‘zlar ortiqcha izohga muhtoj emasligi ko‘rinib turibdi. Biz uchun umr bo‘yi yonib-kuygan, oqibatda esa hatto qabri ham belgisiz qolgan bu zot merosini o‘rganishga shuning uchun ham burchlimiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1)Mahmudxo‘ja Behbudiy” - N. Karimov. Toshkent
2) Mahmudxo‘ja Behbudiy tanlangan asarlar 2-jild
3) https://saviya.uz

YO'QOTILGAN BOLALIK

(Normurod Norqobilovning "Erkak" , Tohir Malik "Yulduzga aylangan qizaloq" , Isajon Sulton "Oftob chiqdi olamga" , "Qismat" hikoyalari misolida)

Nurmetova Quvonchoy

ToshDO'TAU Adabiyotshunoslik (o'zbek adabiyoti) yo'nalishi magistranti

E-mail: nurmuhammedovna24@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Normurod Norqobilovning "Erkak" , Tohir Malik "Yulduzga aylangan qizaloq" , Isajon Sulton "Oftob chiqdi olamga" , "Qismat" hikoyalariga doir fikr-mulohazalar, tahlil va bayonlar, badiiy topilma va qiyoslarga oid qarashlar aytib o'tildi..*

Kalit so'zlar. *hikoya, obraz, Salim, Sobir chavandoz, badiiy topilmalar, tahlil, .*

Har bir inson o'z bolaligiga qaytishni istaydi…

Agar zimdan kuzatsangiz bolajonlarning quvnoq o'yinlari, shirindan shakar qiliqlaridan tortib, hatto arazlarigacha sodda va samimiy. Shuning uchun bo'lsa kerak bolalik sog'inchi bizni bir zum ham tark etmaydi.Biz umrimizning eng baxtli, betashvish, beg'ubor, o'yin-kulguga, ayni shu davrga juda yarashadigan xatti-harakatlar bilan sevinib o'tkizamizki, butun umr davomida shu yoshlikni qumsab, uning har bir ini eslab yashaymiz...

Afsuski, bugun biz yoritmoqchi bo'lgan hikoyalarimizning jajji qahramonlarida bu kabi bolalik bo'lmagan, qaysidir ma'noda turli sabablar - birining otasi, boshqasining onasi yoxud ikkilasining ham yo'qligi ular boshiga turfa xil sinovlarni, hatto kattalarda ham duch kelmaydigan qiyinchiliklarni soladi. Xuddi shu sabab tufayli ham ularning bolaligi yo'qotilgan, deyishimiz mumkin.

Dastlab so'zimizni Normurod Norqobilovning "Erkak" hikoyasi orqali boshlasak. Hikoyada yoshgina holida otasidan ayrilgan, oilada ikkita singlisi va onasiga tayanch bo'lib qolgan bolakayning dardli kechinmalari insonga juda ta'sirli qilib aks ettirilgan. Voqealar onasi tomonidan g'alvirdan o'tkazilib,tozalab qo'yilgan qopdagi donni tegirmonga olib borish masalasi ustida kechadi, ya'ni don olib borish ikki kundan beri ammasining o'g'illari o'rtasida sansolar bo'lishi, kamiga kecha oqshom non yopgan onasi bir xamirlik unni qo'shnidan olgani, shu bois bugun ertalab alohida tayinlab ketgani, onasining:"tegirmonga borishni akalaringga eslatish yodingdan chiqmasin-a, ulim" degan gapi avvalgidek, fe'liga xos dadillik bilan emas, xuddi ilojsiz qolgan odamday, ko'zlari g'iltillab-g'iltillab aytgani, ayni tobda ko'ziga misli baloday ko'rinayotgan bu la'nati qop bugun ham o'rnidan jilmasa, endi onasining ko'ngli vayron bo'lmog'i tayinligini his eta olgan bolakayning bor tashvishi shundan edi.

Umidi shu ammasining o'g'illadidan bo'lib, bolakay ularning yonida borgan va eshitgani esa "Uf-f, bu sag‘irlarniyam tashvishi toza jonga tegdi-da, lekin!.." degan sovuqdan-sovuq iddaoli gap ammasining darvozasidan chiqib ulgurmagan murg‘akning qulog‘iga yetib jimitdek yuragini tilkalab, ko‘zlarini yoshlatadi. Bir xayoli, bu gapni aytmoqdan andisha qilmagan katta o‘g‘li – Nortoji tanbalning og‘ziga urish o‘rniga sukutni afzal bilgan ammasiga achchiq qilib, yer tepinib, ovozi boricha yig‘lagisi keladi.Afsuski, unga yig‘lash mumkin emas, nega deganda, hafta burun olis ovuldan kelib-ketgan Suyun tog‘asining jiddiy o‘gitiga ko‘ra, endi u bola emas, oilaning yagona bosh erkagi edi axir!!! Erkakka, ayniqsa, bosh erkakka ko‘z yoshi qilish sira mumkin emas edi! Agar qiz boladay salga ko‘zining yoshini oqizaversa, onasi, ayniqsa, ikki singlisi, misli jalada qolgan palaponlardek, o‘zlarini ojiz va panohsiz his etisharmish!

Tog‘asi aytmishki, oilaning bosh erkagi bo‘la turib, onasini g‘am ummoniga cho‘mdirmoq yoxud alam o‘tida qovurmoq juda uyat! Biroq oilaning bosh erkagi bo‘lish oson emas, g‘oyatda mushkul edi.Bolakay ammasining o‘g‘illaridan avvalroq dunyoga kelmaganidan o‘kinadi.

Biroq uning bor kuchi xayol surmoqqa yetdi: qani endi, otasidek kuchli va o‘ktam bo‘lsa-yu, ishdan ko‘ra vaysashni xush ko‘radigan ammasining tanbaltabiat Nortoji xomsemizi va yana ukalarining ham dodini bergisi keladi.

O'z ammasining o'g'li aytmoqdan zig‘ircha andisha qilmagan: “Ih-hi, otang o‘lib, endi kunlaring menga qoldimi!” kabi xitoblarini kimga va nima deb aytishni ham bilmagan bolakay shularni xayolidan o‘tkazarkan, ammasi uzatgan shirinlikka qiyo boqmay chiqib ketib, bor alamini qopdan olgan bolakay oqshom onasining sassiz ezilishini o‘ylab, qattiq bezovtalanadi va dadasi bilan oldin 2 marta borganini eslab, o‘zi tengi bolalarga sira mumkin bo‘lmagan bu ishga dadil qo‘l urib, qopni tegirmonga o‘zi olib borib kelishga qaror qiladi. Endi oldidagi yagona to'siq shu dardisar qopni eshakni ustiga tashlash edi va bolakay buni ham uddabironlik bilan uddalaydi. Agar tegirmonchi amaki uni koyinar bo‘lsa, uyda erkaklardan eng kattasi o‘ziligini aytishini o'ylab yo'lga tushadi.

Bolakay shularni xayolidan kechirar ekan, o‘zini har ishga qodirdek his eta boshladi. Hatto zumda bo‘yi o‘sib, ovozi yo‘g‘on tortgandek tuyuladi. U bir qarorga kelishi bilan eshagi tomon, bolalarcha pildirab emas, xuddi otasidek salmoqlanib-salmoqlanib odimladi va bu yurishi o‘ziga juda yoqib tushdi. Hattoki o'zidek yigitchaga eshakni emas otni loyiq ko'rib birpas xayolga cho'madi. Endi bolakay xuddi kattalardek salmoqli qadam tashlar, odamlarga ilgargidek shunchaki salom berib qo‘ya qolmay, har biri bilan qo‘l berib-qo‘l berib ko‘rishadigan, so‘ng hammani hayratga solib, kattalarga xos sokin bir alfozda hol-ahvol so‘rashadigan, kattalarga xos tomoq qirib gapiradigan bo'ldi.Hatto qo'shni yigitlar:"Sobir chavandoz tirilib keptimi?" kabi xitoblar qilishadi, uning bu ishga hali yoshligini aytib yo'ldan qaytarmoqchi bo'lganida o'z maqsadiga yetish uchun yolg'on gapirishiga ham to'g'ri keladi.Tegirmonga o'zi emas ammasining o'g'li borishini aytib keta qoladi. Tegirmonga borganda ham tegirmonchining"Ha, yetimning ko‘rgan kuni qursin-a! Enang sho‘rlikning kuni endi sen yetimchaga qoldimi, a?!" degan gapidagi“yetim” so‘zi

bolakayga juda og‘ir botadi:"– Men yetimcha emasman! " deydi qoshlarini norozi chimirib.Bolakaydan kimligini so'rashganda esa:"Men erkakman! Oilaning bosh erkagiman!" deydi bolakay charslanib.

Ko'rib turganimizdek endi bu jajjigina bolakayning bolaligidan asar ham qolmagan edi. Endi u o'zini haqiqiy erkak deb hisoblaydi. Hattoki uni qilgan ishidan hayratlangan ona yig'idan o'zini tiyolmay o'g'lini o'pib, erkalab, quchoqlamoqchi bo'lganida ham bolakay bundan orlanib, "boshqa yumushingiz yo'qmi?" kabi xitob bilan ichkariga kirib ketadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hikoyalarning badiiy topilmalari va syujetlarining dahshatli tarzdagi bayoni tufayli ham hech bir o'quvchini befarq qoldirmaydi. Chunki, inson zoti borki, u odam bo’lib shakllanish jarayonida albatta yoshlik degan bir ajib davrni o’tkazadi, ammo, bu yoshlik har kimda har xil, kimdadir hammamiz bilganimiz va ko’rganimiz kabi beg’ubor, betashvish va xursandchilik, o’yin va sho’xliklarga boy bo’lsa, kimlardadir hikoyalarimiz qahramonlaridagidek fojiali – yoshlik yo’qotilgan tarzda o’tar ekan… Bu hol inson qalbini larzaga keltirmay, achinish hissini uyg’otmay qo’ymas ekan.

iste'dodli yozuvchi Isajon Sultonning "Oftob chiqdi olamga" va "Qismat" hikoyalaroda ham o'z bolaligini bolalarcha his eta olmagan bolakaylarning taqdirini ochib berishga harakat qilgan. "Oftob chiqdi olamga" hikoyasining jajjigina qahramoni ham o'zinging beg'ubor davrini silkinish, jerkishlar ostida kechirganiga guvoh bo'lamiz. Ota-ona sog'inchi, yilda bir keladigan onasining yo'lida intizorlik, o'z xolasining uyida doimiy xo'rlanishlar uning yoshligini quritadi.Bu – oq yuzli, ikki betida kulgichi bor, qop-qora ko‘zlari o‘ychan bolakay, onasining yolg‘iz yodgori edi. Ona sho‘rlik, birinchi turmushi bo‘lmagach, ko‘zining oqu qorasini singlisiga qoldirib olis qishloqqa erga tegib ketgandi.Bola sho'rlik onasiga ichikar, kelganida uning mehnatda qavargan dag‘al qo‘llarini betiga bosib, ko‘zlarini yumib-yumib, rohatlanib-rohatlanib suykanib olardi.O'zi to'qigan ertagini hakka-yu zag‘cha, chumchug‘u musichalar va chumolilarga aytib berardi. Hikoya quyidagicha edi:“Bir bola bor ekan. Otasi yo‘q, onasi uzoqda ekan. Xolasining qo‘lida qolgan ekan. Xolaning bolalari “yetimcha” deb mazaxlab, u bilan o‘ynashmas, pochchasi gaplashmas, xola og‘ir ishlarga buyurib, gohida uchi yongan kosov bilan urar ham ekan" Oq yuzli, tiniq nigohli bolakay kim bilan gaplashishni ham bilmas ekan.Yozuvchi farzandning o'z onasiga muhabbati, muhtojligini mahorat bilan ochib bera olgan. Buni farzandning xayolan onasiga aytgan gaplari, izhorlari, u bilan osmonlarcha orzulari misolida ko'rishimiz mumkin:"Jonim onam!” deymanu o‘pkam to‘ladi.Mana, kimdir non yopdi. Isi tevarakni tutdi.Jonim onam! Sen doimo qoshimda eding. Men ham chopib borib senga suykanishni yaxshi ko‘rardim. Qo‘lingni taftini haligacha sog‘inaman, ey madorim, quvvatim, oromijonim onam!Oftob chiqqani mahalda, tong paytida yangragan bir quvnoq qo‘shiq shuncha tuyg‘u hosil qiladi deb kim o‘ylabdi deysan?Axir, diydoringni sog‘indim-ku, jonimning Ka’basi?Elakday emas, tirnoqday mehringga ham zorman-ku, onaginam!Bu quyosh, bu tabiat, bu farog‘atu oromlar sening bir jilmayib qarashinggayu ro‘moling ostidan chiqib turgan bir-ikki oppoq soch tolangga arzimaydi.Axir, ne saodat bu, onayu bolaning yonma-yon bo‘lishi!Sal vaqt o‘tsin, men katta bo‘laman. Katta bo‘lsam, uy quraman. Keyin sen kelasan. Kelasanu sira ketmaysan. Sen yashayotgan qishloq yaxshi emas, turshagu qurutlari taxir. Nima qilarding

o‘sha qishloqqa borib, axir, ko‘zingni yoshi doim duvillab turadi-ku? Meni bag‘ringga bosib gapirasan-yig‘laysan, gapirasan-yig‘laysan… Sen kelguncha men yaxshi bir uy quraman, keyin ikkovimiz o‘sha uyda yashayveramiz.U uyga xolamniyam, uni eriniyam, bolalariniyam kiritmaymiz.Mazza qilib kulib-quvnab o‘tirasan.Men qoplarda unlar olib kelaman, sen tandir-tandir nonlar yopasan.Qara, bugun rosa chiroyli oftob chiqdi, tushimda bir qo‘shiq eshitdim, uni hammaga aytib ham berdim.Bitta sen eshitmading…

Oftob chiqdi-yu… sen yo‘qsan-da, onajon…”

Hikoya xuddi shu tarzda yakun topadi. Afsuski, bu beg‘ubor bolajon qorni ovqatga, non tumani kabi eng achinarlisi, ona mehriga ham zo‘r... Agar onasi bo‘lganda u bunchalik xo‘rlanmasdi, ham nonga, ham mehrga to‘yardi go‘yo... Ona kabi buyuk zot, mehribon va samimiy sotmoq yo‘q bu dunyoda, vaholanki, u bo‘lmasa bolaga hayot yo‘q, nafaqat hayot, orom,halovat, tamil - umuman, hech narsa yo‘q... Hikoyamiz qahramoni ham bolaligidan judo bo‘lgan, kattalardek o‘ychan, tashvishli nigohi bor uning, qalbi ezilgan, kamida xolaning uyda ham sig‘indi. Bolalar bola bo‘lib yashasin, ota-ona diydoriga, mehri va g‘amxo‘rligiga to‘yib ulaysiz ekan...

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Normurod Norqobilov.Erkak.
2. Tohir Malik. Yulduzga aylangan bolalik. Hikoya
3. Isajon Sulton. Oftob chiqdi olamga. Qismat.Hikoyalar.
4. www.ziyouz.com

1	**РОЛЬ И МЕСТО СОЦИОЛОГИИ МЕДИЦИНЫ** Гелдиев Арслонбек Ойбек углы Абдуллоев Алибек Лочин углы	4
2	**SHOIR VA DRAMATURG** G'ofurov Mirzohid Ilhomjon o'g'li	8
3	**BIOLOGIYA DARSLARIDA ELEKTRON DARSLIKLARDAN FOYDALANISH** Abdullayev Salmonbek Murodali o`g`li Xolmirzayev Mahmud Ergashovich Yusupova Mohinur Shuhrat qizi	12
4	**ЎЗБЕК ФРАЗЕОЛОГИЯСИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ** Жумаев Бегали Худоймуродович	20
5	**THE STRUCTURE OF SYNTACTIC STYLISTIC DEVICES IN LITERARY TEXTS.** Djalilov Marufjon Mirtemirovich Umurzakova Dilnoza Davranbekovna	32
6	**ПЕРЕХОД К БИОМЕДИКАЛИЗАЦИИ И ГЕНЕТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА** Дилмуродов Азиз	37
7	**ИНСОННИ ОВҚАТЛАНИШИ ВА ҲАЁТ ФАОЛИЯТИ** Нарзуллаев И.С	43
8	**OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING IJTIMOIY TIZIMLARGA TA’SIRI** Abdullayev Ilxom Xujayorovich	48
9	**THE WAYS TO REFLECT AFFECTIVE EMOTIONS (ANGER, JOY, HORROR, ADMIRATION) AND THEIR EXPRESSION IN LITERARY TEXTS** Tursunxo'jayev Jahongir Jovdatovich Ergasheva Guli Buranovna	51
10	**ANDROGEN ALLOPETSIYA DIAGNOSTIKASI VA PATOGENETIK DA'VOSINI OPTIMALLASHTIRISH** Tashkenbayeva U.A Normurodov Xurshid	56
11	**ZAMONAVIY NAVIGATSIYA TIZIMLARINI QO‘LLASHNING ISTIQBOLLARI** Navruzov Raxmat Mahmydovich Iminjanov Mansur Myhammadjanovich	60
12	**UZLUKSIZ TA’LIM MILLIY O‘QUV DASTURI ASOSIDA AMALIY FANLARNI O‘QITISH NAZARIYASI** Z.YO’LDOSHEVA	66
13	**FIZIKA O’QITISHDA DASTURIY TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANIB MUQOBIL ENERGIYAGA OID KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH** Zulunova Moxlaroyim Madaminov Jaxongir Tojidinova Dilxumor	71
14	**CHET TILLARINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA SAMARALI O’RGANISH.** Rahimova Dilfuza	74

15	**USMON NOSIR UMR YO`LI VA IJODIY MEROSI: TAHLILLAR VA TADQIQOTLAR** O. L. O`rinov	**79**
16	**MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING IYMON-E'TIQODGA OID MASALALARDA O'ZINING QARASHLARI** Sodiqjonova Yoqutxon Azizjon qizi	**85**
17	**TALABA YOSHLARNING TAFAKKUR VA DUNYOQARASHINI RIVOJLANISHIDA INTELLEKT VA KREATIVLIKNING O`RNI.** Murodullayeva Dilbar Muxammadiyevna	**88**
18	**TA'LIM TIZIMI MUHIM – ISLOHOTLAR BOSQICHIDA** Boymurodova Zarifa Zokirovna	**98**
19	**XALQARO TURIZM TERMINOLOGIYASINING INGLIZ TILIDAN O'ZBEK VA LITVA TILLARIGA TARJIMA USULLARI** Qudratov G'ayratjon Suyunovich	**102**
20	**MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING TA'LIM VA MA'RIFATCHILIK YO'LIDAGI HARAKATLARI** Axmadaliyeva O'iloy Jamoliddin qizi	**108**
21	**YO'QOTILGAN BOLALIK** Nurmetova Quvonchoy	**111**

